

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Pierre Belon

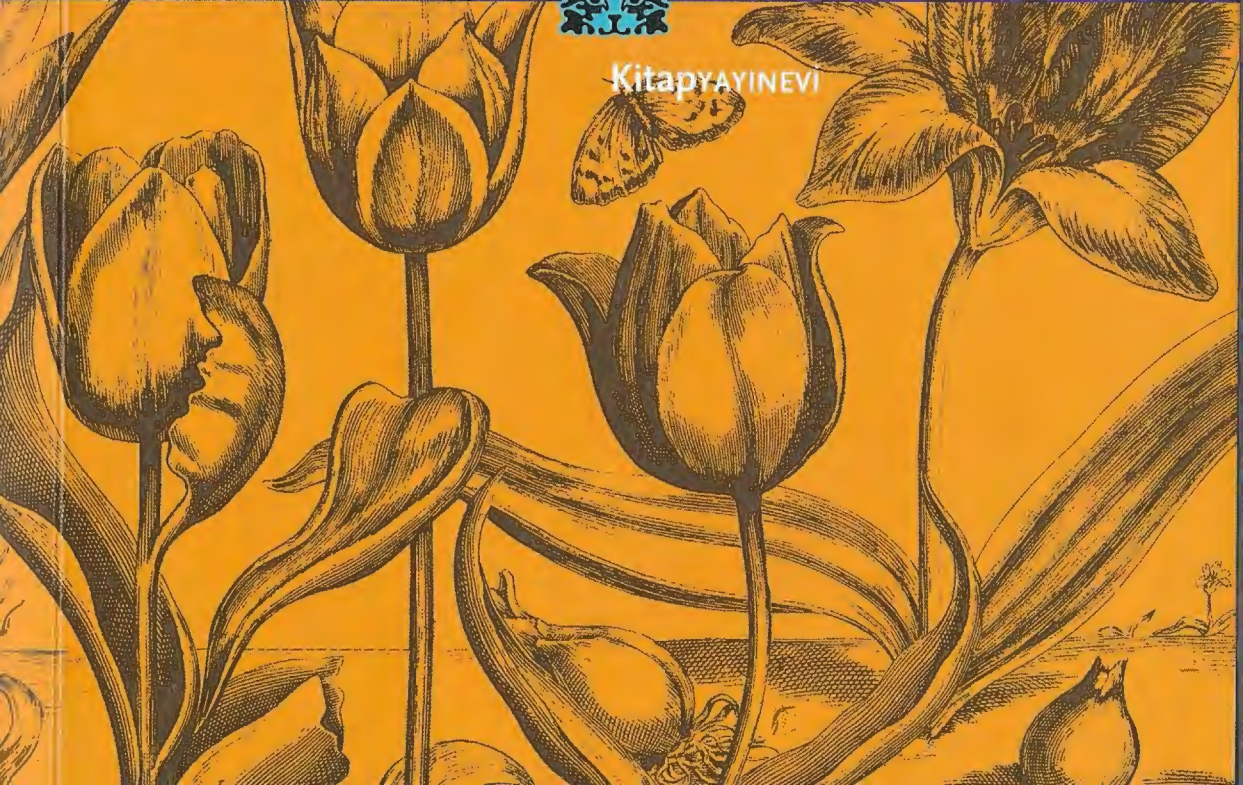
ÇEVİRİ Hazal Yalın

Pierre Belon Seyahatnamesi

*İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549)
Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*

KitapyAYINEVİ

PIERRE BELON SEYAHATNAMESİ
İSTANBUL VE ANADOLU GÖZLEMLERİ (1546-1549)
ANTAKYA, ADANA, KONYA, AFYON, KÜTAHYA, BURSA

KİTAP YAYINEVİ – 363
SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 36

BELON SEYAHATNAMESİ: İSTANBUL VE ANADOLU GÖZLEMLERİ (1546-1549);
ANTAKYA, ADANA, KONYA, AFYON, KÜTAHYA, BURSA / PIERRE BELON

ÖZGÜN ADI
LES OBSERVATIONS DE PLUSIEURS SINGULARITEZ ET CHOSES MEMORABLES TROUVÉES EN GRÈCE,
ASIE, JUDÉE, EGYPTÉ, ARABIE ET AUTRES PAYS ESTRANGES...

© 2020, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

ÇEVİRİ
HAZAL YALIN

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
TEMMUZ 2020, İSTANBUL

978-605-105-198-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Pierre Belon Seyahatnamesi

*İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549)
Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*

PIERRE BELON

ÇEVİRİ
HAZAL YALIN

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

ÖNSÖZ 13

BİRİNCİ KİTAP

İSTANBUL 17

- 21- BİR PAŞADAN VEYA PADİŞAHTAN YOL HÜKMÜ ALAN HERHANGİ BİRİNİN
TÜRK USULÜ GİYİNMEK VE YANINDA TERCÜMAN VEYA
MİHMANDAR BULUNDURMAK SURETİYLE
TÜRKLERİN ÜLKESİNDE GÜVENLE SEYAHAT EDEBİLECEĞİNE DAİR 19
- 59- TÜRKİYE'DE HOSTELLERİE BULUNMADIĞI, AMA KALINABİLECEK KERVANSARAYLAR
OLDUĞUNA DAİR 21
- 60- KAVALA'DAN İSTANBUL'A GİDEN GENİŞ YOLA DAİR 24
- 61- TRAKYA'DA ŞAP İMALATIYLA BİLİNEREK VE ÇOK ESKİ BİR YER OLAN
CYPSELLA'YA [ŞAPES/ŞAPÇI] DAİR 27
- 62- ÇOK ESKİ ZAMANLARDA ROMA'DAN İSTANBUL'A KADAR YAPILAN ANAYOLA DAİR 29
- 63- ŞİMDİ MARİSSA [MERİÇ] DENİLEN, ESKİ ADI HEBRUS OLAN NEHİR VE
TÜRKLERİN SOYGUNCULUĞUNA DAİR 31
- 64- KİMİ HALKIARIN ÜLKELERİNİ YILIN BELLİ ZAMANLARINDA TERK ETTİKLERİNE
VE BAŞKA BİR MEVSİMDE GERİ DÖNDÜKLERİNE DAİR 34
- 65- MENENGİÇAĞACI MAZILARININ TÜRKİYE'DE ÇOK YAYGIN KULLANILDIĞINA DAİR 36
- 66- TÜRKLERİN ÜLKELERİNDE GEZERKEN PEK AZ MASRAFIARI OLDUĞUNA DAİR 37
- 67- KIRDA YOLCULUK EDERLERKEN DENKLERİNİ YÜKLEYİP İNDİRMİYİ
TÜRKLERDEN DAHA İYİ BİLEN BAŞKA BİR HALK DAHA OLMADIĞINA DAİR 38
- 68- ESKİDEN PERİNTUS, BUGÜN İSE RODOSTO [TEKİRDAĞ] VE
HERACLEA [MARMARAEREĞLİSİ] DEDİKLERİ KASABALARA DAİR 39
- 69- BU ÜLKEDE DOİAŞAN TÜRKLERİN BÜYÜK SESSİZLİĞİ VE İTİDALİNE DAİR 42
- 70- PERA KASABASI VE İSTANBUL HAKKINDA 44
- 71- NIKOMEDYA [İZMİT] HARABELERİNİN TASVİRİ VE BURADA GÖRECEK NE KALDIĞINA DAİR 46
- 72- LEVANT MİLLETLERİNİN BALIĞI ETE TERCİH ETTİKLERİNE DAİR 47
- 73- MARMARA DENİZİ'NDE BALIKÇILIĞIN ÇOK KÂRLI BİR İŞ OLDUĞUNA DAİR [DALYAN] 48
- 74- MARMARA DENİZİ'NDE BALIKÇILIK USULLERİNE DAİR [İÇRİP] 50
- 75- GECELERİ ÜÇ ÇATALLI ZİPKIN KULLANARAK MEŞALEYLE BALIK AVIAMA USULÜNE VE
MARMARA DENİZİ'NDEKİ DİĞER USULLERE DAİR 53
- 76- İSTANBUL'UN ESKİ ESERLERİ VE KENDİNE HAS BİRÇOK ŞEYİNE DAİR 56

İKİNCİ KİTAP

ÇEŞİTLİ ECNEBİ MEMLEKETLERİNDE GÖRÜLEN

KENDİNE HAS VE UNUTULMAYACAK PEK ÇOK ŞEYE DAİR 63

OKURLARA 65

- 1- DENİZ SEYAHATLERİNİN GÜVENİLMEZ HAVA ŞARTLARINA VE
İSTANBUL'DAN İSKENDERİYE'YE SEYAHATE DAİR 66
- 2- MARMARA DENİZİ'NİN TRAKYA TARAFINDAKİ ESKİ ŞEHİRLERE VE
GELİBOLU KASABASI'NA DAİR 68
- 3- TRAKYA [ÇANAKKALE] BOĞAZI'NIN, SESTOS VE ABİDOS ADLI KALELERİNİN VE
SCAMANDRIA HARABELERİNİN TASVİRİ 70
- 4- TÜRKİYE'NİN KİLİT NOKTALARINDAN SULTANIYE KALESİ'NİN AYRINTILI TASVİRİ 74
- 5- TROYA HARABELERİNİN DENİZDEN AÇIKÇA GÖRÜLEBİLDİĞİNE DAİR 76
- 6- TROYA HARABELERİNİN TASVİRİ 77
- 7- METELİN [LESBOS/MİDİLLİ] ADASI VE SİGAUEM BURNU HAKKINDA 82
- 8- VECİZ İFADELERLE SAKIZ ADASI'NDA VE KASABASINDA GÖRDÜKLERİMİZE VE
SAKIZIN SADECE BURADA BULUNDUĞUNA DAİR 84
- 9- SAMOS ADASI HAKKINDA 87
- 10- KORSANIN NE OLDUĞUNU TARİF ETMEK İÇİN BİR TARTIŞMA 88
- 11- PATMOS ADASI HAKKINDA 93
- 12- KOS ADASI VE HİPOKRATES'İN ÜLKESİNE DAİR 95
- 13- RODOS'TAKİ FEVKALADE ŞEYLER 96
- 14- TÜRK ASKERİNİN TEVAZUU İLE JACULUS DENİLEN BİR YILANA VE ONOCROTALUS [PİLİKAN]
DENİLEN BİR KUŞA DAİR 98
- 15- RODOS'TAN İSKENDERİYE'YE YOLCULUK 101
- 103- TÜRKİYE'NİN KASABA VE KÖYLERİNDEKİ SOKAKLARA DAİR 103
- 104- HALEP'TEN ANTAKYA'YA YOLCULUK 105
- 105- ANTAKYA'YA DAİR 107
- 106- ANTAKYA'NIN KENDİNE HAS BAZI ŞEYLERİYLE İLGİLİ GÖZLEMLER 109
- 107- AMANOS DAĞI'NIN ZİRVESİNDEKİ GEÇİDE DAİR 111
- 108- ESKİ DEVİRLERDE ADANA İSMİNİ TAŞIYAN ŞEHRE VE
ASYA'DAKİ "ADİL" [ÇAKAL] İSİMLİ BİR HAYVANA DAİR 114
- 109- TOROS DAĞLARI'NDA YOLCULUK 118
- 110- ADANA'DAN ÇIKIP TOROS DAĞLARI ÜZERİNDEN YOLCULUK 119
- 111- TOROS DAĞLARI'NDAKİ KAPLICALARA VE HERACLEA ŞEHİRİ'NE [KONYA EREĞLİSİ] DAİR 122

112- KONYA EREĞLİSİ - KONYA (ICONIUM) YOLCULUĞUNA VE

İPEK GİBİ YÜNLERİ OLAN KEÇİLERE DAİR 124

113- ICONIUM [KONYA] ŞEHİRİ'NE DAİR 126

114- TÜRKİYE'DE KUYUMCULUĞA DAİR 128

115- AKŞEHİR'E DAİR 130

ÜÇÜNCÜ KİTAP

TÜRKİYE'NİN ÇEŞİTLİ YÖRELERİNDE BULUNAN

KENDİNE HAS VE UNUTULMAZ ŞEYLERE DAİR 133

11- TÜRKİYE'DE ÇOCUK BÜYÜTME USULÜ 135

12- TÜRKİYE'DEKİ HİRİSTİYAN DİNLERİNİN USULLERİ VE ÇEŞİTLİ ÂDETLERİ

[TÜRKLERİN KULLANDIKLARI DAVUL VE ZURNAYA DAİR] 137

13- ERMENİLER VE TÜRKİYE'DE YAŞAYAN DİĞER HİRİSTİYAN MİLLETLER HAKKINDA 139

14- TÜRKİYE'DE YAŞAYAN YAHUDİLERE DAİR 141

15- TÜRKİYE'DE TİCARET VE PAZARLAR HAKKINDA 144

16- HAYRETE ŞAYAN BİR ŞEY: TÜRKLER SAVAŞTA DAHA KORKUSUZ OLMAK İÇİN AFYON ÇİÇNER 146

17- TÜRK ERKEKLELERİN KADINLARA YAPTIKLARI İŞARETLERE VE

TÜRK KADINLARININ KIYAFETLERİNE DAİR 148

18- TÜRKLERİN, HİÇBİR İHTİLAUF VEYA KISKANÇLIK OLMAKSIZIN,

CARİYELER VE DİŞİ KÖLELERLE BİRLİKTE YAŞAYAN BİRÇOK KARILARI OLDUĞUNA DAİR 151

19- PADİŞAHIN, BEŞ YÜZ BİN ADAMLIK BİR ORDUYU VE İKİ YÜZ KADIRGALIK

BİR DONANMAYI BAŞKA BİR HÜKÜMDARIN YÜZ BİN ADAMI TOPIADIĞINDAN

DAHA KOLAYLIKLA TOPLAYABİLDİĞİNİN AÇIK DELİLİ 154

20- HEM SAVAŞ HEM BARIŞ ZAMANINDA HER İŞE UYGUN VE

TÜRKLER ARASINDA YAYGIN OLAN KÜÇÜK BALTAIARA DAİR 156

21- ANTİK DEVİRLERDEN BERİ BELLİ ÂDETLERİNİ KORUYAN TÜRKLERE DAİR 157

22- TÜRKİYE'NİN DİNİ [DERVİŞLER] HAKKINDA 158

23- TÜRKLERİN USULLERİNCE KAR VE BUZUN BÜTÜN YAZ KORUNMASI 160

24- TÜRKİYE'DE SALINCAK USULÜ 163

25- TÜRKLERİN SARIKLARINDA VE SAKALILARINDAKİ UNVAN VE İTİBAR FARKLARI 164

26- TÜRKLERİN TAKTİÇİ KUŞ TÜYLERİNİN TEMİNİ

[BİR ASKERİ SINIF OLARAK DELİLER] 165

27- TÜRKİYE ŞEHİRLERİNDE OK ATMAYI ÖĞRENENLERİN HARİKA TALİMLERİNE DAİR 167

28- TÜRKLERİN YAPTIKLARI MUHTELİF YEMEKLER HAKKINDA 168

29- TÜRKLERİN SÜNNET ÂDETLERİ HAKKINDA 170

- 30- BİR KÖLENİN AZAT BİÇİMİNİ (YANI HİZMETLE KARŞILIĞINDA MI
PARAYLA MI AZAT EDİLECEĞİNİ) SEÇME HAKKINA DAİR 172
- 31- TÜRKİYE'NİN İMAMLARINA VE TÜRKLERİN İLİMLERİNE DAİR 177
- 32- TÜRKLERİN İMAMLARININ CAMİLERİN KULELERİNDEN [MİNARELERİNDEN]
BAĞIRMAK SURETİYLE SAAT HİZMETİ DE GÖRDÜKLERİNE DAİR 178
- 33- İSTANBUL YOLCULUĞUNUN DEVAMI, AYRICA TÜRKLERİN ÂDETLERİ HAKKINDA 179
- 34- TÜRKİYE'DEKİ BÜTÜN KADINLARIN HANGİ İNANÇTAN OLURLARSA OLSUNLAR MAHREM
YERLERİNDEKİ KILLARI USTURAYLA DEĞİL KIL DÖKÜCÜYLE TEMİZLEDİKLERİNE HAKKINDA 182
- 35- TÜRKİYE'DE KADINLARIN KENDİNE HAS, İNCİ GİBİ SAF BİR GÜZELLİĞİ OLDUĞUNA DAİR 184
- 36- KADINLARIN SAÇLARINI VE KAŞLARINI, İHTİYAR ERKEKLERİN DE SAKALLARINI
SİYAHA BOYAMAK İÇİN KULLANDIKLARI REÇETE 188
- 37- RUMLARA GÖRE MUHTEŞEM GÜZELLİKLERİN METHİ 189
- 38- TÜRK CAMBAZLARIN SEYİRCİLER KARŞISINDA YAPTIKLARI İNANILMAZ ŞEYLER 190
- 39- TÜRKLERİN GÜREŞLERİ HAKKINDA 191
- 40- TÜRKLERİN İP CAMBAZLARI 192
- 41- TÜRKLERİN KÖPEKLERİ VE AVLANMA USULLERİ HAKKINDA 193
- 42- ULUDAĞ'DAKİ BİTKİLERİN İSİMLERİ 194
- 43- ESKİDEN TÜRK SULTANLARININ BAŞKENTİ OLAN ANTİK BURSA ŞEHİRİ HAKKINDA 197
- 44- TÜRKLERİN İÇNE İŞLERİNİ MUHTEŞEM YAPTIKLARINA VE
GİYİSİLERİNİN DE İYİ DİKİLDİĞİNE DAİR 198
- 45- TÜRKİYE'DEKİ SEMERCİLER VE AYAKKABICILARA DAİR 199
- 46- TÜRKİYE'DEKİ NALBANTLARA DAİR 200
- 47- TÜRKİYE'DEKİ KASAPLARA, ÖKÜZLERİN SAFRA KESELERİNDE BULUNAN TAŞLARA DAİR 201
- 48- TÜRKİYE'DE YAY KİRİŞLERİ VE UT TELLERİNE DAİR 202
- 49- TÜRKİYE'DEKİ LUTH'LAR VE BUNLARIN AKORDUNA DAİR 203
- 50- TÜRKLERİN İYİ SATRAHÇ OYUNCULARI OLDUKLARINA VE
GEVEN SAKIZINI ÇOK YAYGIN KULLANDIKLARINA DAİR 206
- 51- TÜRKLERİN BAHÇELERİNE, BAHÇIVANLIK BECERİLERİNE VE
PEK MERAKLISI OLDUKLARI ÇİÇEKLERE DAİR 207
- 52- KARADENİZ SAHİLLERİNDE VE İSTANBUL PAZARLARINDA BULUNAN
HAYVAN VE NEBATLARLA TÜRKİYE'DE HAYVANLARA ZARAR VEREN YILDIZLAR 209
- DİZİN 216

SUNUŞ

Avrupa'da 1530'lardan önce Osmanlı dünyası hakkında yayınlanmış pek az eser vardı ve bunların çoğu esasında Kudüs'e yapılan hac yolculuklarıyla ilgiliydi. Bu yolculuklar dışında yazılmış eserler de genellikle İtalyanca yayınlanmışlardı. Bunlar arasında en önemlisi soylu bir Bizans ailesinden gelen Teodoros Spandunis'in 1519'da yayınlanan eseri¹. Bunu 1542'de yayınlanan Kudüs Şövalyesi Antoine Geuffroy'un *Etat de la cour de Grand Turc* adlı kitabı izledi. Ama bir Fransız büyükelçisinin maiyetinde çok sayıda bilim insanıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gitmesi Avrupa'da Osmanlı dünyası hakkındaki yayınların hızla artmasına neden olmuştu.

Gabriel de Luetz, ya da daha bilinen adıyla Gabriel d'Aramon, Fransa Kralı I. François'in hizmetindeki bir diplomattı. François'in ölümü üzerine tahta geçen oğlu II. Henri, d'Aramon'u İstanbul'a büyükelçi olarak yolladı. Büyükelçinin maiyetinde bir grup biliminsanı da vardı: Jean de Monluc, Guillaume Postel, botanikçi Pierre Belon, doğa bilimci Pierre Gilles d'Albi, coğrafyacı André Thévet, seyyah Nicolas de Nicolay.²

1517 doğumlu Pierre Belon gençliğinde eczacı çırağı olarak çalışmış, daha sonra da Clermont Piskoposluğunda eczacılık görevine getirilmişti. Zoolojiye büyük ilgi duyan Belon bu amaçla Felemenk ve İngiltere'ye gitmiş memleketine döndüğünde le Mans Piskoposu René du Bellay'in desteğiyle Vittenberg Üniversitesinde, ünlü bitkibilimci Valerius Cordus'un yanında eğitim görmüştü. 1542'de de Paris'te tıp eğitimi aldı, bu sırada Şair Ronsard'ın yakın arkadaşı oldu. Cardinal François de Tournon'un eczacısı olduktan sonra masraflı seyahatler yapma fırsatına kavuştu. Döneminin biliminsanları gibi farklı disiplinlere aynı anda ilgi duyuyordu, coğrafya, zooloji, botanik, antikçağ bunlardan bazılarıydı. 1551-1555 arasında yedi kitabı yayınlanmıştı. Büyükelçi Gabriel d'Aramon'un maiyetinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını görmesi ise *Les observations de plusieurs singu-*

1 Theodoros Spandounis, *Osmanlı Sultanları*, haz. Donald M. Nichols, çev. Nihat Balta, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

2 Nicolas de Nicolay, Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda, Ed. Stefanos Yerasimos, çev. Şirin Tekeli-Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

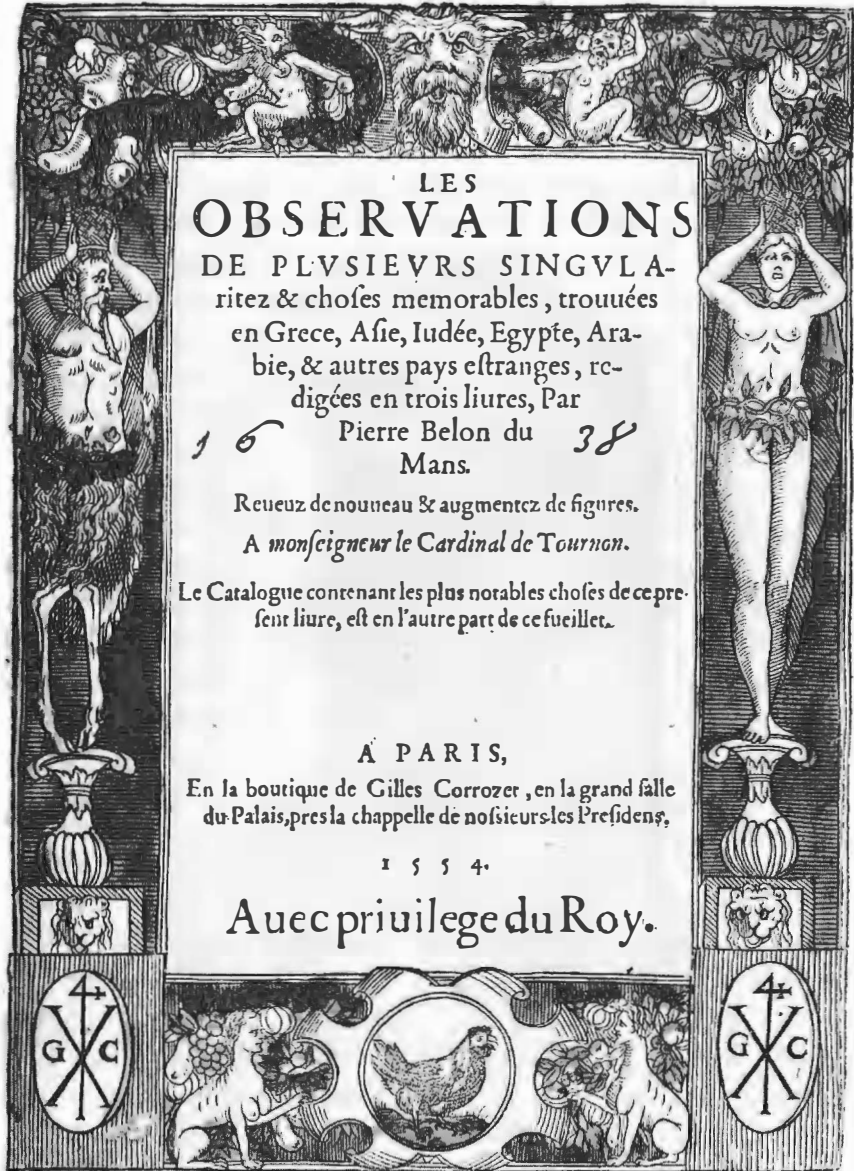
laritez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges... adlı eserini 1553'te yayınlamasıyla sonuçlandı.

Belon İstanbul'a 1547'nin mayıs ayında gelmiş, ağustos ayına kadar burada kaldıktan sonra Mısır'a gitmek üzere gemiyle yola çıkmıştı. Mısır, Arabistan, Filistin, Suriye üzerinden Anadolu'ya gelen gelen yazar, ilk uğrak yeri olan Antakya'dan sonra İskenderun Körfezini dolaşarak Adana'ya, buradan da Konya, Akşehir ve Afyonkarahisar'a gitmişti. Muhtemelen ağır kış koşulları nedeniyle 1548 baharına kadar Afyonkarahisar'da kalan Belon, tekrar yola çıkarak Kütahya, Bursa, Mudanya üzerinden tekrar İstanbul'a dönmüştü.

Elinizdeki kitap Belon'un yukarıda adını zikrettiğimiz eserin Türkiye coğrafyasıyla ilgili bölümleriyle sınırlı bir çevirisidir. Metin bu nedenle 21. Bölümden başlamakta, ardından 59. Bölüme atlanmaktadır. Birinci Kitap, bölümlerinde bundan sonra herhangi bir atlama olmadan 76. Bölümle sona ermektedir. İkinci Kitap ve Üçüncü Kitaplarda da günümüz Türkiye coğrafyası dışında kalan yerlerin anlatıları çevrilmemiştir. Yazarın kullandığı yer ve bitki isimleriyle bazı terimlerin ilk geçtikleri yerde köşeli parantez içinde dilimizdeki karşılığı belirtilmiş, sonraki bölümlerde bu isim ve terimler tekrar geçtiğinde doğrudan dilimizdeki karşılıkları kullanılmıştır.

Bu seyahatnameyi yayınlamamızı bize öneren ve metindeki yüzlerce bitki adının Türkçe karşılıklarını bulmamıza yardım eden mutfak tarihçisi Priscilla Mary Işın'a ve eserin Türk musikisiyle ilgili bölümlerini yayına hazırlayarak notlayan müzik tarihçisi Ersu Pekin'e sonsuz teşekkürlerimizle.

KİTAP YAYINEVİ

Resim 1. Pierre Belon'un 1554'te gözden geçirilmiş ikinci baskısı yayınlanan eserinin kapağı

Resim 2. Pierre Belon'un (1517-1564) 36 yaşındayken yapılmış bir portresi

ÖNSÖZ

İnsanların beden ve ruhtan yapılmış olması gibi, yaptıkları işler ve girişimleri de bu beden ve ruhun tabiatını yansıtır. Eğer beden ve ruhun yaptığı işler mükemmel olursa, bunlar hafızalarımıza kazınır. İnsanlar tabiatları gereği şan ve methiye için ün ve itibara gıptayla baktıklarından, bunu çok çeşitli usullerde, kimi bedeninin kuvvetiyle, diğerleri ruhunun parlaklığıyla edinmek için didinir. Herakles'in çabaları tarihte şanla anılır; İskender'e ve Pompeius'a "büyük" unvanları verilmiştir; Caesar ise yiğitlik ve cesaretiyle ünlüdür. Ama Platon, Aristoteles ve diğer filozoflar, itibarlarını, idraklerinin kıvraklığı ve engin irfanlarıyla kazanmışlardır. Tanrı vergisi idraklerini kullanarak şan kazanmanın daha akılcı olacağını hissetmek suretiyle kendilerini çeşit çeşit tehlikelere atmakta tereddüt etmeksizin aynı metotlarla yüksek arzuları takip etmiş olan kimileri de benzer şekilde ölümsüz şöhretler kazandılar. Bilimlerde, yani esas itibariyle astronomi ve geometrinin hem deney hem de teorisinde ustalığa erişmek doğrultusunda âli bir arzu için, gimnosofistlerle [çıplak filozoflarla] tanışmak uğruna Mısır, Hindistan ve Kalde ülkelerine uzak seyahatlerin masraflarını bu satışla karşılamak üzere ata mülkünü kardeşlerine satan ve daha sonra büyük bir itibarla Atina'ya dönüp bu irfanından ötürü onurlandırılan Demokritos, buna iyi bir örnek teşkil eder. Çokları da, çok daha küçük olsalar da büyük kamusal yararlar getiren meselelerden ötürü şöhret kazanmışlardır. Benzer şekilde, isimlerini belli nebatat yahut keşfettikleri veya tasarladıkları başka şeylere vermiş olan birçok kral da şöhretlerini ölümsüz kılmışlardır. Pontus'un ve daha başka pek çok yerin kralı olan Mitridates, sayısız muharebelerde birçok zafer kazanmış olmasına, uyruğundaki bütün ulusların konuştuğu yirmi iki farklı dili konuşup anlayabilmesine rağmen, kendi tasarladığı ve adını verdiği tek bir ilaçla kendini krallığının bereketinden ve azametinden daha da şanlı ve şöhretli kılmış değil midir? Toprak, Asklepios'un öğretmeni Kheiron Centaur'un adını taşıyan kantaron otuna can verdiği müddetçe, onun adı da insanların belleğine kazılı kalacaktır. Gentiyan da [sütlü güşad otu], Slovanya Kralı Gentius'u, onun bütün zenginlerinden daha şöhretli kılmamış mıdır?

Makedonya Kralı Lisimahos ile Trakya'ya hükmeden Eupator, isimlerini bitkilerle bırakmamışlar mıdır [*Lysimachia*/altın kamış ve *Eupatorium ayapana*/Ayapana veya *Eupatorium cannabinum*/koyunbutrağı] Moritanya Kralı Juba, Yunanlı Akhilleus [*Achillea ageratum*]/Dülger otu], Teukros [*Teucrium Chamaedrys*/Kısa mahmudotu], [Arkadya] Kralı Kleomenes [*Cleomene arabica*/Kleom] ve daha başka birçok büyük şahsiyet de isimlerini belli nebatata vermiş ve bu sayede şöhret kazanmış değiller midir?

Daha pek çokları da, her türlü güçlüğü aşmaya çabalayarak, benzer bir tutkuyla uzak seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Ne tehlikeli denizlerdeki gemi facialarının dehşeti, ne gemileri fırtınanın kırbaçladığı dalgaların arasına atan coşkun rüzgârların kargaşası, ne insanlıkdışı korsanların ellerinde hürriyetlerini kaybetme korkusu, ne yalçın kayaların arasındaki tehlikeli geçitler, ne yakıcı sıcak veya aşırı soğukun şiddeti, ne şimşeklerin ve dehşet verici gökgürültülerinin eşlik ettiği yağmur bulutlarıyla kararmış geceler, ne de vahşi hayvanların yarattığı korku içinde ıssız çölleri aşmanın tehlikeleri, onların cömert yüreklerinde yalazlanmakta olan asil cesaretlerinin ateşini söndürmeyi başaramamış, bu girişimlerinden vazgeçirememiştir.

Odysseus, herkes tarafından, diğer parlak hükümdarlar arasında en bilge ve en sağduyulu hükümdar olarak takdir edilir, zira çok çeşitli insanların muhtelif âdetlerini gözlemlemiş, sayısız ecnebi şehir ve ülkelerini görmüştür. Herodotos, Diodoros, Strabon ve eskilerden birçokları daha uzak yerlere yaptıkları seyahatlerinden öylesine tasvirler bırakmışlardır ki bize, insanlar bunlardan paha biçilmez faydalar edinmişlerdir, zira onların bütün eserleri, gelecek kuşakların huzur ve rahatlığına katkıda bulunur. Çünkü bizler, hiçbir tehdit veya tehlikeye katlanmadan rahatlık ve güven içinde bulunuyor, başka insanların yoğun emek ve inanılmaz ıstıraplar sonunda elde ettikleri sayısız bilgi ve deneyimleri bizlere sunan tarih eserlerini okuyoruz.

Bitkiler, hayvanlar ve mineralleri büyük ölçüde bu tür yolculuklar sayesinde biliyor olmamız hasebiyle (bu yolculuklar olmasa ecnebi ülkele-
rin kendine has vasıfları ve zenginliklerine dair malumat sahibi olmamız çok güç, hatta tamamen imkânsız olacaktı), yola koyulup onları kendi memleketlerinde görmeye azmettim. Başka türlü bunları öğrenmek benim

için güç olacağından, ilkin eskilerin kitaplarını zihnime kazıyarak onların neye benzedikleri hakkında fikir sahibi olmaya karar verdim, sonra da çabalarım için bundan başka hiçbir ödül beklentisi içine girmeden onları aramak üzere uzak ecnebi memleketlerin yoluna düştüm. İster dağlarda olsun ister vadilerde, ister ovalarda olsun ister gölgeli ormanlarda, beni dünyanın birçok köşesinde onları görmek için seyahate koyulmaya sevk eden, kesin maksadım ve arzumdu, bu niyetim de bütünüyle gerçekleşti; zira onları bulur ve tespit ederken, Asya ve Yunanistan'da, gözlemlemeye ve veciz şekilde yazmak suretiyle tarif etmeye uygun gördüğüm, ulusumuza nakletmeye değer başka birçok şey daha çıktı karşıma. Zikredeceğim bütün bu şeyleri ayrıntılarıyla tasvir ederken lafı uzatarak okuru yormaktan korkarım. Bu gözlemlerimi üç kitapta yazmayı tasarlamaktayım ki, bunların ilki Aynaroz Dağı'nı, Limni Adası'nı ve Yunanistan'daki birçok başka şeyi ihtiva etmektedir [bu kitap kısmen çevrilmiştir.]

İkinci Kitap, Troya harabelerinin ve Asya'daki birçok başka meşhur şehrin daha tasvirini ihtiva edecektir; buna İstanbul'dan İskenderiye'ye denizyoluyla, oradan Kahire'ye ve devamla Sina Dağı'na, oradan Kudüs'e ve sonra da geri, İstanbul'a seyahatimin tasvirini ekleyeceğim.

Üçüncü Kitap, Türkiye'nin kalbindeki ikametim sırasında gözlemleyebildiğim kadarıyla Türklerin günümüzdeki hayat tarzlarını tasvir edecektir. Ve okurda, bu gözlemlerimi ne zaman yaptığım hususunda hiçbir şüphe bırakmamak üzere, 1546'da Kral François zamanında yola koyulduğumu ve 1549'da döndüğümü, yani seyahatimin üç yıl sürdüğünü söylemenin gerekli olduğunu düşündüm. İlaveten, her kimsenin, başkalarının omuzları üzerinde taşıdığı irfanın içinde büyüdüğünü ve söylediğimiz her şeyin sadece kendi şahsi şahadetimizi aksettirmek hasebiyle büyük bir itibara sahip olmadığını nazar-ı dikkate aldıktan sonra, bundan sonra söyleyeceklerime şahadet etmek üzere birtakım iyi müelliflerden yer yer iktibaslarda bulunmak da bana doğru görünmüştür.

PIERRE BELON

BİRİNCİ KİTAP
İSTANBUL

BİR PAŞADAN VEYA PADİŞAHTAN² YOL HÜKMÜ ALAN
HERHANGİ BİRİNİN TÜRK USULÜ GİYİNMEK VE
YANINDA TERCÜMAN VEYA MİHMANDAR BULUNDURMAK SURE-
TİYLE TÜRKLERİN ÜLKESİNDE GÜVENLE
SEYAHAT EDEBİLECEĞİNE DAİR

Her ne kadar Türkler, ülkede daha güvenli seyahat etmek için ker-
van dedikleri büyük topluluklar oluşturuyor olsalar da, onların
usulünce giyinmiş biri, elinde Babıâli'den yol hükmüyle, yani
padişahın sarayından alınmış bir seyahat tezkeresiyle ve rehber olarak
hizmet edecek bir mihmandarla, Türklerin yönettiği ülkenin çöller ve teh-
likeli sınır geçişleri dışında neresine istiyorlarsa gidebilir. Ve aynı güdüye
sahip birinin de benim yaptığımı teşebbüs etme ihtimalini göz önünde
tutarak, bunlar hakkında burada bir şeyler söylemenin doğru olacağını
düşündüm.

İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, aylıklıkla vakit kaybetmemek için her
gün Pera ile İstanbul'u ayıran limandan [Haliç] karşıya geçerdim; böylece
dükkânlarda Türklerin satmaya alışkın olduğu şeyleri görerek nelerin bulu-
nup bulunmadığını öğrenmek istiyordum.

Bunu münasip şekilde yapmak için, Arapça bilen eğitilmiş bir Türk
bulduktan sonra, her tür emtia, ecza ve Türkiye'deki dükkânlarda satılan
diğer şeylerin bulunduğu bir liste yapması için fiyatla anlaştım; bu listede
İbn Sina'nın, diğer ülkelerden kendisine getirilen her şeyi ihtiva eden Arap-
ça bir tablo da vardı.

Bundan kısaca bahsetmek gerekirse; bu, bana çok şey öğreten ve
bilmek istediğimi öğrenmeme yardım eden şeylerden biriydi. Liste bittik-
ten sonra Türk bana kelimeleri arka arkaya yüksek sesle okudu; o okurken
de ben bunları kendi yazımla yazdım, çünkü kendisi Arapça yazarken çok
kabaca yazmıştı. Sonra ondan, isimlerini saydığı şeyleri bana göstermesini

¹ Yazarın ülkesinden yola çıkışından başlayıp günümüz Türkiye'sine ayak basışı arasındaki bölüm-
ler çeviriye dahil edilmemiştir..

² Yazar Osmanlı sultanından "Turk, Grand Turk, Grand Signoir" şeklinde söz etmektedir çeviride
bunların tümü "padişah" olarak aktarılmıştır.

istedim; böylece onları görmek suretiyle, Arapça yazdığı şeylerin altına kendi dilimdeki karşılıklarını yazabildim; bu suretle, istediğim vakit başka bir yerde de bu şeyleri sorabilmeyi arzu ediyordum; Türkiye’de nereye gittiysem Türkler arasında bunun büyük bir yararını gördüm. Zira bir hastalık illetinden ötürü yardımım istenirse eğer, bir eczacıdan (zira burada ilaç dükkânı yoktur) bir şey almak istediğimde, bunu onların kendi dillerinde soramazsam, listeden gösteriyordum; böylece satıcı da istediğimi daha iyi anlayabiliyordu. Bu yöntem ticari amaçla satılmayan ve Türkiye’yle ticaret yapan tacirlerimizin bize göndermeye alışmadıkları eczaları bana göstermesini sağlamanın en uygun yoluydu.

Ben bu onuru, dünyanın uzak diyarlarından bize getirdikleri görülmemiş şeyler için kendisine borçlu olduğumuz ticarete vermek isterim. O olmasaydı baharatlarımız, tarçınımız, karanfilimiz, hindistancevizimiz, biberimiz ve bu tür diğer şeylerimiz olur muydu? Eskilerin çok iyi bildiği kendine has eczalar ve muhteşem şeyleri bilmiyor olmamızın tek nedeni, bunların ticaretinin artık yapılmıyor olması değil mi? Eski zamanlarda büyük faydası olmuş *amomum*, *calamus odoratus*, *ammi*, *costus*, akasya ve bu türden diğer şeyleri üretmeyi mi bıraktı toprak?³ Kesinlikle değil, ama bu şeyler bize gelmiyor artık, çünkü onları denizler ötesinden getirecek gemiler yok. Levant’tayken [Doğu Akdeniz] tüccarlara bunların pek çoğundan bahsettim, bunları bilmediklerinden göndermiyorlardı bize, ama şimdi Venedik’te ve başka yerlerde yaygın şekilde satmaya başlıyorlar, bilhassa da güherçile, kakule, hakiki terebentin ve bu tür başka şeyler ki bunlar hakkında bilahare daha genişçe konuşacağım. Eminim ki bizde olmayan ve parayla da satın alamayacağımız pekçok şeyi getiren ilk kişi olduğumu kanıtlamak istesem şahitten yana hiç sıkıntı çekmem.

3 *Amomum*, zençefilgillerden kakule veya hename; *calamus odoratus*, eğirotu veya Azak eğiri; *ammi* (*Carum copticum* veya *Trachyspermum copticum*) Mısır anason, emmus, nanhâ; *costus*, Himalayaların doğu yamaçlarında yetişen mevsimlik bir bitki.

TÜRKİYE'DE HOSTELLERİE⁵ BULUNMADIĞI,
AMA KALINABİLECEK KERVANSARAYLAR OLDUĞUNA DAİR

Türkiye'de *hostellerie* bulunmadığını göstermek için, La Cavelle'de [Kavala], inşasına Abrahin Paşa'nın [Kavalalı İbrahim Paşa] vesile olduğu, Türklerin *carbanchara* [kervansaray] dedikleri büyük bir bina-dan bahsedeceğim. Kendisi, bütün yolcuların karnını doyurmak ve onları misafir etmek için, kervansarayın bitişiğine bir de cami yaptırmış. Orada atlarımızla birlikte kalan üç kişiden biri olarak şunu söyleyebilirim ki üç gün boyunca en ufak şikâyetle bulunmaksızın karnımızı doyurdular ve bunun için hiçbir şey ödemedim.

Bu kervansaray isminden çokça bahsedilecek, dolayısıyla bu vesileyle bunu diğerleri için bir örnek olarak alacağım. Fransızcada bunun için *carbanchara* dışında bir kelime bilmiyorum. Bunun ne olduğunu tarif ederken, Türklerin egemen oldukları ülkelerde konaklamak için, bu herkese açık kervansaraylar dışında *hostellerie* bulunmadığını hatırd tutmak gerek. Bunlar muhtelif şekillerde inşa edilirler, ama en yaygın olanı, padişahın hizmetinde veya başka bir yolla zengin olan büyük bir beyin şu dünyada iyi bir iş yapmak arzusuyla ve öbür dünyadaki selametleri için tamamen hayır amaçlı olarak bu tür tesisleri inşa ettirmeleridir. Bunun nedenini ileride açıklayacağım.

Bu hayır işlerinden fazilet sağlamak düşüncesiyle güzel bir köprü, iyi bir kervansaray ve kervansaraya bitişik bir cami, camiye de bitişik bir hamam gibi herkese açık hizmetlerde bulunmak için muhtelif çabalara girişirler. Ve bütün bu kurumlarda hizmet edecek olan görevlilerin geçimlerini ve orada yakılacak odunu sağlamak, dua okuyacak ve ayin yapacak din adamları, camilerde yakılacak yağ ile mutfak için zaruri diğer şeyler ve yolculara yemek hazırlayanların ödemeleri gibi zaruri masrafları karşılamak üzere para harcarlar.

4 Yazarın 21. Bölümle 59. Bölüm arasındaki Yunan adaları ve Yunan anakarası hakkında bilgi veren anlatıları çeviriye dahil edilmemiştir.

5 Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde gecelik konaklama sağlayan küçük hanlara *hostellerie* adı verildi. Osmanlı topraklarındaki ticari hanlarla karışmaması için Türkçe han kelimesiyle karşılanmamıştır, otel ise o döneme özgü bir isimlendirme olmazdı.

Carbachara veya kervansarayda konaklayanların battaniye veya pele-
rin, üzerinde yatacak şilte, yatak örtüsü ve diğer ihtiyaçlar gibi eşyalarını
yanlarında getirmeleri gerekmektedir, zira kervansarayda size boş bir oda-
dan başka bir şey vermezler, yani yolcunun yanında getirdiklerini kullanma-
sı gerekir. Kervansaraya ulaşınca herkes eşyalarını serer; su istiyorsa bunu
bile yanında getirdiği kapla almak zorundadır. Kervansarayın çorbası pişin-
ce de ondan isteyen herkes çanağını alıp gider. Türkler çorbalarını muhtelif
isimlerle andıklarından yolculara sadaka kabilinden verdikleri yemekleri
açıklamanın münasip olduğunu düşündüm. Buraya gelen hiç kimse, ister
Yahudi, Hristiyan, ister putperest ya da Türk [Müslüman] olsun, geri çevril-
mez. Karşılıksız olarak en çok *trachana* [tarhana] ya da *bohout* [kurut] veya
afcos [mercimek] veya pirinçten yapılmış çorbalar verilir.

Metelin [Midilli] Adası sakinleri, ekşi sütle [yoğurt] karıştırdıkları
unu pişirmekte pek maharetlidirler. Bunlar ilkin unu kaynatırlar, sonra
güneşte kuruturlar ve bununla, kurut dedikleri bir karışım yaparlar. Bu
kurut Midilli'den getirilir ve çorba yapmak için yaygın olarak kullanıldığı
Türkiye'nin her yerine gönderilir. Midilli ahalisi, undan, hiç de ilkinden
az talebi olmayan tarhana dedikleri bir şey daha yaparlar. Bu, benim kana-
atime göre, eski zamanlarda Yunanistan ve İtalya'da *maza* [arpa lapası]
dedikleri şeydir. Bu iki şeyin, yani kurut ve tarhananın kullanımı Türki-
ye'nin her yerinde öyle yaygındır ki, herhalde daha yaygın olamaz; zira
çorbalarında bunları kullanmadıkları müddetçe yemekten keyif alamazlar.

Pirince de öyle düşünler ki, her sene Mısır'dan en az altı gemi dolu-
su getirip İstanbul'da boşaltırlar. Mısır'dan deniz yoluyla büyük miktarlarda
getirdikleri başka bir bitki türü daha vardır; buna Yunanlar *afcos* [mercimek]
derler; bu, [antik Yunancadaki] *aphace*'den bozulmuş bir kelimedir. Bundan
her mevsim getirilip istendiğinde dağıtılmak üzere depolanır.

Türklerin yemek usulleri bizimkinden çok farklıdır; eti piştiği
zaman tencereden çıkarırlar ve karışımı koyulaştırmak için içine istedikle-
ri bir şey katarlar. Bir defada çok miktarda hazırladıklarından uzun tahta
bir kaşıkla karıştırırlar. Yemeklerini masada yemezler; yere çökerler ve
masa örtüsü niyetine kenarlarına keselerde olduğu gibi kordon geçirilmiş
yuvarlak bir deri sererler. Türkiye'de belki de büyük beyler haricinde hiç

kimse kuşağında bıçak taşımaz. Herkesin kendi kaşığı vardır ve bu suretle parmaklarının yağlanmasına mani olurlar, zira peçeteye alışkın değillerdir. Ama parmaklarını büyük bir mendille silerler.

Hiçbir Türk, kim olursa olsun, böyle bir kervansarayda kalmaktan veya tarif ettiğim biçimde bedava yemek yemekten utanmaz, zira ülkenin âdeti böyledir. Bir yabancı dahi en seçkin bir şahsiyetle aynı muameleyi görür. Yalnız bu söylediklerim, yalnızca bu tür hayır müesseselerinin kurulmuş olduğu Bucephala [Vukafala]⁶ gibi yerler için geçerlidir.

Sözü edilen paşa, Kavala için büyük işler yapmış. Bir kaynaktan şehrin en yüksek noktasına büyük masraflarla inşa edilmiş kemerlerle su getirmekten başka suyu kendi camisine, hamamına ve şehrin bütün meydanlarına da götürmüş. Şehre çeyrek fersah mesafedeki boş bir alandan üç mermer lahit de getirtmiş ve yolcuların atlarına yalak olsunlar diye bunları çeşmelerin altına koydurmuş.

Bu lahitlerin üzerinde şu yazıtlar bulunuyor: *P. C. Asper, Atriarius Montanus, Equo publico honoratus, item ornamentis decurionatus, & iniurialis pontifex, flamen divi Claudii Philippi. Ann. xxij. Hic S. E.* İkincisi de ilkiyle aynı boyutta, üzerinde şu kelimeler kazılı: *Cornelia P. fl. Asprilia fac. divae Aug. Ann. xxxv. H. S. E.* Üçüncü lahidin üzerinede şunlar kazılı: *Cornelia longa Aspriliae mater. Ann. Ix. H. S. E.* Bunların her biri uzunluğuna on bir, enlemesine altı ve boylamasına da beş ayak.

Türk kadınları bazen küçük bir mülklerini bu gibi kamu binalarını tamiri veya inşasına hasrederler, veya askerlerin yararına Hristiyanlara karşı daha ateşli çarpışınlar diye vasiyet ederler. Böyle hayır yaptıkları bir kimsenin üzerinden Hristiyanların öldürülmesi suretiyle ruhlarını selamete erdireceklerine dair yanlış bir kanaatleri vardır. Kavala'da dalağından hasta bir adam için eskilerin *elatorium*⁷ dediği bitkiden yumuşak, beyaz bir ilaç hazırladıklarına tanık olmuştum; bu ateşte yağ gibi yanan bir şey. Sanırım günümüzde hiç kimse yoktur ki böyle bir şeyin satıldığını görmüş olsun. Buna daha sonra, nebatî detaylı şekilde tarif ederken değineceğim.

6 Vukafala Akra, Mora Yarımadası'nın batı ucundaki Troezen İlçesi yakınlarında antik bir şehirdir, Kavala yakınlarında ise bu adla bir yerleşim bulamadık.

7 *Ecballium elaterium* (eşekhiyari) usaresinden yapılan bir müshil.

KAVALA'DAN İSTANBUL'A GİDEN GENİŞ YOLA DAİR

Bucephala'dan [Vukafala] İstanbul'a giden yola düşünce, Kavala'dan iki fersah uzaktaki Emus Dağı'nın zirvesinde, Kavala'daki tepede bulunanlara benzer surlarla karşılaştık; bunlar Trakya sahilini kapatıyor ve dağ yolundan Makedonya'ya geçişleri kontrol ediyor. Buradan aşağı doğru denize bitişik devasa bir ovaya indik; bunun sağ tarafında Taşoz Adası, sol tarafında da tek bir servi ağacı bile görmeden geçtiğimiz yüksek Emus Dağı görünüyordu. Yunanların sokak diliyle Mestro [Mesta], Türklerin ise Karasu dedikleri nehrin öte yakasına geçtik. Bu isim, Meclas Nehri'ne tam denk düşüyor; bu nehir Melanicus sinus Körfezi'ne adını vermiştir ama aynı şey değildir.

Bundan daha sonra bahsedeceğim. Söz konusu olan Strymon Nehri gibi Emus Dağı'ndan aşağı akan Nesus [Nestos] Nehri; Emus Dağı ise Trakya ve Makedonya arasında bir kale duvarı gibi yükselir, dağın bir ucu ise, Strymon ile Nesus nehirleri arasındadır.

Nesus Nehri ağır ağır akar ama gene de aşağı bir sürü çakıl ve kum sürükler, üstelik genişliği de neredeyse Strymon Nehri kadardır. Doğruca Taşoz Adası'na doğru akar; yani Samotraki'ye [Semadirek] doğru bakan ucu Athos Dağı'na karşı gelen noktasından daha yakındır. Bahsettiğimiz Strymon Nehri ise Athos Dağı ile Taşoz Adası'nın arasından denize akar, bu yüzden de denize *Strimonicus sinus* denir. Nesus'un üzerinde, tıpkı Strymon'da olduğu gibi ahşap bir köprü vardır, ancak Strymon'daki kadar uzun değildir.

Köprünün öbür başında, yolculara satmak için koca koca koyunları (kelleleri dışında) bütün olarak pişiren birkaç çobanla karşılaştık. Bunlar bir koyunun karnını yarıp sakatatlarını çıkardıktan sonra hayvanı şişe geçirdiler ve söğüt dallarından ateşin üzerinde kızartmaya koyuldular. Görmeyen biri, böyle devasa bir etin ateşte kızartılabileceğine hayatta inanmaz.

Ama bu Türkler için yeni bir şey değildir, zira Anadolu'da bir oğlan çocuğu sünnet edilince ailesi yeterince zenginse koca bir öküzü demir şişe geçirip kızartır. Öküzün içine de bütün bir koyun, koyunun karnına ise bir tavuk koyarlar, bunu büyük bir ateşte kızartırlar; böylece hayvanların her

şeyi, hayalarına varıncaya kadar pişer. Bu suretle pişen et büyük bir şölen-
de sünnet edilen oğlanın akrabaları tarafından yenir. Benim bahsettiğim
çobanlar, koyunu kızarttıktan sonra parçalara ayırdılar ve yolculara satmaya
koyuldular. Hayvanlarımızı dinlendirmek için, köprüünün öbür ucundaki
söğütlerin altında kamp kurduk ve biraz koyun eti aldık ki, bunun parçala-
narak pişirilmesi halinde daha leziz olacağına kanaat getirdik.

Yemeğimizi yedikten sonra tekrar yola koyulduk. O gün iyi yol aldık
ve eski ismini hâlâ korumakta olan Bouron [Porto Lagos] Kasabası'na varıp
orada konakladık. Bu kasaba, *Bistonius lacus* [Palus Vistonis /Vistonida
Gölü] denilen gölün yanında bulunur.

Yolumuz bizi *cytissus* [kuşçubuğu], *halimus* [unluca] ve *rhamnus* [ceh-
ri] (ancak bu, frenküzümü çalısı değildir) ile örtülü otlak halindeki bereketli
bir ovadan geçirdi. *Halimus*'a gelince, her ne kadar bunlar aslında Girit'teki
gibi dikensiz çalı şeklinde büyüyorlarsa da, burada dikenli geberotunu
andıran bir tarzda her yere yayılmıştır.

Porto Lagos Kasabası yakınlarında *scordion* [*scordium*/yılanotu, susar-
mısağı] denilen bir bitki bulduk. Bu kasaba, büyüklüğü itibarıyla Aigu-
es-Mortes ile karşılaştırılabilir; tıpkı onun gibi bir tuz gölü yakınındaki
rutubetli bir ovada bulunmaktadır. Vistonida Gölü bu bölgeye büyük kâr
getirmekte, zira balıkçılık için harika bir yer. Deniz burada, Karadeniz ve
Marmara denizleriyle, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi'nin büyük bölü-
münde olduğundan daha fazla çekilip yükselmez.

Bu gölde, tatlısu sardalyasına benzeyen, Porto Lagos'taki Yunan-
ların *lilinga* dedikleri, İstanbul'da ise *licorini* denen küçük balıktan devasa
miktarlarda avlarlar. Bu, Galenos'un *lentiscus* dediği, Paris'te *vandoise*, başka
ülkelerde ise tatlısu kefali dedikleri balıktır. Bunu, bizim ringalarda yaptığı-
mız gibi hazırlarlar: tuzlarlar, tütsülerler ve kuruturlar, sonra yük arabaları
ve teknelerle Yunanistan ve İtalya'nın birçok bölgesine gönderirler. Tıpkı
[Arnavutluk'taki] Boiana [Boyana Nehri] ahalisinin *scourance* hazırlayışları
gibi hazırlarlar. Bence, daha küçük olması dışında, *licorini* ile Arnavut-
luk'taki *scourance* arasında bir fark yoktur.

Porto Lagos'taki erkeklerin çoğu balıkçıdır; zira hemen yakınlarında
balıktan yana zengin bir göl bulunur. Yunanistan'daki kuşkonmazın sivri

uçlu yaprakları vardır, buna *corruda* derler; bahçelerde bunun yuvarlak yapraklı çeşitlerini yetiştirirler, bu vadideki toprağı da pek severler; bunlar öyle yaygındır ki başka bitki göremezsiniz. Porto Lagos'tan yarım gün mesafede, Commercine [Komotini/Gümölcine] denen küçük bir kasabaya geldik, burada çeşit çeşit yiyecekler satın aldık. Kasabada küçük bir hisar harabesi var, hisarda da Yunan [Ortodoks] Hıristiyanların bir kilisesi bulunuyor, zira köy ahalisi Yunanlardan oluşuyor, pek az Türk var.

TRAKYA'DA ŞAP İMALATIYLA BİLİNEREN VE
ÇOK ESKİ BİR YER OLAN CYPSELLA'YA [SAPES/ŞAPÇI] DAİR

Komotini Kasabası'nda *esculus* [*aesculus*; atkestanesi] ve *aria* [*sorbus aria*, üvez] ağaçlarının altında kamp kurup bir süre konakladıktan sonra dağlar sol tarafımızda kalacak şekilde ovaya doğru yola koyulduk. Orada Sapes/Şapçı adında başka bir köy vardır. Şap imalatını gözlemlemek için yolculuğumu Sapes üzerinden yapmaya karar verdim. Madenlerin olduğu yerde üç buçuk gün kaldım. Şapın işlendiği hemen her yer açık ocak şeklinde; yani maden damarı yüzeye yakın; ama Sapes'te madenin on iki metre derinden çıkartıldığı yerler de var.

Sapes Köyü Trakya'da bulunuyor, Yunancası böyle, Türkçede ise *Chapsylar* [Şapçılar] deniyor. Köyün sakinlerinin çoğu Türk, pek az Yunan var. Birkaç Yahudi de yaşıyor; bunlardan biri şap mültezimliği yapıyor. Şap imalatı hakkındaki doğruları daha iyi öğrenebilmek için onun yanında konakladım.

İtalya'da, papanın topraklarındaki Tolfa'da yapılan şapın, Sapes'te kine benzediği kanaatine vardım. Tolfa'dakini, Papa III. Julius'un cülusu vesilesiyle Civitavecchia'dan Roma'ya giderken görmek kismet olmuştu, bunun için ana yoldan Tolfa'ya doğru pek az sapmıştım.⁸ Sapes'ten çıkarılan şap, madenin hemen yanında işleniyor; böylelikle Tolfa'dakinden daha ucuza geliyor, zira Tolfa'da maden yataklarından pişirileceği yerlere arabalarla taşıyor. Her ne kadar şap, sadece, madenden çıkartılan kayanın tozundaki *lixivium*⁹ ile koyulaştırılıyorsa da, maden iltizamını toplayan kişiden başka hiç kimsenin bunu yapmasına izin verilmiyor. Cevher, sanırım Serrion Dağı eteklerinden çıkartılıyor.

Sapes Köyü, Durazzo'dan [Draç] İstanbul'a giden ana yolun hemen yanında, bu yolun dağın zirvesine yöneldiği yerde kurulu. Madenler ise biraz sola düşüyor. Cevher, madenden büyük zorluklarla çıkartılıyor, onu şiddetli çekiç ve iskarpela darbeleriyle kırmak bile pek güç; sonra tıpkı kireç gibi

8 Belon Fransa'ya döndükten kısa bir süre sonra, 1549'da, Papa III. Julius'un seçildiği kardinaler meclisine katılan Tournon kardinaline eşlik etmişti. 1453'te fetihten sonra İstanbul'dan kaçan bir Venedikli tarafından keşfedilen geniş şap yataklarının olduğu Tolfa'yı da bu vesileyle ziyaret etmişti.

9 Ağaç külünden çıkartılan alkalın tuzuyla zenginleştirilmiş su.

pişiriliyor. Ağaçtan yana sıkıntı olmadığından cevherin madenden uzağa taşınması gerekmiyor, işçiler bunu, çıkartıldığı yerde pişiriyorlar. Her birinin ufacık bir kulübesi ya da evi var, bunların her birinde dört ahşap tekne bulunuyor ki, şap katılaşana ve taşlaşana kadar bunlara *lixivium* akıtılıyor.

Şap ihtiva eden cevherler ilkin tonoz şeklinde istifleniyor ve kireç yaparken olduğu gibi hafif bir ateşle yakılıyor; zira fazla ısıtılacak olursa cevherdeki şap ateşin şiddetinden ötürü buharlaşıyor. Böylece cevher sert kalıyor ve iki veya üç ay yağmurlara maruz kaldıktan sonra un haline geliyor. Tarlaları gübrelemek için kullanılan kireçli toprakta olduğu gibi, ocaktan çıkartılır çıkartılmaz derhal yumuşayıp un gibi kırılmıyor, sadece açık havada bırakılıyor ve geceleri çiğ damlacıkları, gündüzleri yağmur, kışın buzlanma vasıtasıyla ağır ağır çözülüyor; yani bu sert taşlar sadece hafif ateşte pişiriliyor ve sanki ateş onda hiçbir değişikliğe neden olmamış gibi bütün kalıyor, birkaç gün açık havada kaldıktan sonra ise gece çiğ damlaları ve gündüz de yağmurla çok kısa bir zamanda öyle yumuşuyor ki kül gibi un ufak oluyor.

Şap madeninden çıkartılan taşlar, tıpkı herhangi bir taş gibi, sur ya da duvar inşasında kullanıldıklarında değişmeden kalıyorlar. Ama bu taşlar, ister doğal yağmurla, isterse de suni sulamayla olsun, nihayet kül haline gelince, *lixivium*'un yapıldığı suyla pişirilerek teknelere veya toprak çömlöklere veya ağaç kaplara konuluyor ve burada on ya da on iki gün boyunca katılaşıyor. Sapes'te bu şekilde imal edilen şap, daha sonra Midilli şapı adıyla İtalya'ya taşınıyor.

Ama şapın kırmızı ve beyaz türleri olduğundan, beyaz şap üretilen madende kırmızı şap da üretilebileceğini söylemem gerek; zira bu renk imalat metodundan kaynaklanır, renk külün bolca mı kıtça mı sulandığına bağlı olarak değişir. Şap imalatında bir de cüruf ortaya çıkar ki bazı işçiler bunu atmaz ve (Fransa'da Macharon toprağı diye bilinen) kırmızı bir boya yaparlar; ancak Sapes'te bunu ayırmazlar. Vadi, yağmur sularını taşıyan dağ sularıyla birlikte vadiye akan bu cüruftan ötürü kıpkırmızıdır.

ÇOK ESKİ ZAMANLARDA ROMA'DAN İSTANBUL'A KADAR YAPILAN ANAYOLA DAİR

İstanbul yoluna devam ettik ve dağa tırmanmaya koyulduk ki, bir müddet yol aldıktan sonra dönüp geriye baktık ve Vistonida Gölü'nden beri geldiğimiz yolu ve çok geniş bir ovada bulunan Gümülcine Köyü'nü açık seçik gördük. Bu ovadaki yol, Roma'dan İstanbul'a kadar giden, Porto Lagos ile Gümülcine arasında ve Gümülcine ile Sapes arasında eski zamanların usulünce yontulmuş çok geniş taşlarla kaplı, büyük, eski yoldu. Romalılar toprak zeminde ilerlemek çok güç olduğundan bu taş kaplama yolu yapmışlar, o zamandan bugüne kadar da gelmiş.¹⁰

Bu vesileyle, eski zamanlarda Romalıların bu yolu Roma'dan Asya'ya kadar yaptıklarını ve bu kaplamaların da mükemmel olduğunu, düzgünlüğü nedeniyle katiyen bir acemi işi olmadığını ispatlayabilirim. Belli bir noktaya gitmek için bu kaplamalı yoldan sola ya da sağa sapmanız gerekir. Kimi noktalarda yol tahtalarla örtülüdür; taşların arasında ise çok eski zamanlardan beri bodur çalılıklar bitmiştir.

Serrium Dağı'na tırmandık. Burada yol dik ve birçok yerde de zorluydu. Pek çok yerde kayaların iskarpelalar ve benzer araçlarla kesildiği görülebilir; bu da ancak büyük masraflarla yapılmış olabileceği anlamına gelir.

Bu muazzam işçilik, bana, o zamanlar Roma'dan İstanbul'a giden yolun çok işlek olduğunu düşündürüyor. Plinius, Yunanistan'daki yerleşimler arasındaki mesafeleri, İtalya'dan gelen yolcuların Adriyatik Denizi'ni geçtikten sonra Yunanistan'da gemiden indikleri Dirrachium Limanı'ndan başlayarak hesaplamıştır. Valona [Vlore/Avlonya] yakınlarındaki bu yere şimdi Durazzo [Draç] denilmektedir. Plinius İstanbul ile Durazzo arasında 711 millik bir mesafe olduğunu da söyler ve bunu, Marmara Denizi ile Adriyatik Denizi arasındaki mesafe olarak gösterir.

Dağın tepesinde, Yunanların oturduğu bir köye vardık; burada güvenlik amacıyla dağda bize yaya rehberlik etsinler diye iki kişi tuttuk; bu

¹⁰ Arnavutluk kıyısındaki Drazzo'dan başlayıp İstanbul'a kadar uzanan Egnatia Yolu, MÖ 2. yüzyılda Romalılarca inşa edilmişti.

dağda, Fransızcada yanlışlıkla “kış lezzeti” denilen nebattan büyük miktarlarda bulunuyor. Bu nebatın bilhassa kayaların arasında çok miktarda yetiştiğini gördük. Bununla daha önce Girit’te, birkaç gün önce Philippi’deki amfiteatr ve daha sonra da İtalya’daki Spoleto’da, Ancona’dan çıkınca dağlarda karşılaştım. Artık bizim bahçelerimizde de yaygın şekilde büyümekte olduğundan, Girit ve Kythira [Çuha] adaları sakinlerinden öğrendiğim eski ismini de not edeceğim; buralarda sokak diliyle *tragarignani* derler ki, *tragoriganum* [kekik, dağ kekiği] ile aynı şeydir.

ŞİMDİ MARİSSA [MERİÇ] DENİLEN, ESKİ ADI HEBRUS OLAN NEHİR VE TÜRKLERİN SOYGUNCULUĞUNA DAİR

Meriç Nehri üzerinde köprü olmadığından karşıya tekneyle geçmek gerekir. Bu ülkenin âdetine göre bir adam at yüküyle birlikte geçerken tekneye sadece bir asper [akçe] öderken rehberim ve kendim için on beş akçe ödemem gerekti; çünkü Türkler kendilerini yabancılara karşı avantajlı hissettiklerinde onları ellerinden geldiğince soyup soğana çevirecek kadar açgözlüdürler, beriki ise onların taleplerini ödemek zorundadır. Türklerin bu haraç hırsı o kadar güçlüdür ki, para sızdırmak için ufak bir fırsatları olsa babalarını bile soyarlar.

Limandan çeyrek fersah mesafede Vire dedikleri, dağın eteğindeki çok güzel topraklara kurulmuş ve eski surlarla çevrili küçük bir kasabayı geçtik.

Günümüzde ahalinin Meriç dedikleri nehre eski zamanlarda Hebrus deniyordu. Meriç civarındaki köylerin sakinleri yazın sular çekildiğinde buradan devasa yığınlar halinde kum çekerler, zira bu kumun az da olsa altın tanecikleri ihtiva ettiğini bilirler; bu kum yığınlarını da nehrin kıyısında belli mesafelere yaparlar ki taşkın olduğunda sular alıp götürmesin. Altını kumdan ayırmak amacıyla bu tanecikleri nehrin suyuyla yıkamak üzere delikleri olan enli döşeme tahtaları kullanırlar. Az bir şey altın bulacak olurlarsa, bu büyük emeklerinin ve harcadıkları zamanın bedeli olur; ama gene de cıva olmaksızın bundan fazla bir şey kazanamazlar. Strymon ve Nesus nehirleri; biri Taşoz Adası'nın az aşağısından, diğeri de yukarısından denize dökülürler. Ama Nesus denize, Plinius'un belirttiği gibi, Sema-direk Adası'nın tam karşısında erişir. Nehir öyle yavaş akar ki, sanki hiç hareket etmiyormuş gibi görünür. Suyu bulanıktır ama çok tatlıdır; üstelik yazın ortasında öyle soğuktur ki buzlu gibi gelir. Her iki kıyıda da sayısız ılınlar yükselir. Bir sürü bent vardır; bu haliyle Paris ve Pontoise arasında Seine Nehri'ni andırır. Kışın dağlardan öyle çok su taşır ki, her şeyi önüne katıp sürükler; sel suları Serhas (Kserkses) ordusunun Yunanistan yolunda toplandığı Doriskos Çayırı'nı doldurur.

Bu çayır her sene sel altında kalıp bataklığa döndüğünden üzerinde köy yoktur, ancak yazın çok sayıda at burada otlanır. Bizzat padişahın her yaz burada otlayan binden çok atı vardır; civar köylerde yaşayanların atlarının ise beş yüzden az olduğunu sanmıyorum. Bu çayır öyle temizdir ki köstebek, yılan, sıçan, fare ya da tarlafaresi bile bulunmaz; zira kışın sel suları bunları sürükler. *Cytisus* [katis/beyaz ratam] bitkisinin pek çok yerde büyüdüğü görülür. Çayırın etrafındaki köyler tepelerin yamaçlarında kurulmuştur, zira dört tarafı tepeler ve suyu bol dağlarla çevrili toprak, sürmek için çok münasıptır ve bütün zaruri şeyleri temin eder. Dolayısıyla bölgenin nüfusu pek kalabalıktır.

Bazı yerlerde nehrin kıyıları epeyce yüksektir; buralarda emircik de denilen yalıçapkınlarıyla kırlangıçlar yuvalarını toprakta yaparlar; *merops* veya *apiaster* [Avrupa arıkuşu] denilen kuş da öyle yapar, Girit ahalisi bu kuşlara *melissophago* der. Bendeniz bunları gözleme fırsatı bulmuş ve nehirlerimizin kıyılarında yaşayanlardan hiçbir farkları olmadığına kanaat getirmiştım, zira bunlar da yuvalarını bizimkiler gibi küçük balıkların kılçıklarından yaparlar.

Meriç Nehri yakınındaki köylülerin bu çayırda nehir boyunca bahçeleri vardır; toprak çok iyi olduğu ve su da bereketli olduğu için kavunlar, karpuzlar, balkabakları, asmakabakları, hıyarlar ve bunun gibi başka yaz sebze ve meyveleri yetiştirirler. Bana, burada bazı yerlerde *dasheens* de [gölevez, Evliya Çelebi'de kürkas] olduğunu söylediler, ancak kendi gözlerimle görmedim.

Artık ovanın kıyısındaki tepelere varmış ve dağlık bölgeye girmiştik. Burada, daha önce gördüklerimden tamamen farklı bir akça ağaç türü olduğunu gördüm. Bu, daha önce gördüklerimle sayarsak, altıncı türdü. Bu ağaç ufak bir çalı şeklinde büyüyor, ağaçları tarif edeceğim başka bir yerde teferruatıyla bahsedeceğim.

Gökçeada'nın karşısında karanın içlerine doğru, Gelibolu Yarımadası'nı saran körfezle [Saros Körfezi] aynı ismi taşıyan Melane Nehri'ne ulaşınca bazı kaplıcalara rastladık.¹¹ Burada Sestos [Akbaş Kalesi] ve karşı-

¹¹ Bu akarsuyun günümüzdeki adından emin olmadık, Akbaş Kalesi yakınında denize ulaşan Kayaaltı Deresi olabilir mi?.

sında da Abidos var. Bu kaplıcaların iki sıcak su kaynağı var. Biri erkekler, diğeri kadınlar için yapılmış. Ücretsiz olmasına rağmen kimse bunları temizlemediği için kullanılmıyorlar. Burada, kimi yazarların Macrontichos [Makron Teikhos] dedikleri bir kasabanın ve geniş surların kalıntıları bulunuyor.¹² Bu surlar hamamlara pek yakınlar ve Trakya'yı tehdit edecek düşmanlara karşı bir koruma sağlıyorlar.

12 Trakya'ya inen akınları durdurmak için Bizans İmparatoru I. Anastasios'un (491-518) inşa ettirdiği sur, imparatora izafeten Anastasios Suru ya da Makron Teikhos (Uzun Duvar) adıyla bilinir.

KİMİ HALKIARIN ÜLKELERİNİ YILIN BELLİ ZAMANLARINDA
TERK ETTİKLERİNE VE BAŞKA BİR MEVSİMDE
GERİ DÖNDÜKLERİNE DAİR

Istanbul'a doğru yolumuza devam ederken, ırgat da denilen ve Türkiye'de çalıştıkları yerlerden memleketlerine dönen büyük kalabalıklar halinde fakir Arnavut köylüleriyle karşılaştık. Tıpkı yılın belli zamanları yurtlarından ayrılıp daha sonra dönen Lombardlar ve Savoylular gibi bu fakir Arnavut köylüler de başka yerlerde çalışmak için çorak topraklarını bırakırlar. Yazın ekin biçip biraz para kazanmak üzere Türkiye'ye giderler. Makedonya ve Trakya ovaları veya Anadolu gibi hububattan yana zengin topraklara ulaştıklarında Türkler ekin biçip tanelerini ayırmaları için onları tutarlar. Mevsim bitince de yurtlarına, karılarının yanına dönerler. Bunların ekin biçme tarzı Fransız usulünden daha zahmetlidir; orakları başka türdür, düz ve geniştir, dişleri yoktur ve daha az eğimlidir [tırpan]. Ekinleri sağ elleriyle tutarlar, sol ellerinde de ahşap bir alet vardır ki bunda bulunan üç deliğe sol ellerinin üç parmağını (serçe parmağı, sonra ikinci ve üçüncü parmakları) geçirirler [ellik]. Başparmaklarıyla işaret parmakları ise ekini tutmak için serbest kalır; bundan sonra avuçlarını açıp ekini tutarken daha çok sapı biçebilirler. Sonra buğdayı başağından ayırırlar, ama bu iş bizim memleketimizde olduğu gibi harman döverlerle değil bütün Yunanistan'da olduğu gibi öküzlerle görülür; bunu yaparken de hayvanların peşlerinden geniş tahtalar [döven] sürüklerler. Bu tahtalara kalseduan taşları sabitlenmiştir ve bunlar sapları kesip ezer.

Arnavutları mukayese ettiğim Lombardlar ve Savoyluları sığırcık sürüleri gibi gruplar halinde yollara düşerken görmüş olduğumu sözlerime eklemeliyim. Savoylular, Po bölgesinde kavak, Friuli'de meşe, Toskanya ve Romagna'da sert keresteli ağaçları kesmek için İtalya'ya giderler Ama Savoylular bir bakıma Arnavutlardan farklı hareket ederler; Arnavutlar yaz ortasında yola çıkıp sonbaharda dönerlerken, Savoylular sonbaharda yola çıkıp ilkbaharda dönerler. Dağlarda yaşadıklarından kar nedeniyle bütün kış yapacak bir işleri yoktur, ağaç kesmek de zahmetli bir iş olduğu için

bunu yazın yapmak daha güçtür. Ama memleketlerine döndüklerinde köknar, çam, Avrupa ladini [*Larix decidua*] ve başka yumuşak keresteli ağaçları yazın sıcaklığında kesmek daha kolaydır.

Lombardlar da, Arnavutlar ve Savoylular da aynı şeyi yapıyorlar: kalabalık kollar halinde yola koyuluyor, ülkelerinin dışına çıkıncaya kadar birbirlerinden ayrılmıyorlar; ama Almanya, Fransa, Felemenk, Danimarka ve diğer daha uzak ülkelere varınca ayrılıyorlar, herkes kendi başına kafasına koymuş olduğu yere gidiyor, kış boyunca sağda solda bacaları temizliyorlar. Ama memleketlerine dönerlerken her biri kendi başına dönen leylekler gibi oluyorlar. Bu, muhtelif memleketlerin erkeklerinin yılın belli zamanlarında yabancı memleketlerde maişetlerini sağlamak için tutmak zorunda oldukları yol.

Eskiden *epirot*'lar [Epirililer] diye anılan Arnavutlar da Hıristiyanlar ve Yunanlarınkinden farklı olan kendi dillerini konuşurlar. Ne var ki onlarla aynı dindenler ve [çalışmak için gittikleri] Yunanistan'da yaşadıklarından Yunan dilini de biliyorlar. Bunlar kendi ülkelerine döndüklerinde bütün kış Yunanistan'da kazandıkları parayla yaşıyor. Neredeyse hepsi de baldırı çıplak ve son derece fakirler; pek az masrafları var, hayatlarını emekleriyle kazanıyorlar. Bu yüzden de yazın Türk köylerindeki tarlalarda iş bulmakta zorluk çekmiyorlar, zira Türkler tembel, toprağı işlemek için pek az emek harcıyorlar, elleri ağır ve çalışırken de çok ağırkanlılar. Yolumuza devam ederken kırdaki her renkten yeşimtaşlarıyla kalseduan taşları bulduk; bu köylerdeki evlerin duvarları da zaman zaman yeşimtaşlarından ve kalseduandan inşa ediliyor.

Trakya ve Makedonya köylüleri tepelerde büyüyen ve yurtlarında bolca bulunan menengiç ağacı mazılarının geniş şekilde kullanıldığını çok iyi bildiklerinden bunlardan kazanç sağlama fırsatını tepmezler; dalların ucunda yaprakların altındaki salkım salkım tohum içeren meyveleri toplamak için haziran sonunda yollara düşerler, fındık iriliğindeki mazılar kendi başına büyümeye bırakılsa küçük bir boynuzu andıran şekilde büyürler, ama köylüler bunları henüz küçükken toplar ve Bursa’daki ipek boyacılarına yüksek fiyatlara satarlar.

Trakya’da yolumuza devam ettik; Selanik’ten İstanbul’a giden birçok katırcının bulunduğu bir kervanla karşılaştık; Aignegic [Tekirdağ’ın İncelik Köyü?] denen köyde konakladık.

Yunanlar deniz ya da tatlısu kaplumbağası yemediklerinden, bunlardan Yunanistan’da, bilhassa da Trakya’da çokça bulunur; anayollarda sık sık devasa büyüklüklerde olanları görülebilir. Eğer karpuz, balkabağı, keten ve susam gibi gelir sağlayan bitkileri yemelerinden çekinmeseler kimse bunları öldürmezdi. Bu yüzden bahçelerinde kaplumbağa gördüklerinde onları öldürüp çitlerin kazıklarına geçirirler.

13 Anacardiaceae (Sakızağacıgiller) familyasının bir türü olan menengiçler maki bitkileriyle birlikte bulunur. *Pistacia terebinthus* L.’ye Antepfıstığı aşılandığında *Pistacia vera* L. (Antepfıstığı) üretilebilmektedir. Yaprakları üzerinde *Pemphigus corniculatus* Pass. isimli bir böcek tarafından mazı meydana getirilir. Meyveleri, odunu ve yaprak mazıları kullanılmaktadır. Ağaç şeklinde olanlarının gövdesine yara açmak suretiyle *terebentin chi otica* (sakız) elde edilir. Kabuklarında yüzde 25 oranında tanen bulunmaktadır. Yapraklarda böcek tarafından oluşturulan mazılar da fazla miktarda tanen taşır ve ipek kumaşların boyanmasında, şaraba renk vermede kullanılmaktadır. Meyveleri kavrularak yenilir. Pres artığı küspesi hayvan yemi olarak kullanılır. Drog olarak, gövdeden elde edilen terebentinir balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı ve idrar söktürücü özellikleri vardır.

TÜRKLERİN ÜLKELERİNDE GEZERKEN PEK AZ MASRAFLARI
OLDUĞUNA DAİR

E rtesi gün yolculuğumuza devam ederken boruelması bitkilerinin tarlalarda çok yaygın olduğunu fark ettim. Ayrıca gerçek çördük otları, iki tür de *polium* [*teucrium polium* L./acıyavşan/koyun yavşanı] ile *chamaedrys* [*teucrium chamaedrys*/kısık mahmudotu] gördük.

Köylerde, tereyağı, yumurta, kümes hayvanları, ekmek, peynir ve süt gibi, beslenmek için gerekli her şeyi bulduk. Kervanımızdaki bütün arabacılar ve katırcılar, yedeklerinde *oxygal* [çökelek, Belon yoğurt için bu adı kullanıyor] denilen bir tür süt ekşisi bulunduruyorlardı. Bunu, hayvanlarının semerinden sarkan bez çantalarda taşıyorlardı. Bu süt çok akışkan olmasına rağmen kumaştan sızmadan çantalarda kalır.

Türkler ve Yunanlar, yanlarında sarımsak taşırlar, bunu ahşap havanlarda döverek çökelekle [yoğurtla] karıştırırlar. Bu, büyük bir bey için bile leziz bir yiyecektir, yemesi çok zevklidir ve sadece hamallar tarafından değil padişahın sarayındaki asilzadeler tarafından bile yenir. Bunun, dediğim gibi enfes bir yiyecek olduğuna inanmayan çıkarsa eğer, denemesi kolaydır. Türkler bunu çok yaygın tüketirler, zira yazın ferahlattığına ve kışın da sıcak tuttuğuna inanırlar.

Gelibolu yolunu solumuzda bıraktık ve eski zamanlarda Perinthus denilen Rodosto [Tekirdağ] yolunu tuttuk.¹⁴

Gün boyunca hayvanlarımızı dinlendirmek için biz de ceviz ağaçlarının altında dinlendik ve sonra yola devam ettik. Akşam, düzlük bir yerde kamp kurduk, sonra sıkıntıda kalmamak için kervandan hayvan yemi satın alarak oracıkta uyuduk.

¹⁴ Rodosto (Tekirdağ), Marmara Denizi kıyısında, İstanbul'dan birkaç yüz kilometre uzakta. Belon, bunun Perinthus (eski adıyla Heraclea) olduğunu söylerken yanılıyor. Perinthus başka bir kasabadır (şimdiki adı Marmaraeğlisi).

KIRDA YOLCULUK EDERLERKEN DENKLERİNİ YÜKLEYİP
İNDİRMEYİ TÜRKLERDEN DAHA İYİ BİLEN BAŞKA BİR
HALK DAHA OLMADIĞINA DAİR

Sanırım, Türklerde gözlemlediğim, hem savaş hem barış zamanlarında âdet edindikleri bir şeyi tasvir etmek için kısa bir ara vermeye değer. Bu, onların at, deve ve katır denklerini yükleyip indirme usulleri hakkında. Beş ya da altı adam, sayıları yüz elliye bulan hayvanların denklerini ben daha farkına varmadan akşam büyük bir beceriyle indirdiler, sabah da aynı şekilde yüklediler. Üç kişi, kimsenin yardımı olmaksızın yüz atı çeyrek saatten daha az bir sürede kendi usullerince denk edip yükleyebilir. Bunun için her dengin iki ucundan çapraz şekilde bağlanması ve iplerin de tarif edeceğim şekilde düğüm yapılması zaruridir.

İki adam bir dengi semere kaldırdıktan sonra üçüncü bir katırcı ipi hâlâ yerde olan diğer bir dengin etrafından dolayıp şimdi semere yüklenmiş, öbür tarafta tek bir adamın semere dayanarak rahatlıkla tutabildiği dengin üzerindeki ipin çaprazlarından birine bağlar. Üstteki dengin ipi de aşağıdakinin üzerinde bulunan ip gibi bağlanır. İlk dengi kaldırmaya yardım eden adamlardan biri şimdi öbür dengin kaldırılmasına yardım eder, çünkü ilki kaldırılmış olduğundan onu hayvanın sırtında tutmak için tek kişi yeterlidir. Böylece öbür ikisi, her dengin altından tek sıra geçirmiş bulundukları ipin iki ucundan tutar, bunu çapraz yapıp üzerinden atarlar, yukarı kaldırmak istiyorlarsa çekip gererler ve aşağı sarkıtmak istiyorlarsa gevşetirler ve diledikleri kadar uzun ya da kısa bırakırlar. İpi, akşam olunca kolaylıkla çözebilecekleri şekilde bağlarlar. İki denk böylelikle semerin iki tarafında Havari Andreas'ın haçı gibi sarkar.

Kervan bir konak yerine ulaşınca tek bir kişi ipin bir ucunu çözmek suretiyle katarde bulunan bütün atların üzerindeki yükü göz açıp kapayıncaya kadar indirebilir; bunu öyle yapar ki semerlerin iki tarafındaki yükler hayvanların dengesini bozmayacak şekilde düşer. İpi tutup denklere aşağı indiren adam bunları aynı anda ve aynı yükseklikte, yere yarım ayak kalacak şekilde tutabilir. Tek bir çocuk bile yüz atı on beş dakikadan daha az bir sürede tek bir dengi bile yuvarlamadan boşaltabilir.

ESKİDEN PERINTHUS, BUGÜN İSE RODOSTO [TEKİRDAĞ] VE HERACLEA [MARMARAEREĞLİSİ] DEDİKLERİ KASABALARA DAİR

Gelibolu ile Perinthus arasında bir nehirle karşılaştık; sanırım bu Arzus Nehri'ydi [?]; bunu bir köprüyle geçtik. Türkler bu nehre Chiaurlic [Çorlu?] diyorlar; bunun Gelibolu ile Rodosto arasında, Marmara'ya doğru aktığı da kesin. Rodosto, Marmara kıyısında bir kasaba, eski zamanlarda Perinthus denirmiş.¹⁵ Çok eski, surları olmayan bir kasaba. İstanbul'a giden ana yolu takip ederken Heraclea Kasabası solumuzda kaldı. Heraclea yol üzerinde değil; ondan bir mancınık atımı uzakta.¹⁶

Heraclea [Ereğli] eski adını korumuş, bu da beni, *heracleum* denilen Heraclea balının neden zehirli olduğunu incelemeye sevk etti. Ereğli adını taşıyan başka kasabalar da olduğu unutulmamalı, ancak bu Trakya'da bulunuyor.¹⁷ Bu bölgede siyah *chameleon*'lardan [siyah kurtluca] çok sayıda yaşıyor olması dışında bir sebep bulamadım; bu bitkilerin köklerinde *ixia* denilen bir yumru oluşur, bu da tehlikeli ve öldürücü bir zehirdir, yiyeni derhal öldürür. Eğer arılar, bal yapmak için bu çiçeklerin üzerine konuyorlarsa, baldaki zehrin insanlar için öldürücü olduğundan şüphem yok.

Yolumuza devam ettik; eski zamanlarda Selymbria denilen Seliurée (Silivri) Kasabası'nı geçtik. İstanbul'a iki günlük mesafe kalmışken, yani Silivri'den yarım fersah ileride, sahildeki yolun kıyısında metal cürufları gördüm; demek ki eskiden burada madenler varmış; ancak cüruflu dikkatle incelememe rağmen hangi metal olduğunu tespit edemedim. Eski binaların kalıntıları ve yıkıntıları, burada metal eritilen ocaklar olduğuna delalet eder, Fransızcada "metal boku" denilen büyük atık tepcikleri de pek çok yerde görülebiliyor. Eski devirlerde metal, bizim şimdi yaptığımız gibi

¹⁵ Kitabın sonraki edisyonlarında şu ek yapılmış: "Gerçi kimileri, Perinthus'un, şimdi Heraclea denilen kasaba olduğunu düşünürler."

¹⁶ Heraclea yani Marmaraereğlisi, denize uzanan bir burun üzerinde kurulduğundan eski Roma yolundan İstanbul'a giderken yerleşimin yolun solunda kalması pek olası değil, oysa eski Tekirdağ'ın denizden bir mancınık atımı mesafede olması ve bu nedenle de Roma yolunun sağında kalması mümkün. Yani kanımızca yazar hem Perinthus derken, hem Rodosto derken ve hem de Heraclea derken aslında aynı yerden yani Tekirdağ'dan bahsediyor.

¹⁷ Marmaraereğlisi'nden başka Karadeniz Ereğlisi ve Konya Ereğlisi.

suyla değil insan gücüyle çalıştırılan körüklerle eritilirdi. Bölgede birçok derecik var ki, kanaatimce, bizde olduğu gibi çarkları çevirmek ve körükleri çalıştırmak için su kullanma âdeti olsa çok kullanışlı olabilir.

Silivri civarında yetişen bitkileri araştırırken zakkuma benzeyen, usaresi sütümsü bir bitki gördüm, çiçekleri de zakkuma benziyor, ama daha küçük. Uzaktan bakınca Girit'teki *tragium*'u andırıyor, ama yaklaşıncaya bana *lysimachia purpurea*'ya [mor kargaotu] daha çok benziyormuş gibi geldi. Ayrıca birkaç *cytissus* da [tırfil] da gördüm ve tohumlarından çokça topladım.

Sahilde yol üzerinde bulunan bu eski madenleri gerimizde bıraktık ve konaklamak için, tepede çok şık bir kalesi olan Silivri'ye geldik. Aslında Silivri'ye kasaba demek çok uygun değil, çünkü surları yok.¹⁸ Evler, hamamlar ve camiler, kalenin aşağısında kalıyor. Kasaba tepenin yamacında, İngiltere'deki La Rie Kasabası'na¹⁹ ve de Gelibolu'ya çok benziyor. Silivri'den İstanbul'a giden anayola ulaşmak için tepeyi aşmamız ve yolumuza ovada devam etmemiz gerekti. Silivri'deki evlerin çoğu, limandan belli bir mesafede bulunuyor.

Büyük gemiler Silivri'ye genelde, Adrianopolis [Edirne] ile Trakya ve Bulgaristan'ın iç kesimlerinden buraya getirilen yükleri almak için geliyorlar. Ben oradayken bir Venedik gemisi, sadece yukarıda zikrettiğim bölgelerden değil Anadolu'dan da getirilen yün, deri ve pamuk gibi yüklerden oluşan kargosunu yeni yüklemişti.

Anatolia veya Natolia, Hellesport'un diğer tarafı; Türkler buraya Anadolu diyorlar, bu da doğu manasına gelen Yunanca bir kelime. Türkler tarafından yönetilen Asya'daki topraklara genellikle bu isimle Anadolu

18 Silivri'nin kentin kuruluşu sırasında basit bir surla korunmuş olduğu ve bu surların Bizans döneminde yenilenip genişletildiği sanılmaktadır. Tarihçi Prokopius 4. yüzyılda İmparator İustinianos'un büyük bir depremde yıkılan Anastasios Surlarıyla birlikte Silivri Kalesi'ni de tamir ettirdiğini yazar, iki yüzyıl sonra V. Konstantinos (741-775) Silivri surlarını yeniden onartmıştır. Silivri Kalesi son olarak II. Bayezid döneminde (1481-1512) "Kıyamet-i Suğra" (Küçük Kıyamet) denen depremden gördüğü zarar üzerine onarılmıştır. Belon buradan bu onarımdan kısa sayılabilecek bir süre sonra geçtiği için kaleyi gösterişli bulmuş olmalıdır. Feridun Dirimtekin kalanın batı kenarının 370 m, kuzey kenarının 350 m ve doğu kenarının da 310 metre olduğundan bahsetmektedir. Bugün sadece batıya bakan yüzünün çok azı görünebilmektedir.

19 Herhalde Rye olacak; o da Silivri gibi bir tepenin üzerinde kuruluydu. Belon burayı, 1540'larda İngiltere'deyken ziyaret etmişti.

deniliyor; zira Avrupa, Asya'dan, Boğaziçi, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'yla ayrılıyor; bunların ötesindeki bütün ülkeye Anadolu deniliyor, öyle ki Yunanlar Anadolu'dan bahsettiklerinde bu birçok vilayeti kapsıyor, yani bütün Frigya [kabaca Eskişehir, Kütahya, Afyon yöresi], Galatya [Ankara, Yozgat, Çankırı yöresi], Bitinya [İzmit, Bursa, Bolu yöresi], Pontus [Doğu Karadeniz yöresi], Lidya [İzmir, Efes, Milet'i kapsayan Batı Anadolu yöresi], Karya [Bodrum, Güneybatı Anadolu yöresi], Paflagonya [Kastamonu, Sinop, Bartın, Çankırı ve Karabük yöresi], Likya [Antalya, Muğla yöresi], Magnesia [Manisa yöresi], Kapadokya [Nevşehir, Kayseri, Kırşehir, Aksaray ve Niğde yöresi] ve Kommagene [Adıyaman, Gaziantep ve Kahramanmaraş yöresi] bunun içinde. Bu yerlerden biriyle yapılan bir ticaretten ya da buralardan gelen mallardan bahsedildiğinde "Anadolu'dan geliyor" demeleri yeterli.

BU ÜLKEDE DOLAŞAN TÜRKLERİN BÜYÜK SESSİZLİĞİ VE
İTİDALİNE DAİR

Ben Silivri'deyken orada Türklerden meydana gelen ve sayıları dört bin kişiyi bulan büyük bir kalabalık vardı ki bunlar hem kasabadaki kervansaraylarda ve başka yerlerde, hem de kasabanın dışında ağaçların altında konaklıyorlardı. Bunların hepsi de, padişahın İran kralına karşı seferine katılmaya giden atlılardı ve hepsi tek bir alaydı; ama gün ağarmadan öyle bir sessizlik içinde ayrıldılar ki, aslında böyle bir durumda şafaktan önce ayrılmaya niyetli olan bizler hiçbir şey işitmedik, oysa ki bize epey yakındılar.²⁰ Böyle büyük bir birliğin hiçbir gürültü yapmadan ayrılabilmesi, bana, dikkat çekmeye değer bir şey olarak göründü.

Silivri'den İstanbul'a sadece bir günlük mesafe var; yol da açık ve ağaçsız bir alandan geçiyor. İstanbul'un bu tarafında üç fersah mesafede iki ahşap köprüden geçiliyor; bunların ilki çok küçük, ama ikincisi epeyce uzun, buna Buikchegmegy (Büyükçekmece) diyorlar.

Bütün bu Trakya ülkesi, Picardy ile karşılaştırılabilir, zira ağaçsız, çok geniş ovalar, hiçbir yerde tepe filan da yok. İki köprü'nün arasında bir köy var, bu yolda trafik yoğun olduğu için günün her saatinde oradan erzak satın alınabiliyor. Her iki köprü de suyu tuzlu göllerin üzerinde ahşaptan yapılmış; bu göller denizden karaya doğru bir körfez gibi uzanıyor, üzerinde de bir köyden diğerine gitmek veya balıkçılık yapmak için pek çok tekne var. Gölün kıyısında bir dizi yeldeğirmeni de bulunuyor; biz bunları solumuzda bırakarak yolumuza devam ettik; bizdekilerin dört kanadı olmasına rağmen bu değirmenlerin de Türkiye'deki bütün diğer yeldeğirmenleri gibi sekiz kanadı (veya kolu) var. Burada iki köprüden geçilmesine mukabil iki göl birleşiyor ve dolayısıyla bu göllerde yapılan balıkçılık çok kârlı. Büyükçekmece Köyü'nün ilerisinde, bir tepenin üzerinde, her çeşit ağaçtan oluşan bir ormanın içinde, Türklerin imparatorunun surlarla çevrili pek hoş bir sarayı da var.

20 Anlaşılan Belon 1548-1549 Osmanlı-Safevi Savaşı hazırlıklarına tanıklık etmiş.

Bu ormandaki ağaçlar: findık, meşe, karaaa, dibudak, servi, ınar ve yabani hünnap. Nihayet ağustos ayı başında ikinci defa İstanbul'a vardık ve bu yolculuk sona ermiş oldu.

PERA KASABASI VE İSTANBUL HAKKINDA

İstanbul'dan bahsetmeden evvel, bir nehrin [Güney Fransa'daki] Carcassonne'u iki yakaya veya Beaucaire ve Tarascon kasabalarını ayırması gibi İstanbul'dan bir su kanalıyla [Haliç] ayrılan Pera Kasabası hakkında bir şeyler yazmanın uygun olacağını düşünüyorum; yani İstanbul'dan Pera'ya gitmek için limanın karşısına geçmek zaruri.

Kasaba ismini de bundan alır, çünkü Pera “öte” veya “ötesinde” demektir. İstanbul veya Pera'ya deniz veya karayoluyla başka yerlerden gelen herhangi bir kimse konaklayacak *hostellerie* bulamaz ama kervansaray bulur, zira Türkiye'de herkese açık kervansaraylar şehirlerde hiç eksik olmaz; ama herkes geceleme için gerekli eşyalarını da yanında getirmelidir.

Ne var ki hangi milletten olursa olsun bir yabancı İstanbul'a veya Pera'ya vardığında, hiç değilse çoğunlukla konaklayacak bir yer bulur, zira bunların her biri, kendi milletinden olduğunu işittiği bir başkasının yanına gider. Bu suretle, bütün yabancılar, Avrupa'nın bütün cumhuriyetlerinin ve büyük efendilerinin İstanbul'da elçileri olduğunu ve Fransa, Venedik, Ragusa, Sakız,²¹ Floransa, Erdel, Macaristan ve diğerleri gibi cumhuriyetlerin veya Hristiyan hükümdarların elçilerinin, İstanbul şehrinde kalan imparatorun elçisi²² hariç, esas itibarıyla Pera'da kaldıklarını bildiklerinden, onlara sığınır.

Bilhassa Fransızlar, başka milletlerden daha iyi durumdadırlar. Zira elçimiz onlara, diğer milletlerden kimselerin elçilerinden gördüklerinden daha iyi hüsnükabul ve daha iyi muamele gösterir; ayrıca da kendilerini yabancı bir ülkede bulan Fransızlar birbirlerini destekler ve başka milletlerden kimselerden daha çok severler. Kralın padişah nezdindeki elçisi Monsieur d'Aramon'un²³ hüsnüniyeti buna tanıklık eder; zira kendisi, Fransız

²¹ Sakız Adası 1566'da Osmanlıların eline geçene kadar Cenova idaresi altındaydı.

²² Kutsal Roma Germen İmparatorluğu elçileri Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'nda kalırlardı.

²³ Gabriel d'Aramon İstanbul'da uzun yıllar geçirmişti. Buraya ilk olarak 1542'de maslahatgüzar olarak gelmişti. 1545'te Fransa'ya döndü, ancak ertesi yıl elçi unvanıyla İstanbul'a geri geldi. İlk misyonu sırasında İran Seferinde Sultan Süleyman'a eşlik etti. 1551-1553 arasındaki ikinci misyonu sırasında ise Otranto Seferinde Osmanlı kalyonlarının ardı sıra İtalya kıyılarına gitti. Bundan kısa bir süre sonra öldü.

milletinden veya Fransa taraftarı olan herkesin gönlünü hoş etmeyi pek sever; daha önce İstanbul'a hiç gelmemiş biri olsun, hangi durumda olursa olsun biri kapısını çaldığında onu büyük bir dostlukla kabul ve evinde misafir eder.

Elçi hazretlerinin hüsnüniyeti, kendi cebinden satın alıp da Türklerin elinden kurtardığı Hristiyan kölelerin çok sayıda olmasında da görülür. Fransızlar İstanbul'a geldiklerinde, ihtiyaçları olan her şeyin verildiğini bizzat takip ettiğinden başka, eğer münasip kıyafetleri yoksa elbise temin etmelerini de sağlar. Evi de herkese açıktır. Bir Fransız, bu ülkeyi bir an önce terk etmek istiyorsa, durumuna bağlı olarak ona kendisini Fransa'ya geri götürecektik kadar para verir. Dahası, onun soylu bir aileden geldiğini biliyorsa, şerefine uygun şekilde muamele ettikten sonra bineklerini ve diğer lüzumlu şeylerini de ayarlar. Büyük şahsiyetlerin gelişleri şerefine hiçbir masraftan katiyen çekinmediği gibi naçiz kimseleri de asla küçümsemez ve daima gönüllerini hoş eder. Bunu şahsen tecrübe etmiş olan bendeniz, buna şahadet etmeseydim nankör diye nitelenmeye layık olurum; zira, habis olmadıkça ve hakikati kabul etmeyi reddetmedikçe bu söylediklerimin tek kelimesine olsun karşı çıkacak bir kimse olmadığına kesinkes eminim.

NİKOMEDYA [İZMİT] HARABELERİNİN TASVİRİ VE BURADA GÖRECEK NE KALDIĞINA DAİR

Istanbul'da bir müddet kaldıktan sonra eski ismini korumakta olan²⁴ İzmit Şehri'nin harabelerini görmek için yola koyuldum. İzmit bir tepenin üzerinde bulunuyor. Surları son derece uzun; bir ucu aşağıda limana varıyor, tepenin üzerinde de bütün zirveyi çevreliyor. Şehir şimdi tamamen harabeler içinde, ama tepenin üzerindeki hisarın surları bozulmadan kalmış. Hisarın burçları arasında en az altı metre mesafe var; böylesine büyük bir kale. Surlar, pişmiş tuğladan örülmüş, güçlü harçla yapıştırılmış.

Şehir, tepenin eteklerinde, hoş bir konumda bulunuyor. Kaynak sularından yana çok zengin, bu yüzden şehir de kalabalık; nüfus Türkler ve Rumlardan oluşuyor. Kaledeki sütunlar ve devasa sütun başlıkları buranın bir zamanlar güçlü bir şehir olduğunu gösteriyor.

Ayrıca hem Yunan hem de Latin dillerinde gayet zarif antik madalyonlar da buldum. Sahilde, Latinlerin *pinna* [pina] dedikleri, diklemesine toprağa saplı, şekil itibariyle jambonu andıran bir balık görülebilir. Latinler buna *pema* da derlermiş.²⁵

Marmara Denizi ve İzmit Körfezi'ndeki küçük adalarda bir müddet geçirmek suretiyle bunların toplam olarak dokuz adet olduklarını ve İstanbul'dan görülebildiklerini tespit ettim. Bunlara eski zamanlarda Demoneses denirmiş. İlkine Yunanca Poto, ikincisine Bergus, üçüncüsüne de Isula del Corbo deniyor. Diğerleri ise küçük adacıklar ve isimleri yok.²⁶ Çanak-kale'ye doğru birçok başka ada daha var, ama bunların bazılarının eski isimleri değişmiş; mesela eski çağlarda Proconesus denen adanın şimdiki ismi Marmara Adası, Besbicus'un [Besbikos/İmralı Adası] ise Calomino [Kalanimos/İmralı Adası].

24 İslam coğrafyacıları Nikomedia'dan Nikümüdiya, Nikümüdiyye şeklinde söz etmişlerdir, Osmanlı döneminde ise şehre İznikmiş denilmiştir. Belon'un İzmit'e gidişinin denk geldiği Kanuni döneminde *Sefer-i İrâkeyn* yazarı Matrakçı Nasuh da şehrin adını İznikümiş şeklinde kaydeder.

25 Pinna marina, aslında balık değil, bir tür deniz kabuklusudur.

26 Belon'un sözünü ettiği bu dokuz ada Büyükada, Burgazada, Kınalıada, Sedefadası, Sivriada, Yassıada, Kaşık Adası ve Tavşan Adası'dır. Bunlardan Heybeliada'nın antik çağdaki adı Khalkidis idi ve Aristoteles bu adadan Demonesos diye söz etmişti. Pilius bu adayı yanlışlıkla Nikomedia önlerine yerleştirmişti, oysa İzmit ya da eski adıyla Astakos Körfezi'nde ada yoktur.

LEVANT MİLLETLERİNİN BALIĞI ETE
TERCİH ETTİKLERİNE DAİR

Marmara Denizi'ndeki zenginliklere dair anlatacaklarımı sonuçlandırmadan evvel, bu denizde her çeşit balık kaynaklığını da bildiğimden, ülkenin bu suretle hayvan mevcudu bakımından zengin olan herhangi bir ülkeden hiç de daha az avantajlı olmadığını, zira Türkiye'deki ve Yunanistan'daki insanların et yemekten balık yemekten daha çok sevdiklerini belirtmem gerek. Balık karşısında korkuya kapılmak, bana, daha ziyade bir peşin hüküm gibi görünüyor.²⁷ Antik yazarlarda, etin balıktan düşük bir yiyecek olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Mısırlı keşişler ömürleri boyunca balıktan uzak dururlarmış ve böylelikle, tıpkı bizimkilerin et yemeyerek yaptıkları gibi, kendilerini lezzetten mahrum bıraktıklarını göstermeyi arzu ederlermiş.

Etten hoşlanmayışları ve de balığa verdikleri itibar, eski Yunanlar ve Latinlerin kuşlar hakkında balıklardan çok daha az şey bilmeleri sonucunu doğurmuştur. Böylece eski zaman hekimleri yiyecekler hakkında yazdıkları kitaplarda, kara hayvanları hakkında olduğundan çok daha fazlasını balıklar hakkında söylemişlerdir; Roma imparatorlarının ve büyük beylerinin şöenlerinde kuşlara (belki ardıçkuşu ve çiltavuklar dışında) bizim bugün verdiğimiz itibarı sunduklarını da görmeyiz; zira balıktan, başka herhangi bir av hayvanından daha fazla zevk alırlardı, dolayısıyla keklik, sülün, çulluk, yağmurkuşu ile Fransızların çok lezzetli bulduğu diğer kuşlara, en obur Roma imparatorlarının sofralarında bile itibar edilmezdi. Bizzat padişahın, kendinden önce gelen padişahların ve sarayının da balığı ete tercih ettiklerini, İstanbul pazarlarında av etinin çok az görüldüğünü de ilave edeceğim. Yaşadıkları yer balıktan yana zengin olduğundan muhtelif metotlarla avlanmaya çıkarlar, bunları ileride göreceğiz.

27 Belon, sıradan Fransızları ima ediyor. Daha sonraki edisyonlara şu satırları ekleyecektir: "Sırf inattan ötürü cuma günleri bile gizlice et yiyenleri ve pazar günleri dahi balıktan uzak duranları kastediyoruz."

MARMARA DENİZİ'NDE BALIKÇILIĞIN
ÇOK KÂRLI BİR İŞ OLDUĞUNA DAİR [DALYAN]

Öyleyse şimdi, Marmara Denizi'ndeki balıkçılık usulleri ve en çok da bunun büyük kâr getiren bir iş olduğu hakkında konuşmanın tam zamanıdır. İstanbul'da deniz, balık yönünden başka bir denizde olduğundan çok daha zengindir ve dolayısıyla şehrin sakinleri de balıkçılıkta çok beceriklidirler. Büyük nehirlerden Karadeniz'e akan ve daha sonra deniz suyuyla birleşen su, Karadeniz ve Marmara Denizi'ndeki balıkları beslemek için son derece uygundur.

Bu su daha sonra Akdeniz'e akar. Marmara Denizi'nden geçerken ne artar ne eksilir, zira burada bir engelle karşılaşmaz. Balıklar da belli mevsimlerde bir denizden diğerine geçerler. Marmara Denizi sakinleri bu durumu gayet iyi bilirler, bunlar balık yemeye etten daha çok alışkındırlar. Bu yüzden denizde, bilhassa suyun çok derin olmadığı sahillerde, balıkların çok bulunacağı yerleri seçerler. Denize 40 ila 50 adım aralıkla, yaklaşık bir gemi direği uzunluğunda iki direk dikerler, bunların üzerine bir ya da iki kişinin devamlı balık bekleyeceği küçük kulübeler inşa ederler. Bunlarda insanların çıkıp inebilmeleri için basit merdivenler bulunur. Kulübeler de onları güneşin sıcağından ve yağmurdan korur.

Buralara tüneyen adamlar [vardacı, kapakçı] üzüm bağıny gözleyen bekçiler gibidirler. Bir balık kolunun yaklaştığını görürlerse adamlardan biri diğerine dikkatli olmasını söyler; balıkların bu alana girdiklerini gördüklerinde de bu adamların her biri suyun altındaki bir ağa bağlı ipleri iki ucundan çekerek ağı kaldırır, böylece balıkları içine hapsederler.

Şimdi, bütün bunların nasıl ayarlandığını anlamak için, ağın kare şeklinde olduğunu ve iplerinin de dört köşesine birden bağlandığını, nöbet yerlerinden uzakta bulunan iki köşenin açık deniz tarafına bırakıldığını, bunların denizin dibindeki iki kazığın tepesine iştirilmiş olarak su seviyesi hizasında bulunduğunu ve kazıklara iştirilmiş bu iki köşenin hareketsiz olduğunu da söylemek gerek. Ağın diğer iki ucuna da nöbet yerlerindeki adamların uçlarını tuttuğu ipler bağlanmıştır. Ağ böylelikle

dört köşesinden yarı yarıya suya gömülü olarak tutulur; adamlar balık sürüsünün ağlarına doğru geldiğini görünce birbirlerini uyarırlar; daha sonra, balıklar kapana girince, ellerindeki ipi çekerler, böylece balıklar ağın içinde hapis kalırlar. Sonra adamlardan biri kendisindeki ipi ağın asılı kalmasını sağlayacak şekilde bağlar; ardından da merdivenden aşağı iner. Kayığı aşağıda bağlı beklemektedir; ona atlayıp biraz aşağıda elinde iple bekleyen arkadaşına doğru kürek çeker, sonra ağın üzerine doğru kürek çeker ve onu ucundan başlayıp balıklar ağın bir köşesinde iyice yukarı çıkana kadar kaldırır, onları kayığına doldurur, sonra gene nöbet yerine tırmanıp başka sürüler gelsin diye beklemeye koyulur. Her tür balığı bu suretle yakalarlar ki bunlar arasında Provence ahalisinin *pesescome* dedikleri ıskarmoz balığı, melanurya, lampuga [*Coryphaena hippurus*], palamut, kolyoz, çipura, sinarit, çitari, karagöz, kefal, barbunya, yazılı hani, *menes* [?], izmarit, gelin balığı ve daha başka balıklar da vardır; bunlar yılın muhtelif zamanlarında, ama esas olarak yazın deniz sakinken ve rüzgâr yokken sakın havada yakalanırlar; zira fırtına varken gözcüler suyun içini deniz sakinken olduğu gibi net göremezler.

Marmara Denizi'nde yaygın olan bir dizi balıkçılık usulü daha vardır. Bunlardan birisi ıgırpla balıkçılıktır ki en emin yoldur ve diğer milletler tarafından da bilinir.

Bu denizdeki balıkçılar, ağlarını desteklemek için, Okyanus'ta ve Akdeniz'de yaptıkları gibi mantar kullanmazlar. Kimileri mantar yerine çam veya Karadeniz'den getirdikleri kızılçam gibi hafif ağaç kabuklarını kullanır. Kimileri, Makedonya göllerindeki gibi sukabağı kullanır. Ben İstanbul'dayken Pera'daki balıkçıların tekneleriyle birçok defa Marmara ve İmralı adalarının açıklarında ve La Montanée [Mudanya] Körfezi'nde hangi balıkları avladıklarını görmek maksadıyla denize açıldım. Bunlar, çok miktarda balık avladıktan sonra İstanbul'da satmak için hemen geri dönerler.

İgırpla balık avlama usulü şöyledir: iki tekne birlikte açılır, bunların yedeklerinde ağları için uzun ipler bulunur. Balık avladıkları körfez kayalık olmamalıdır, balıkları ağlarından çıkardıkları yer de düzgün olmalıdır. Ağlarını denize alabildiğine yayarlar; her bir tekne ipini bu ağın bir köşesine bağlar; sonra bunlar ağlarını arkalarından çekerek sahile doğru ilerlerler. Kıyıya gelene kadar küreklerine asılırlar. Her iki ip de eşit uzunlukta olmalıdır ve aynı anda çekilmelidir. İplerin uçları sahile varınca bunlar aralarında yaklaşık yirmi adım mesafe olan teknelerinden inerler ve ipleri çekmeye başlarlar, bu arada eşit mesafede çektiklerinden emin olmak için ipin üzerindeki düğüm yerlerine dikkat ederler. Ağ, kıyıya yakın bir yere çekilince balıkçılar da suya girerler. Sonra iplerin uçlarını tutarlar ve bunları gene eşit mesafede çekerler; ağın kese yaptığı yere varınca da balıkların kaçmamasına dikkat ederler. Eğer ahtapot yakalayacak olurlarsa onun kollarını açarlar ve [bunların tam ortasındaki] gagasını dişleriyle kırarlar, çünkü öldürmeseler ahtapot tekneden kaçır.

Eğer müren balığı yakalayacak olurlarsa bunu boynunun arkasından bir kıskaçla tutarlar ve dişlerini bir değnekten kırar, gövdesine sopayla vururlar, hayvanı elleriyle tutacak olurlarsa onları ısırır, zira balığın dişleri sığırtmac üvendiresi gibi uzundur. İğneli vatoz [*Dasyatis pastinaca*] yakalayacak olurlarsa da ilkin kuyruğunu keserler, bizim Okyanus balıkçıları da

tıpkı böyle yapıp Paris'te veya Rouen'da bize kuyruklarıyla birlikte gönderirler. Bu iğneli vatozların Fransızca da bir ismi yoktur ama gene de Parisliler bunlara kedibalığının *Raja* türlerine benzedikleri için *raye* derler.

Her çeşit balığı fark gözetmeksizin yakalarlar, ancak *scarus* [papağan balığı] avlamadıklarını söyleyebilirim. Kare şeklinde bir ağla başka bir balık yakalama usulü daha vardır ki, bunu sadece İstanbul sahillerindeki balıkçılar, bilhassa da Barbaros'un türbesine giden yolun solunda yaşayanlar uygularlar.²⁸

Azat edilen ve Türkleşen [yani İslamı kabul eden] bütün İspanyol köleler, Marmara Denizi sahillerine iskân edilmişlerdi ve burada sahil boyunca zarif binalar [yalılar], bahçeler inşa etmişlerdi; zira padişah sahilde ev yapıştıran herkese belli kolaylıkları ve ayrıcalıklar sağlıyordu. Bu cümleden olmak üzere denize çakılmış kazıkların üzerinde denizden toplanmış taşlarla evler de yapmışlar. Zira daha önce söylediğim gibi Karadeniz, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndaki deniz ve genel olarak da Ege Denizi asla yükselip alçalmaz, sürekli bir akış halindedir.

Bu tür ağların [çökertme ağlarının] sadece sahilde çok görülen gümüş gibi küçük balık türleri için kullanıldığının anlaşılması gerek. Dolaşısıyla ağın gözenekleri de çok küçüktür. Bunlar nehirlerde atılan yuvarlak, serpme ağlarına benzer, gözenekleri onlardan daha büyük değildir. Ağ, dört köşesinden birbirine çapraz iki kavisli değnekle tutturulur; bu değnekler uzun bir sopaya bağlıdır, bu sopa da suyun dibinde çakılı, ucu suyun dışına çıkan bir kazığa dayanır, ağın şaftı bunun üzerinde öyle bir şekilde dengede durur ki, ağ denize indirildiğinde değneğin diğer ucu havaya kalkar; bu uca kısa bir ip bağlıdır, bu ip ağ içindeki balıklarla birlikte denizin üzerine çıkarmak için aşağı çekilir.

Marmara Denizi'ndeki balık bolluğu ve bunlardan sağlanan gelir, İstanbul'da öyle bir nüfus artışına yol açmıştır ki, bütün sahile köyler

²⁸ Burada çökertme ağıyla avlanma usulü anlatılıyor. Bu avlanma usulünde kare biçiminde bir ağ denize daldırılır, sakın bir havada yukarıdan gözleyenler balık sürüsünün ağın üstüne geldiğini görünce, bir makara sistemiyle dört ucundan su üstüne kaldırılan ağla balıklar yakalanmış olur. Yazar Beşiktaş'taki Barbaros'un türbesine giden yolun solunda bu usülle balık yakalayanların yaşadığını söylüyor. Günümüzde Arnavutköy Vapur İskelesi'nin Bebek yönünde 50 metre yukarısında gümüş balığı mevsiminde kurulup, avdan sonra kaldırılan böyle bir düzenek vardır. Bu yöntem Ege'de, Karaburun yöresinde çökertme dalyanı adıyla büyük ağlarla uygulanmaktadır.

kondurulmuştur. Mıgır balıkları, burada, okyanustaki gibi yaygın değildir, dolayısıyla onları avlama usulleri de aynı değildir; zira okyanus karadan çekilirken balıkçılar sahildeki kayaların arasına girer ve orada suların çekilmesi yüzünden açığa çıkan taşların altında *exoceti* denilen küçük balıklar bulurlar; deniz tekrar yükselmeden bunlara kısa bir bedeni olan oltalar geçirip kayalara bağlarlar.

Deniz yükselip de kayaların üzerini örtünce, mıgırlar, vatozlar ve kedibalıkları²⁹ bu küçük balıklardan yemleri görünce onları oltalarıyla birlikte yutarlar ve böylece kayalara takılı kalırlar; deniz çekilince balıkçılar geri dönerler, avlarını kuru zeminde ele geçirirler. Tabiat, bu küçük *exotecus*'ları yem olmak için pek uygun hale getirmiştir, zira bunlar sığıklardaki taşların altında yaşamayı sevdiklerinden balıkçılar onları kolaylıkla bulup kendi maksatları için kullanırlar. Yunanların eski zamanlarda bu balığa *exoceotus* [kıyıda uyuyan balık] demelerinin nedeni de budur. Çağdaş Yunanlar bu balıklara *glinos* [gilini/] derler. Bunların Marmara Denizi'nde yaşayan bazılarının başlarının üzerinde horozunkine benzeyen bir ibik vardır. Bunların dişleri iri olduğundan ve ısırıklarında acı verdiklerinden, Po Nehri'nin ağzındaki Comasco'nun sakinleri bunlara *vulpe*, Marsilya'dakiler ise *havecque* derler; ama bizim okyanusumuzda henüz bir isim verilmemiştir.³⁰

Denizciler, bilhassa da kadirgalar ve gemilerde çalışan denizciler arasında yaygın olan diğer bir balıkçılık usulü de şudur: bunların yanında iki çeşit ağdan biri katiyen eksik olmaz. Kimi zaman çift kat olan bunlardan biri mantarlarla desteklenmek suretiyle, hiçbir şeye bağlı olmadan denize atılır, gelip geçen balıklar da gözeneklere takılıp yakalanır.

29 Belon "*Chiens et Chats*" diyor, *Scyliorhinus* ailesine ait bu balıkların hepsine Türkçe kedibalgı deniyor.

30 Gelicik (*Lotidae* familyasından *Gaidropsarus mediterraneus*), bir zamanlar Marmara Denizi'nde avlanan bir balıktır. Sığ yerlerde taşların arasında yaşar, gündüzleri "uyuyup" geceleri avlanır. Çenesinde bir, burun ucunda ise iki bıyık bulunur. Boyu ortalama 20 cm'dir.

GECELERİ ÜÇ ÇATALLI ZİPKİN KULLANARAK MEŞALEYLE BALIK AVLAMA USULÜNE VE MARMARA DENİZİ'NDEKİ DİĞER USULLERE DAİR

Karadeniz ile Boğaziçi ve Marmara Denizi daima aynı seviyededir ve buraların sakinlerinin geceleri meşaleyle balık avlama usulleri vardır ki çok kârlıdır. Bu, şu suretle yapılır. İki kişi, çift kürekli küçük bir kayığa binerler, bunlardan biri kürek çeker, diğeri de kayığın dibinde dizlerinin üzerinde durur, bunun hemen yanında kayığın yan tarafındaki yuvasında, suyun üzerine uzanmış bir *tede* [çam] meşalesi yanar. Bu çam ağacı, balıkçılıkta çok yaygın kullanıldığından, köylerdeki pazarlarda da satılır ve buna kabaca *dadi* [çıra] denir.

Üç çatallı zıpkınla balık avlayanlar ay ışığının olmamasını ister, zira gökyüzü ne kadar karanlık olursa balıkçı için o kadar iyidir. Eğer üç çatallı zıpkınla kayığın dibine diz çöken ve suya dikkatle bakan adam uyuklayan bir balık görürse, arkadaşına kayığı ileri ya da geri sürmesini söylemek için elini kaldırır, eliyle açık veya kapalı bir şekilde işaret verir ki arkadaş bu şekilde teknenin ne tarafa gideceğini anlar. Bunların birbirleriyle konuşmamları gerekir, çünkü ses, suyun içinde, uyuyan balığın kulaklarına kadar erişip onu uyandırabilir ve kaçmasına sebep olabilir; zira bazı balıkların işitme kabiliyetleri diğerlerinden daha iyidir. Bu av için uygun gecelerde rüzgâr olmamalı, deniz sakin olmalı ve su çok derin olmamalıdır. Balıklar uyurken deniz dibine veya taşların üzerine yattıklarından çok derin yerlerde uyumaktan hoşlanmazlar. Dahası balıklar kara hayvanlarından ne az ne de çok uyur; bazı balıkların arada bir horladıkları bile işitilir.

Beyni olan bütün hayvanların uyumadan yaşayamamaları gibi balıklar da uyumadan edemezler. Aristoteles'in öğretisine bağlı olan Plinius yazdıklarında buna işaret etmiştir; ancak Yunan [Bizans] müellif Actuarius,³¹ uykudan duyulan hazzı mideye bağlamıştır. Balıkçı, uyuyan balığı görünce üç çatallı mızrağını hayvanın sırtına saplamak için onun nerede uyuduğuna

31 Ioannes Zaharias Actuarius (y. 1275 – y. 1328), Konstantinopolis'teki bir Bizans hekimiydi. Latince yazılışıyla Actuarius geç Roma ve Bizans dönemlerinde saray görevlileri için bir rütbe olarak kullanılıyordu.

bağlı olarak sol veya sağ tarafından denize daldırır, uçları kanca şeklinde olan üç çatallı mızrak balığa saplanır, adam da onu tekneye çeker.

Bu şekilde geceleyin meşale altında ve üç çatallı mızrakla balık avlama usulü, ahtapot, totenes [?], mürekkepbalığı, levrek, sarıağız, kefal, sinarit ve mercan gibi her tür pullu balığı yakalamak için de pek uygundur. Bu şekilde oltayla da balık avlarlar. Mantar yerine sukabağı taktıkları uzun bir misinaya iki ya da üç yüz olta bağlarlar, yem olarak da balık veya et takarlar ve bunu gece denizde bir buçuk fersah açığa atıp bütün gece orada bırakırlar ki müren, keler, vatoz, tırpana, kedibalığı ve benzeri yiyecek arayan balıklar oltalara takılırlar. Ertesi sabah eğer fırtına yoksa oltaları çekmek için denize çıkarlar; su kabaklarıyla yerleri belirlendiği için bunları uzaktan görebilirler; sonra da misinalarını, oltalarını ve yakalanan balıkları sahile çekerler.

İtalya'da bazı kasabalarda tek bir kişi aynı anda bir köprünün korkuluğuna bağladığı dört ya da beş sıra misinayla balık avlayabilir; bunlardan birini yemlerken diğerleri sanki elinde tutuyormuş gibi dururlar; öyle ki bir balık oltaya takılacak olursa balıkçı onu çekmek için diğerlerine yem takma işini bitirene kadar bekleyebilir. Marmara Denizi'nde uskumru balıkçılığı ise, Okyanus'taki balıkçıların âdetlerinden çok farklıdır; zira orada dalgalı denize açıldıktan sonra uzun misinaları arkalarından salarlar; deniz ne kadar sert olursa yelkenli tekneler de o kadar hızlı gider ve o kadar çok balık avlar. Yunanlar bu usulle balıkçılık yapmazlar, onlar sadece ıgırıp ya da diğer ağ türlerini kullanırlar.

İstanbul'da pazarda en yaygın bulunan balık yayındır, ama Yahudiler pulları olmadığı için bunu yemezler. Latinlerin *gladius* dedikleri kılıçbalığı da çok bulunur. Türkler, Rumlar, Yahudiler ve Levant'ın diğer milletleri, bizde oruç günlerinde özel bir lezzet teşkil eden ve sokak ağzında *porpoise* denilen yunus balığını yemezler. Bunların iki türü vardır, ama benim balıklarla ilgili kitabımda açıkça ispat ettiğim gibi, gerçek yunus gaga burunludur.

Bizim *cêlerin*'lerimize diğer milletlerin sardalya dedikleri iyi bilinir. Ben bunları Marmara Denizi'nde de, Okyanus'ta da itinayla inceledim ama boylarından başka bir fark görmedim. Eski devirlerde Roma'da (bizdeki sirke gibi) çok yaygın kullanılan ve *garum*³² denilen bir sos varmış. İstanbul'da

32 Mayalanmış balıktan yapılan ve eski Romalılar tarafından yaygın şekilde kullanılan bir sos.

buna da geçmişteki kadar büyük bir talep olduğunu gördüm. İstanbul'da bunu satmayan balıkçı dükkânı yoktur.

Balıkçı dükkânlarına *cetarij* deniliyordu, ama bunun Fransızcası yoktur, yalnız bazı kişiler bunlara ringa tüccarı derler, ama bunlara İtalya'da sokak dilinde bir isim bulunmuştur. Romalılar bunlara *piscigaroli* derler; bana öyle geliyor ki bu kelime, balık [*pisci*] ve *garum* kelimelerinden türetilmiştir. İstanbul'un en çok Pera'da bulunan *piscigaroles*'leri, her gün taze balık pişirir ve bunları kızarmış olarak satarlar. Hayvanın iç organlarını ve solungaçlarını çıkardıktan sonra da *garum* haline gelmesi için salamuraya yatırır.

Ne var ki bunun için ne tür bir balığın kullanıldığı mevzuu büyük önem taşır, zira bu sadece, Venediklilerin *suro* dedikleri istavritten yapılır. Bu sos eski zamanlarda o kadar itibarlıymış ki, Plinius *garum*'dan daha hoş bir şey olamayacağını söyleyip bunu en nefis sos diye anmıştır. Kendisi, *garum*'un birçok türü olduğunu söyler; ben de bunun pullu balıklardan da yapılabileceğine inanıyorum. Yahudilerin her zaman katı kurallara bağlı biçimde yaşadıklarını göstermek için, Plinius'un *garum*'dan söz ederken kullandığı şu sözleri iktibas edeceğim: *Aliud vero ad castimoniarum superstitionem etiam sacris Iudaeis dicatum, quod fit e piscibus squama carentibus*. Yani, batıldan korunmaya ve dindar Yahudilerin beklentilerine uygun bir başka *garum* çeşidi pulsuz balıklardan yapılır.³³ Yahudilerin günümüzde bile alışlagelmiş *garum*'u yememe âdetlerini koruduklarını bilmiyor olsaydım bunu söylemezdim; zira onların kullanımı için *garum* yapımında belirli usuller vardır. Bizim havyar dediğimiz mersinbalığı yumurtasından imal edilen özel bir yiyecek vardır; bu bütün Levant'ta Yunanların ve Türklerin yemeklerinde çok yaygındır, öyle ki pulsuz olduğu için mersinbalığı yemeyen Yahudiler dışında bunu sofrasından eksik eden hiç kimse yoktur. Ama La Tana'da [Azak/Azov] yaşayıp da çok miktarda sazan avlayanlar bunların yumurtalarını ayırır, sonra tahmin edilebileceğinden bile iyi şekilde tuzlarlar, bunlardan Yahudiler için kırmızı havyar yaparlar, bunlar İstanbul'da da satılır.

33 Belon, Plinius'tan iktibasını oldukça doğru yapıyor, ama pasajın mantığını göstermek için bir düzeltme gerekiyor: "*Aliud vero est, castimoniarum superstitioni etiam sacrisque Iudaeis dicatum, quod fit e piscibus squama [non] quarentibus*" yani: Yahudilerin dini ayinlerine ve batıldan kaçınma uygulamalarına mahsus başka bir çeşidi daha vardır ki, *pullu balıklardan* yapılır. (Natural History, kitap XXI, s. 95.) Leviticus'un kitabına göre yüzgeçleri veya pulları olmayan su hayvanları murdardır.

İSTANBUL'UN ESKİ ESERLERİ VE KENDİNE HAS
BİRÇOK ŞEYİNE DAİR

Bir hükümdarın azametini göstermek için dünyanın hiçbir yerinde İstanbul'dan daha uygun yerde kurulmuş bir şehir yoktur; deniz ona öyle büyük bir avantaj verir ki, kimse bundan daha uygun bir yer bulamaz. Roma imparatorlarının ve daha sonra Yunanların yaptıklarından daha eski hiçbir şey göremezsiniz. Constantinus bir başına, yirmi başka imparatorun yüzyılda yaptırdığından daha fazla sayıda eski eseri Roma'dan İstanbul'a getirmek için yağmalamıştır. Bu yüzden orada gördüğümüz güzel ve eski olan her şey Roma'dan getirilmiştir.

Bütün bu şeyler arasında Ayasofya Kilisesi'nden pek uzak olmayan bir porfir sütun da vardır.³⁴ Ayrıca içinde iki dikilitaş bulunan Hipodrom son derece görkemli, muazzam bir yapıdır. Dikilitaşlardan biri yaldızlı pirinç bir kaplamayla örtülüdür ve demir ve kurşunla bağlanmış mermer bloklarından yapılmıştır.³⁵ Bütünlüğünü kaybetmiş olan diğer dikilitaş ise Mısır'dan getirilmiştir. Ayrıca dökme pirinçten muazzam ebatta, sütun gibi dikilmiş duran bir de yılan vardır. İstanbul surlarının içinde tıpkı Roma gibi yedi tepe bulunmaktadır. Şehir üç sıra surla çevrilidir, ama duvarların içinde hâlâ görülebilen mermer sütun parçaları bunların muhtelif zamanlarda inşa edildiğini ve büyük bir aceleyle tamamlandığını göstermektedir.³⁶

Ayasofya Kilisesi, halen ayakta kalan bütün diğerleri arasındaki en zarif binadır ve Roma'daki Pantheon'dan da çok farklıdır; zira kilisenin

34 Hipodrom içindeki üç sütun dışında Ayasofya yakınlarında üç sütundan daha söz edilebilir. Bunlardan Ayasofya'ya en yakın olanı, Çağaloğlu yönündeki su terazisinin yanbaşındaki Milion Taşı'dır. Aslında, Konstantinopolis'le başka şehirler arasındaki mesafeler için bir başlangıç noktası, bir sıfır noktası olmak üzere 4. yüzyıl başlarında dikilmiş bir anıtın kalıntısıdır bu. Gotlar Sütunu ise Gülhane Parkı'nda Sarayburnu'na yakın bir konumdadır, 18,5 m yüksekliğinde Marmara Adası mermerinden yapılmıştır ve Gotlara karşı bir Roma zaferini simgelemek üzere 3. veya 4. yüzyılda dikilmiştir. Porfir olmadığına göre yazarın bahsettiği sütun bu da olamaz. Sonuncu seçeneğimiz Çemberlitaş Sütunu'dur. Büyük Constantinus onun 330 yılında dikilmiştir. Porfir bloklardan oluştuğu için yazarın bahsettiği sütun bu olabilir.

35 Örme Sütun: Yazarın sütunu kaplayan pirinç levhaları görmüş olması mümkün değil çünkü bu levhalar ve sütunun tepesinde bulunan tunç küre 1204'te şehri işgal eden Latinler tarafından sökülerek sikke yapımında kullanılmıştır.

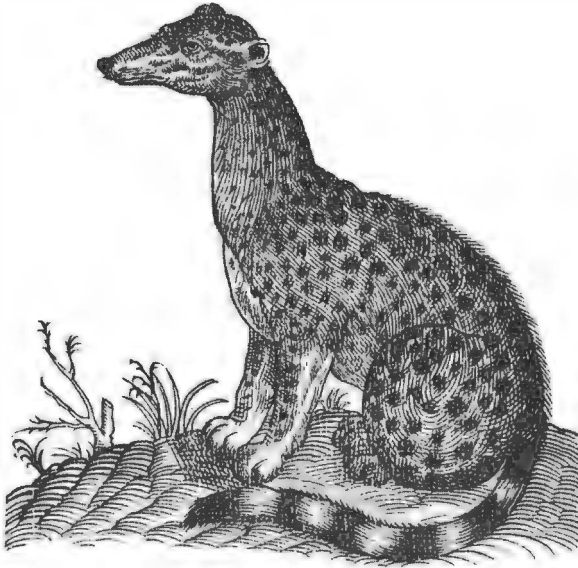
36 Surlar, II. Theodosios tarafından 414 ve 447'de yaptırılmış, sonraki dönemlerde ise birçok onarım görmüştür.

bütün iç mekânı, muhtelif renklerde şık mermer sütunlar üzerinde yükselen kafes örgü bir kubbe biçimindedir ve neredeyse senenin günleri kadar çok kapısı vardır. Şimdi bir Türk camisi olduğundan Hristiyanlar oraya adım atmaya cesaret edemezler, ancak Hristiyan ve Yahudilerin kapılar açıkken oraya kadar yaklaşmalarına ve içeriye göz atmalarına izin verilir. Burayı gören her kim olsa, Roma'daki, şimdi Santa Maria Rotonda denilen Pantheon'a artık hayranlık duymaz. Ben de Pantheon'a böyle büyük bir hayranlık duyulmasına şaşıyorum, çünkü katiyen iddia edildiği gibi muazzam bir sanat eseri değildir. En sıradan bir duvarcı ustası bile şöyle bir baksa binanın üslubunu çıkartır, zira böyle devasa bir temel ve böyle kalın duvarlara kafesörgü bir kubbe eklemek bana hiç de zorlu bir iş gibi görünmemişti.

Ama Ayasofya tamamen başka bir hadisedir. Pantheon gibi onun dış cephesi de tuğladan örülmüştür, iç mekânı ise mermerle kaplıdır; ama Pantheon her yerde dev bir kütle halinde olduğu halde Ayasofya açık, geniş mekânlı ve bütün unsurlarıyla nefistir. Bu bina, Türkler için de camilerini benzetmeye çalıştıkları bir modeldir, öyle ki son yüzyılda dikilen yarım düzine muhteşem caminin tümü kendine Ayasofya'yı model almıştır.

Buranın sıradan ahalisi tarafından Konstantin'in sarayı [Tekfur Sarayı] denilen çok eski bir sarayın yıkıntıları da vardır ki Türkler fillerini ve diğer hayvanlarını burada tutarlar. İstanbul'da padişahın yabani hayvanlarını tuttuğu bir yer daha vardır; bu, hipodroma yakın eski bir kilisedir;³⁷ kilisenin her bir kolonuna bir aslan bağlıdır: ben bunu büyük bir hayretle gördüm, zira bunları çözüyorlar, onlarla meşgul olduktan sonra tekrar bağlıyorlar, hatta bazen şehirde dolaştırıyorlar. Her ne kadar barbar olsalar da bütün büyük beyler bu kendine has ve nadir bulunan hayvanları izlemekten keyif aldıklarından ötürü, Türklerin idare ettiği milletlerden herhangi biri yabani bir hayvan yakalayacak olsa bunu İstanbul'a gönderiyor ve imparator da bu hayvanla itinayla ilgilenilmesini emrediyor. Bundan başka zin-

37 Bizans imparatorlarının Sultanahmet Meydanı'ndan Marmara kıyısına kadar uzanan geniş bir alanı kaplayan büyük sarayının Ayasofya önüne açılan en önemli girişine Halke Kapısı deniyordu. Buna komşu durumdaki Bizans kilisesi ise Hristos tes Halkes (Halke İsa'sı) diye adlandırılmıştı. 16. veya 17. yüzyılda bu eski kilisenin alt katına ve belki de yanındaki mahzenlere başta arslanlar olmak üzere çeşitli hayvanlar yerleştirilmiş bu nedenle de buraya Arslanhane denmeye başlanmıştı.

Resim 3. Pierre Belon'un Sultanahmet Meydanı'ndaki Arslanhane'de gördüğü bir misk kedisi

cire vurulu kurtlar, yabani eşekler, kirpiller, oklukirpiller, ayılar, vaşaklar ve kar leoparları da var ki bu sonunculara vaşak da deniliyor. Latinlerin *mures pontici*, yani Karadeniz sıçanı dedikleri kakımlar gibi çok küçük hayvanlara bile büyük itina gösteriliyor. Kediye çok benzeyen iki küçük hayvan daha var; bunlar bana boyutları dışında tamamen farksız gibi göründü, ancak eski isimlerini bulamadım. O sırada bunların vaşak olduğunu düşündüm, kar leoparlarını da panter sanmıştım; ama bunların hangi hayvanlar olduklarını tespit etmek kısmet olmadı.

Hayvanlara son derece nazıkçe yaklaşımları ve bunları hemen hemen ehlileştirmeleri şaşılacak bir şey, misk kedilerine de böyle yapıyor, onların binanın etrafında kediler gibi evcil şekilde dolaşmasına izin veriyorlar.

Pera ve İstanbul neredeyse aynı şey olduğundan, yani bunların arasında sadece bir liman bulunduğu, insanlar da devamlı olarak iki tarafa gidip geldiklerinden ötürü, hemen hemen bizim alçak [küpeşteli] ve

hızlı kayıklarında, genelde fakir kölelerden oluşan kayıkçılar bulunuyor.³⁸ Gemilerin yüklerini depolara taşıyan adamlar genellikle Mısırlılar; bunlar gemilere taşınan diğer büyük ve ağır balya ve yüklerle dolu şarap fiçilerini indirmek için sekiz ya da on kişiden az olmayan takımlar halinde çalışıyorlar. Yükleri birlikte taşıyor ve aralarındaki ahengi ayarlamak için şarkılar söyleyerek uygun adım ilerliyorlar.

İstanbul'da bize yabancı olan muhtelif işlerde çalışan çok insan vardır; mesela matbaacılık olmadığından özel olarak perdahlanmış kâğıtlara yazmak yaygın bir uygulamadır. Kâğıt Türkiye'de yapılmaz, bunları denizyoluyla getiren İtalyan tacirlerden satın alırlar. Bunları pürüzsüz hale getirenlerin [mühreleyenlerin] elinde şimşirden yapılmış bir *cubit* [46 cm] boyunda bir değnek olur, bunun üzerinde içine kalseduan veya yeşimtaşı yerleştirilmiş bir oluk vardır. Değneği iki ucundan tutarlar ve kâğıdın üzerine sürterler.

Türkler, pala dedikleri kılıçlarını severler; bunlar bizimkiler gibi düz ve parlak değil işlenmiştir; silah ustaları, palayı nişadır, balırsı asetat ve sirke dolu bir tekneye batırarak dik vaziyette tutarlar. Karışım gün boyu bıçağın ağızından aşağı akarak demir veya çelik tarafından emilir, bu sırada da bıçağın üzerindeki işlemleri takip eder, bu da ona güzel bir görünüm verir; daha sonra perdahlandığında çok hoş bir görünüşü olur. Bıçak ve pala kılıfı yapan ustalar da deriyi muhteşem şekilde işlerler, daha sonra bundan yine bahsedeceğim.

Türkler, değerli taşlara bizden bile büyük bir itibar gösterir. Nitekim, bizim kuyumcularımızda olduğundan daha çok taş çeşitleri vardır. Bunlar arasında bir tanesine hataen *achryma*, diğer birine de *soultan meheure* denir; ama bunlardan daha geniş bir şekilde başka yerde bahsedeceğim. Birçok dükkân da vardır ki sadece renkli kumaşların üzerine desenler yaparak [ahşap baskı] geçinirler. Bunlar hızla ve fazla çaba harcamadan muhteşem işler yaptıklarından ötürü, bunu nasıl yaptıklarını tarif edeceğim. Sarı, mavi veya başka renklerde pamuklu ya da keten kumaşı kolalayarak işe başlarlar; bunu düzgün şekilde gerdikten sonra düzleyip perdahlarlar. Bunların elinin altında üzerlerine güzel desenler kazınmış ahşap kalıplar vardır; toprak kaplara desen verenlerin yaptığı gibi bu kalıba boya uygular

³⁸ Boğaziçi ve Haliç kayıkçı esnafı, esnaf sözcüğünün de ima ettiği gibi kölelerden değil, işlerini bir geçiş ücreti karşılığında yapan Osmanlı tebaasından oluşmaktaydı.

ve kumaşa basılır, böylece resim, kumaşın üzerinde kalır; bu şekilde devam etmek suretiyle çok az bir çabayla pek nefis tablolar üretirler.

Çalmasını bilenlerin sanki bir *fluste d'Almant*³⁹ çalıyormuşçasına zarif bir biçimde üfledikleri kamış borulardan yapılmış bir tür çalgıları vardır. Gerçekten de, yoldan geçen bir Türk bu çalgıyı çalıyormuş, o sırada Monsieur Aramon'un evinde bulunanlar *fluste d'Almant* çalındığını sanmışlar, pencereden bakınca *pignes* ya da *chalumeaux des saneurs* tarzında yirmi dört ya da on sekiz borulu bir çalgı olduğunu görmüşler. Bu çalgıyı dinlememiş olanlar, bizim aşağıladığımız bu çalgıdan nasıl bu denli hoş bir ses çıktığına kolayca inanamazlar.

Bıçak kabzası yapan zanaatçıların dükkânlarını ziyaret edenler çok miktarda hayvan dişi ve boynuzu göreceklidir; burada Büyük Deniz [Akdeniz] sahillerindeki ülkelerden getirilen *bubalus* [Afrika antilobu], ceylan ve diğer hayvan türlerine ait diş ve boynuzları gördüm; hipopotam ve fillere ait iki diş türünden başka onların halk dilinde karşılığı olmayan başka hayvanlara ait olanlar da var. Gerçek bir *calamus odoratus*⁴⁰ almak isteyen biri, satıcının dükkânına gidip *cassabouserire* [kasabü'l-zerire] istemeli; *accia* için *akakia* [akasya/Arap zambak], *acacalis* [*Cercis siliquastrum* / erguvan] için *kesmesen*, *amomum* [*Elletaria cardamomum* / küçük kakule] için *hamame*, *ammi* [*Carum copticum* veya *Trachyspermum copticum*, Türkçe adları Mısır anason, emmus, nanhâ v.s.] için *ameos*, *napellus* [*Aconitum napellus*] için *bisch* [bişotu, boğanotu], *alhasos* şekeri için *tigala* [topuz dikenini üzerinde oluşan bir tür kudret helvası], *armala* için *harmal* [*Peganum harmala* / üzerlik otu], kök için *ben album* [beyaz kök] ve *rubeum* [kırmızı kök] için bizim bu otlara katıyen benzemeyen *behen hamer* [kırmızı kuduzotu] ve *behen abias* [beyaz kuduzotu] diye sormalıdır. Hebulben [*Staphylea pinnata* L. / tespihağacı] tohumları da satarlar ki bunlar bizde hiç kullanılmaz; bir de iki yumruk iriliğinde bir

39 Avrupa'da, 18. yüzyılın sonlarına dek, blok flütten ayırmak için, yan flüt karşılığında, *flustes d'Alman* (Alman flütü) adı yaygın olarak kullanılıyordu. Yan flüt savaş sırasında Almanlar tarafından da vulla birlikte çalınıyordu. Bu nedenle Avrupa'da 18. yüzyıla dek yan flüte *Alman Flütü* denilmiştir. Be-lon'un açıklamasından "miskal"den söz ettiği anlaşılıyor –Ersu Pekin.

40 "... calamus (odoratus), calamus olens, iuncus odoratus. Bunlar parfümeride, nadiren de içki ve yemeklerde kullanılan aromatik köklerle ilgili antikçağ terimleri. Bu bitkiler belki de *Cymbopogon citratus* (limonotu), *C. Nardus* (hıntsünbülü), *C. Schoenanthus* (Tıbnı Mekke) ve bunlarla ilişkili türler-di." (Andrew Dalby, *Food in the Ancient World from A to Z*, s. 316).

kabuklu yemiş vardır, içi yemesi güzel ve fındık gibi leziz tohumlarla doludur, buna *coulcoul* cevizi [yabani nar olan kulkul ağacının tohumları] derler.

Bizim eczacıların *calamus aromaticus* [*Acorus calamatus* L./ eğirotu, Azak eğiri] dedikleri şeyden almak için *acoron* diye sormanız gerekir. Acıhı-yarı/kargadüleğini soyulmuş olarak değil de bütün olarak kullanırlar ki bu büyük bir hatadır. Bütün satıcılar, menengiç ağacının sert yeşil tohumuyla reçinesini de satarlar. Bizdekinden çok farklı bir yosun da satarlar, zira biz hataen, yosunun *usnea* [ağaçyosunu/ketencik] olduğunu düşünürüz, onlar-sa satarken buna *usnech* [uşne] derler.

Müellifler, Roma pelinotunu takdir ederler; ben bunun İstanbul dükkânlarında satıldığını ve kullanıldığını gördüm; bu her açıdan, bizim bahçelerimizde büyüyen peline benzer, ancak bu ülkede kırdan yabani olarak yetişir. Avrupa'da pelinden şüphe eden ve onu kullanmayı reddedip de yerine hiçbir değeri olmayan küçük, karapelin türünden berbat bir bitkiyi geçiren birçok kimse bulunduğuna hep hayret etmişimdir. Bu durum bana, Friuli Dağlarında çok bol bulunan küçük bir bitkiyi hakiki çördük otu niyetine toplayıp da bunun evcil türünü kullanmayı bırakan Venediklilerinkine benzeyen bir hata gibi görünür. Dükkânlarında insanların kafasını karıştıran bir sürü ecza malzemesi bulunan İstanbul halkı ise çördük otunu hem yaban hem terbiyeli haliyle kullanırlar ancak hatalı şekilde buna kekik derler; böylece gerçek kekik yerine de eski çağlarda bilinmeyen değersiz, küçük bir ot kullanırlar. Gerçek çördük otunu kekik diye topladıklarından, Yunanistan kekiği de kullanmazlar, böylece uygun şekilde kullanmadıklarından çördük otunun faydalarından da yoksun kalırlar.

Rhapontic [papaz ravendi] isteyen biri bunu *rhubarb* [ravent] diye aramalıdır, zira Türkler ikisi arasında fark görmezler, ikisine de ravent derler; ucu kara, içi kantarona benzeyen uzun kökleri seçerler. Oysa ravent ile papaz ravendi arasında büyük bir fark vardır.

Bu iki nebat, ayrıca bütün bu hayvanat, nebatat ve ecza malzemesi hakkında ileride, Dioskorides hakkındaki yazdığım açıklamalarım ile konuşacağımından ötürü, şu anda daha fazla bir şey söylemeyeceğim ve böylece de ilk kitabı sona erdiriyorum.

İkinci Kitap

ÇEŞİTLİ ECNEBİ MEMLEKETLERİNDE GÖRÜLEN
KENDİNE HAS VE UNUTULMAYACAK PEK ÇOK ŞEYE DAİR

Hem bizim devrimizde hem de antik devirlerde deniz ve karayoluyla seyahat etmiş pek çok insanın seyahatleri üzerine yazdıkları sonu gelmez anlatıları okurken, kendilerini malumatlarının dışında olan ve anlamadıkları şeylerle alakalandıran kimselerin sık sık yalan söylemekle suçlandıklarını görürüz. Şimdi mumya denilen şeye dair bir örnek vereceğim; kimi yazarlar iyi eserler ve tabii şeyler hakkında cahil oldukları halde bunun hakkında fazlasıyla ileriye giderek, mumyaların Afrika veya Arabistan çöllerindeki oynak kum içine batmış insan vücutlarından meydana geldiğini söylemişlerdir. Ama ben, Mısır'da gözlemlediğim şeyleri tespit ederken, mumyanın sıradan insanların düşündüklerinden çok farklı bir şey olduğunu ve Yunanlar ile Latinlerin bundan habersiz bulunmadıklarını ispat edeceğim.

Bu suretle, ikinci kitabı yazarken sadece kendi gözlerimle gördüklerimi kâğıda dökmeyi tasarlamaktayım; ya da diğer türlü, antik müelliflerin verdikleri hükme uygun olarak, hakkında konuşmayı tasarladığım pek çok şey hakkında kendi söyleyeceklerimi onların yazılarına dayanarak ispat edeceğim. Dikkatimi celbeden ve incelemeyi arzu ettiğim şeyleri etraflıca yazma istikametinde kendimi bütünüyle serbest hissederken de bunlar hakkındaki kanaatlerimden hiçbirini gizlemeden uzun mülahazalarda bulundum.

Ancak bunu yaparken kralın oda hizmetlisi Monsieur de Fumel'in lütfu ve itimadının bana büyük yardımı olmasından ötürü, ona çok şey borçlu olduğumu hür irademle itiraf etmezsem nankörlükle suçlanmayı hak ederim; zira birçok şey hakkındaki malumatımı, bana büyük bir nezaket gösterdiği, refakatinde bulunduğum sırada yaptığımız seyahatlerde edindim.

Kendisiyle itimadını kazandığı padişahın nezdinde Kral II. Henri'nin elçisi olduğu İstanbul'da karşılaştım; padişah, kendisine refakat etmeleri ve nereye arzu ederse oraya gitmesine müsaade buyurduğu bütün o memleket ve vilayetlerde güven içinde bulunmasını temin için sarayından adamlar tahsis etmişti. Asil Fransız centilmenlerinden başka yeniçeriler, çavuşlar ve mihmandarların eşlik ettiği elçi, aşağıda göreceğimiz gibi, Türkiye topraklarında çok önemli ve zahmetli seyahatleri alınının akıyla gerçekleştirmişti.

DENİZ SEYAHATLERİNİN GÜVENİLMEZ HAVA ŞARTLARINA VE
İSTANBUL'DAN İSKENDERİYE'YE SEYAHATE DAİR

Deniz yoluyla seyahat etmeyi tasarlayan kimseler hakikatte hiçbir zaman hava şartlarından emin olamazlar. Bütün seyahatler rüzgâr sayesinde mümkün olduğundan, ister büyük olsun ister küçük, ister kürekle çekilsin ister yelkenle gitsin, ister kadirga olsun ister başka türden bir gemi uygun havada, uygun rüzgârla neredeyse her zaman yolculuğunu bir haftada tamamlar; başka hava şartlarında ise iki aydan fazla sürer. Çıkmaya hazırlandığı yolculuk hakkında konuşan bir denizci, bunun alacağı zamanı gayet iyi hesaplayabilir, ama buna kesin bir şey gözüyle bakmaz; zira ancak yelkenler için doğru istikamette rüzgâr olursa hedefine erişebileceğini ümit eder.

İstanbul'daki Marmara Denizi Boğazı'ndan [Boğaziçi] Venedik'e kadar on üç gün süren bir deniz yolculuğu yapmam da böyledir; nitekim bu yolculuk bazen altı ay sürer. Şimdi, İstanbul'dan Mısır'daki İskenderiye'ye olan yolculuğumu tasvir etmek üzereyken, Arap, bilhassa da Mısır gemilerinin İstanbul'dan İskenderiye'ye belli bir mevsimde yelken açtıklarını izah etmeliyim; bunlar genelde ağustos ayı sonunda limandan ayrılırlar, zira kuzey rüzgârları eylül ayında, yılın başka bir zamanında olduğundan genelde daha uzun sürer. Birçok gemi, böyle bir yolculuk fırsatını kaçırmamak için, İstanbul'dan İskenderiye'ye aynı zamanda yola çıkar. Ama İskenderiye'den İstanbul'a gitmek için bahar gelince yola çıkarlar, zira bu bölgedeki güney rüzgârları baharda, yılın başka bir zamanına göre daha uzun sürer.

Akşam Yıldızı göründüğünde yelkenlerimizi açtık, o gece ve gündüz iyi bir kuzey rüzgârıyla devam ettik; Marmara Denizi'ni geçmemiz sadece bir gün bir gece sürdü. Bu, İstanbul civarındaki denizin ismidir. İki boğazla çevrili bu denizin iki de büyük körfezi vardır ki bunlar eskiden Nikopolis Körfezi denilen Mudanya Körfezi ile eskiden *Astacenus sinus* denilen Nikomedia [İzmit] Körfezi'dir.⁴¹ Ertesi gün, artık açık denizdey-

41 Yazarnın Mudanya Körfezi dediğı, bizim ise günümüzde Gemlik Körfezi dediğimiz körfeze Bizans döneminin ünlü kenti Nikaea (İznik) dolayısıyla Nikaea (İznik) Körfezi de denilirdi, yazarnın buraya Nikopolis Körfezi demesi bir yanlışlı olsa gerek.

ken, sol kolda Frigya ülkesinin, sağ kolda da Trakya ülkesinin arasındaydık; pek geniş olmayan ve dağlarla çevrili Marmara Denizi'ni boydan boya geçtik; bu denizin ortasında dördünüzde karayı ve daha önce bahsetmiş olduğum adaları görebilirsiniz. Ertesi sabah Gelibolu'ya ulaşarak burada demirledik.

MARMARA DENİZİ'NİN TRAKYA TARAFINDAKİ ESKİ ŞEHİRLERE VE GELİBOLU KASABASI'NA DAİR

Gelibolu, İstanbul'a denizyoluyla dört günlük mesafededir ve bunun 36 fersah tuttuğu [yaklaşık 110 deniz mili] hesap edilir. Yol üzerinde büyük gemiler için liman yoktur, ancak pek çok uygun kumsal vardır; dahası bütün Marmara Denizi ve Hellespont'un da böyle olduğu söylenebilir, zira derinlik her yerde munasıptır. İstanbul'dan Gelibolu'ya karayoluyla giderken Trakya sahilinden devam etmek suretiyle eski isimlerini halen korumakta olan dört eski kasabadan geçersiniz; padişah tarafından yönetilen memleketlerdeki bütün şehirler gibi bunların da surları yoktur.

İlk kasaba, küçük tekneler için bir limanın, daha büyükler için de kumsalların olduğu, şimdi Silivri denilen Selimbria'dır. İkincisi, gemiler ve kalyonlar için pek zarif, geniş ve ferah bir limanı olan Marmaraereğlisi'dir. Üçüncüsü, eski adı Perinthus olan Rodosto'dur (Tekirdağ). Dördüncüsü Gelibolu'dur ki, alçak bir tepenin üzerinde kurulu, surları olmayan geniş bir köydür burası ve Marmara'nın sona erip de Çanakkale Boğazı'nın başladığı yerdir. Gelibolu'dan itibaren bütün boğaza, yani Ege Denizi'ne kadar yaklaşık iki fersah [10-12 km] uzunluğunda bir alana Hellespont denir.⁴²

Türklerin usüllerine göre bu boğazdan çıkmak isteyen bütün gemiler, ister büyük ister küçük olsunlar, hangi ülkeye ait olduklarına bakılmaksızın burada demirlemek ve Gelibolu'daki muhafızlara beyanda bulunmak zorundadır; müsaadelerini aldıktan sonra da bunu boğazdaki iki hisara ibraz ederler. Geçiş müsaadesini İstanbul'da ibraz eden bir tekne, bunu Gelibolu'da bir kez daha ibraz etmek zorunda değildir; ama boğazı geçmek için bu müsaadelerin hisarlardan birine ibraz edilmesi gerekir.

Boğazdan geçerek Türkiye'den ayrılmak isteyen her büyük gemi, miliyeti ne olursa olsun, üç gün boyunca demirli kalmak zorundadır; böylece Türklerin bütün gemide arama yapacak zamanları olur; hiçbir gemi bundan muaf değildir. Venedikliler, Anconalılar, Cenevizler, Napolililer ve Ragusa-

⁴² Çanakkale Boğazı'nın uzunluğu 62 kilometreyi bulmaktadır.

lılar⁴³ burada cirit atar. Burası kölelerin kaçma ihtimali nedeniyle bir kilit mevki ve Türkiye'deki geçiş yerlerinin en önemlilerinden biri olduğundan, dikkatlice gözlenmektedir. Yabancı bir gemi boğaza geldiğinde giriş izni istemez; zira bütün gemiler serbestçe girebilirler; ama ayrılmaları böyle olmaz, zira gemide firari bir köle veya Türkiye'den çıkartılması yasak herhangi bir şey saklanacak olursa ceza olarak büyük miktarda para ödemeleri gerekir.

Gelibolu Limanı gemiler için çok küçüktür, ama küçük fustalar, çektirmeler, brikler ve Latinlerin Yunanca ismiyle *hippagi* dedikleri, Avrupa'dan Anadolu'ya at ve deve taşımak için kullanılan *mahones* [mavnalar] için yeterince büyüktür.

Her sabah İstanbul'a doğru yola çıkan çok sayıda mavna genellikle yeniçeriler tarafından yönetilir. Bu teknelerin arka tarafları açıktır, dolayısıyla atlar veya develer ahırdaymış gibi serbestçe gezinirler. Bunlar, Gelibolu limanında kumsala çekilmiş olarak da görülebilirler; bir tersanede olduğu gibi meşe çatılar altında bütün sahilde uzanırlar. İstanbul'daki gibi buradaki pazarlarda da her çeşit yiyecek bulunabilir.

Kasabanın sakinleri Rumlar, Yahudiler ve Türklerdir; burası Avrupa'dan Anadolu'ya geçmek için çok önemli bir yerdir. Bir-iki gün Gelibolu'da konakladıktan sonra yolumuza devam etmek için yelken açtık ve hisarlara geldiğimizde ikinci defa demir attık. Zira söylediğim gibi ister yabancı olsun ister Türk, hiçbir gemi bu boğazı Gelibolu'da demir atmadan geçemez; sonra da hisarların olduğu yerde tekrar durması gerekir. Eğer ticaret mallarıyla yüklü tekne, gemi veya çektirme yabancıysa, burada üç gün durup beklemesi gerekir; ama Türklerinse ve rüzgâr da uygunsa vakit kaybetmemesi için ilk günden gönderilir.

43 Ragusa (günümüzde Dubrovnik), 1205'ten 1358'e kadar Venedik, daha sonra Macaristan süzerenliği altında bir tüccar cumhuriyetiydi; ancak 14. yüzyılda Osmanlılarla yapılan barış neticesinde 1458'de onun vasalı oldu. Belli bir haraç karşılığında geniş ticari avantajlar kazandı. Diğer devletlerse daha erken zamanlarda bile Bizans ile ticaret yapıyorlardı (bilhassa Cenevizler ve Venedikliler). Bu ilişkiler, II. Mehmed'in İstanbul'u ele geçirmesinden sonra Galata'da yerleşik Ceneviz ve Venediklilerin ayrıcalıklarını teyit etmesinden sonra gelişti; diğer "Frenk" tacirler de çeşitli imtiyazlara sahip oldular.

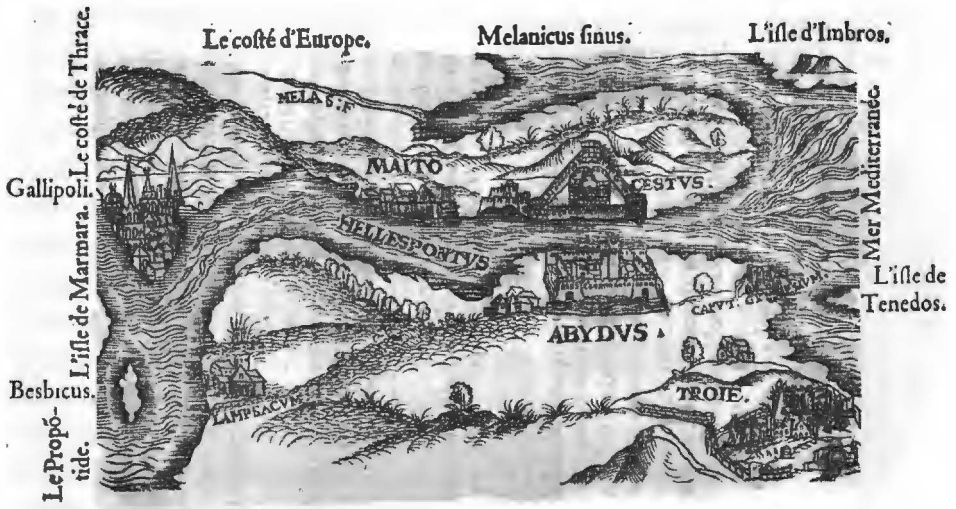
TRAKYA [ÇANAKKALE] BOĞAZI'NIN, SESTOS VE ABİDOS ADLI
KALELERİN VE SCAMANDRIA HARABELERİNİN TASVİRİ⁴⁴

Bu boğazın en dar yeri, çeyrek fersahın yarısından azdır [Kilitbahir'de 1375 m]. Kilitbahir ile Sultaniye kaleleri eskiden de şimdi de aynı yerde, şairlerin, Hero ve Leander'in hikâyesini anlattıkları yerlerdedir. Asya tarafındaki Sultaniye denilen yerde bataklık bir alanda kurulmuş olan kale kare şeklinde inşa edilmiştir. Surları, hâlâ ayakta duran eski, kare şeklindeki, Türklerin daha da yükseltip üzerine top kondukları bir kuleyi çevreler. Surların dört köşesinde dört küçük ve zayıf sayılabilecek burç vardır; bu yüzden kale, Türkiye'nin kilit bir noktasında olmasına rağmen, bana pek kuvvetli değilmiş gibi göründü. Tahkimatın yapıldığı taşlar, eski isminin Skamandria⁴⁵ olduğuna inandığım, yakın bir kasabanın harabelerinden getirilmiştir. Bu kasaba Anadolu'dadır ve denizden sadece yarım fersah [yaklaşık 3 km] içeride, yani hisarlardan sadece yarım günlük mesafededir. Burada, çok nefis beyaz mermerlerden yapılmış muhteşem binaların ve her tür aletle işlenmiş sütunların ihtişamlı yıkıntılarından başka bazı büyük ve güzel sütun başlıkları da görülür. Kasaba, bir tepenin üzerindedir ve iki taraftan alabildiğine açık, muhteşem bir çayırta çevrilidir. Burası kışın bataklık olur, ama yazın yeterince kurudur.

Burada, alçak kabartma olarak hazırlanmış büyük bir taş gördüm. Taştaki figürün üzerinde antik tarzda zırhlı bir yelek, göğsünde zırh, boğazının altından iliklenen tüylü bir miğfer taşıyordu, uzunca bir kalkanı havaya kaldırmıştı, boynunun etrafındaki bir kayıştan pala gibi eğri bir kılıç sarkıyordu, taşın mükemmel bir işçiliği vardı. Bu binanın tanrılardan birine adanmış muazzam bir tapınak olduğunu düşünüyorum; Türkler şimdi taşları kale yaptıkları yere götürmek için denize taşıyorlar.

44 Yazar buradan itibaren Sestos [Akbaş] ve Abidos kalelerini değil, 1463'te inşa edilen Eceabat'taki (eskiden Maydos) Kilitbahir Kalesi ile Sultaniye'de (Çanakkale'nin eski adı) Sultaniye Kalesi'ni anlatmaktadır, oysa Birinci Kitabın 62. Bölümünde Sestos ve Abidos kalelerinin coğrafi konumlarını doğru olarak teşhis ediyordu. Metindeki kale adları bu dipnottan itibaren düzeltilmiştir.

45 Skamandria, Troya'ya yakın bir yerdeydi.

Resim 4. Belon'un çizdiği bir haritaya göre Çanakkale Boğazı'ndaki Sestos ve Abidos kaleleri

Diğer hisar, Kilitbahir, Avrupa tarafında, Trakya Yarımadası'nda, Yunanların yaşadıkları Maito [Maydos/Eceabat] denilen çok büyük bir köyün yanındadır. Kilitbahir Kalesi bir tepenin eteklerindedir ve [iç kalesi] yonca planıyla inşa edilmiştir ve birbirine bitişik üç yarım daire şeklindedir. Üç yarım kule böylece birleşirler. Bu bitişik üç kule bir üçgen görünümündedir; üçgenin bir köşesi tepeye bakar, [üç kulenin arasından yükselen daha yüksek] bir kule vardır ki hisarı tepeden gelecek saldırılara karşı korur. Bu kuleden bakıldığında [alçak bir tahkimat biçimindeki dış] surların iki tarafı kulelerin etrafını sararak denize doğru iner. Kalenin sahil boyunca uzanan surları, izinsiz kaçmaya veya Çanakkale Boğazı'na zorla girmeye yeltenecek herhangi bir gemiyi ihtiyaç duyulursa durdurmak için ateşlenmeye hazır güçlü toplarla donatılmıştır. Anadolu tarafındaki hisar da [Sultaniye Kalesi] aynı şekilde toplarla teçhiz edilmiştir, ama daha büyük bir önemi olduğundan daha kuvvetlidir ve daha dikkatli korunur. Avrupa tarafındaki ise arkasındaki ona hâkim tepe nedeniyle zayıftır.

Resim 5. Yazarın çizimiyle bir kızılçam ağacı

Çanakkale Boğazı'nı geçince, Latince *piceae* denilen kızılçam ormanlarıyla kaplı tepeler görürsünüz. Yörenin sakinleri, bunların *teda* dedikleri kerestesinden faydalanır; yakıldığında kandil gibi ışık veren bu keresteyi katran ve *cedria* [reçine] yapmak için kullanırlar; Fransızlar buna, Arapça-sından ötürü *quodran* veya *quatran* [katran] derler, Avignon'da ise *cade cerbin* denir; bunlar ucuza satıldığından yabancı gemiler buraya gelip çok miktarda satın alır ve bazen de ambarlarını sırf bununla yükleyip giderler. Türkler bunu çok akışkan olduğu için koyun keçi postundan yapılmış tulumlara koyarlar. Bir tulum zift, yarım dukadan⁴⁶ az eder. Bordeaux'nun etrafındaki tepelerde yapılıp varillerle satılan katrandan çok daha akışkandır. Bu, Mısır halkının eski devirlerde bizim mumya dediğimiz ölüleri korumak için kullandıkları eczayı yaptıkları malzemedir ki, bundan

ileride daha geniş şekilde bahsedeceğim. Denizciler şimdilerde geminin sicimlerini katranlamak için *cedria* kullanıyorlar. Bunu, toprakta bulunan ve *pissasphaltum*⁴⁷ denilen, Ragusa'nın yukarılarından çıkartılan bir ziftle karıştırıyor ve sonra birlikte eritiyorlar, böylece *pissasphaltum* yumuşuyor

⁴⁶ Tüm Avrupa'da tedavülde olan değişken değerli bir altın sikke.

⁴⁷ Asfalt; burada söz konusu olan petrol ürünü değil, kireç, kum ve bitümenin doğal bir karışımıdır.

ve biçim verilebilir hale geliyor, aksi takdirde çok kuru ve (demin dediğim gibi) [Anadolu'nun] Frigya bölgesinde yapılan *cedria* ile karıştırılmadan kullanılamaz. Çam derken hangi ağacı kastettiğim anlaşılсын diye, resmi ni buraya koyuyorum.

Denizde, çayırlardaki otlar gibi yetişen bir bitki olan *alga latifolia* da [deniz yosunu] Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi sahillerinde büyük miktarlarda karaya vurur. Bunu sahilde bulan ahali toplayıp kurutur. Evlerinin çatısını örtmek için çamurlu toprakla karıştırırlar, zira uzun, geniş ve esnek olduğundan kerpiç için çok iyi bir karışımdır, evlerin çatı sekisi de bununla yapılır. Deniz burada çok coşkun akar, bunun neticesinde sahile, Dioskurides'in sözünü ettiği ve Samotraki [Semadirek], Gökçeada (İmbros) ve Limni (Lemnos) ahalisinin *arkeilli* dedikleri *alcyonium*'un beşinci türü gibi çok işe yarar muhtelif atıklar vurur. Marmara adalarından biri olan ve Marmara Adası'nın biraz aşağısındaki İmralı Adası'nda bundan büyük miktarlarda bulunur ve bunlarla gemiler doldurulabilir, Venedik ve diğer milletlerin eczacıları bunları çok yüksek fiyatla satarlar. Ama bu madde artık eski ismiyle anılmıyor, hafif olduğundan ve köpüğe benzediğinden sokak diliyle *spuma maris*⁴⁸ denir. Ben, burada *antipathe*⁴⁹ de buldum.

48 Lületaşı veya denizköpüğü.

49 Siyah mercan.

TÜRKİYE’NİN KİLİT NOKTALARINDAN
SULTANIYE KALESİ’NİN AYRINTILI TASVİRİ

Avrupa yakasındaki Kilitbahir Kalesi, yukarıda anlattığım gibi daha az önemlidir ve iyi tahkim edilmiş değildir, ama Sultaniye Kalesi daha güçlüdür. Bu kaleye girdiğim için gördüklerimi kısaca anlatacağım. Kare biçimli kale hendeklerle çevrilidir, ama bunlar derin değildir. Surları zayıftır ve geniş bir alanı kuşatmazlar. Ortasında iç kale şeklinde uzun bir kule vardır ve Türkler hisarı Yunanlardan [Bizans’tan] aldıkları sırada burada bulunan kulenin ta kendisidir bu. Hisardaki toplar tekerlekli değildir, sırtlarını güçlü surlara vermiş halde yerde dururlar, dolayısıyla ne geri çekilebilir ne de ileri sürülebilirler. Hepsi 27 adet olan toplar deniz seviyesinde aşağıya doğru tek sıra halinde dizilmişlerdir. Kilitbahir ve Sultaniye kalelerine bitişik köyler de vardır, ama Sultaniye Kalesi’nin yanındaki daha büyüktür.⁵⁰

Burada, ağustos ayının 28’inde, salı günü, büyük bir leylek sürüsü gördüm; kumpanyamızdaki kimilerinin tahminlerine göre sayıları üç ila dört bini buluyordu. Bunlar Rusya ve Tataristan istikametinden geliyorlardı, Çanakkale Boğazı’nı Havari Andreas haçı biçiminde [bir uçuş düzeniyle] geçiyorlardı. Tenedos Adası’nın [Bozcaada] üzerindeyken ağır ağır kendi etraflarında döndüler ve bir çember meydana getirdiler, sonra da Marmara Denizi’nin ağzından ayrılmadan önce küçük bölüklere ayrıldılar. Böyle ayrı olarak yirmiden fazla bölük meydana getirdiler ve birbirleri ardına güneye doğru uçmaya koyuldular; demek ki kuzeyden gelmişlerdi.

Sultaniye tarlalarında ve Çanakkale Boğazı sahillerinde kara kertenkele de çok bulunur. Bu bölgenin ahalisi süpürgelerini *lépidon* [*Lepidum sativum*, Türkçe kerdeme] denen, Yunanların ise sokak diliyle *sarapidi* dedikleri bir bitkiden yaparlar.

Daha sonra göstereceğim gibi deniz yolculuğu, kara yolculuğundan çok daha hızlı olduğu için gemimizde İstanbul’dan Mısır’a giden yüzden

⁵⁰ Çanakkale yerleşiminin adı 19. yüzyılda Kale-i Sultaniye olarak geçmektedir ve bu isim 1890’da şehrin resmi adı olarak kayıtlara geçmiştir.

çok Türk yolcu da vardı. Her yolcu, bu yolculuk için bir duka öder. Mallarını İstanbul'da satıp ülkelerine elleri boş dönmek istemeyen Mısırlı tacirler gemilerine Kahire veya Mısır'ın başka yerlerine giden çok sayıda yolcu alırlar. Gemimiz, geçiş müsaadesi verilene kadar Sultaniye [Çanakkale] Limanı'nda demirli kaldı.

Bu sırada, bir dizi küçük tuzlu çayın etrafında gezerken, tıpkı çayır yılanlarının tuzsuz sularda beslenmeleri gibi gün boyu denizde beslenen sonra da uyumak üzere karaya çıkan bir kara yılanı türü buldum. Bunların renkleri neredeyse kırmızı, ancak gri olanları da var.

TROYA HARABELERİNİN DENİZDEN AÇIKÇA GÖRÜLEBİLDİĞİNE DAİR

Sabah, denizcilerin karayel veya *tromantane* [poyraz] dedikleri güzel ve münasip bir rüzgâr eşliğinde hisarları gerimizde bıraktık ve Çanakkale Boğazı'nı geçip Sultaniye'den üç fersahtan fazla mesafede [yaklaşık 20 km] Akdeniz'in açık sularına ulaştık. Aslında bir burun olan ve eskilerin Mastusia dedikleri, Hekabe'nin mezarı ile Protesilas'ın kaya mezarının olduğu yarımada'yı solumuzda bıraktık.⁵¹

Çok geçmeden de, Midilli'den biraz daha küçük olan (gerçi onun dağları daha yüksektir) Gökçeada'yı gördük ve onu sağ tarafımızda bıraktık, bu ada Trakya sahiline çok yakındır. İlerlemeye devam ettik; denizde epey ileride Gökçeada'ya göre sahilden daha uzak olan Limni Adası'nı gördük. Limni'ye İtalyanca *Stalimine* denir; Yunanların sokak dilinde ise Limno [Lemnos] denir. Ama yüksek dağları olmayan alçak bir ada olduğundan pek az şey görebildik.

Akdeniz'e doğru iyi bir rüzgârla, karayelle, sol kolumuzda Asya sahillerine yakın olarak ilerledik. Zira eğer sağa doğru bir rota tuttursaydık, geçmemiz gereken Sakız Adası kanalını kaçırdık. Anakarada Cavo di Genissari⁵² (eski adıyla *Sigaeum*) denilen noktaya yaklaşırken eskiden Caput Gymneseum denilen bir hisarın yıkıntılarını da gördük ki, pek eski olduğu belliydi. Burayı ancak uzak mesafeden görebiliyorduk, zira yüksekte, bir burnun üzerinde yükseliyordu. Bu hisarın surları tuğla ve kuvvetli harçla yapılmış. Hisarın içinde bazı çok geniş sarnıçlar ve büyük mahzenler var, bunları Troya'ya gittiğimde görmüştüm. Gemimiz sağda kalan Bozcaada ile sol koldaki Troya harabelerinin arasından geçti.

51 Hekabe, Troya Kralı Priamos'un karısı. Protesilas, Troya sahillerinde öldürülen ilk Yunanlı.

52 Yeniçeri Burnu, şimdi Kumburnu diye bilinen yer; Çanakkale Boğazı'nın çıkışında, yaklaşık Troya hizasındaki burun.

TROYA HARABELERİNİN TASVİRİ

Troya harabeleri çok uzaktan bile görülebilir, zira şehrin surları belli noktalarda hâlâ ayakta. Oraya karadan gittiğim için, hangi kalıntıların halen görülebildiğini anlatacağım; denizyoluyla açığından da geçtiğimiz için denizden neler görülebildiğini de anlatacağım.

İstanbul'dan buraya denizyoluyla gelmek için Sultaniye'de, hisarların olduğu boğazda karaya çıkmanız gerekir; Troya buradan sadece yarım günlük mesafededir. Harabeleri gezdikten sonra geri dönerken bazı güzel yerler görmek için İda Dağı [Kaz Dağı], Olimpos Dağı [Uludağ] ve Orminium⁵³ üzerinden Bursa'ya giden yolu izlemek gerekir. Uludağ neredeyse [Savoy'daki] Mont Cenis kadar yüksektir, ama yolları onun kadar zorlu değildir. Bu yolu tutmak istemeyen bir yolcunun ise Gelibolu'ya dönmesi ve oradan İstanbul'a Trakya sahili boyunca karadan gitmesi gerekir.

Troya, bir tepenin eteklerindedir ve denizden açıkça görülebilir, zira sahil boyunca yayılmıştır. Bozcaada ile Troya harabeleri arasındaki iki noktanın arasından yelken açtık. Biri, Troya'nın aşağısında, Midilli Adası'nın karşısındaydı ve ismi Cavo Sancta Maria idi ki, eski Iarganum'dur [Baba Burnu]. Diğeri ise Bozcaada'nın ucuydu. Teknemiz, bu noktaların arasında sakince ilerliyordu. Alçak bir tepenin veya burnun üzerinde harç ve tuğlayla antik tarzda yapılmış halen ayakta duran bazı kemerler görebiliyorduk. Daha aşağıda, burnun ilerisinde, kıyıdaki şehrin içindeki iki hisarın kalıntıları görülebiliyordu. Troya'nın etrafında yaşayanlar kısmen Rum, kısmen Türk, kısmen de Araptırlar; hepsi de bu bölgeye kabaca *Troada* derler.

Klasik çağ şairlerinin Troya'nın bir zamanlar sahip olduğu haşmet ve azameti göklere çıkarması sebepsiz değildir. Bugün hâlâ görülebilen kalıntılarını izlemek öylesine hayranlık vericidir ki, uzun uzadıya anlatılmazsa bu azamet ifade edilemez. Surların kapladığı alan, şehrin azametini yeterince şahitlik etmektedir. Bu surlar, yakınlardaki Assos Burnu denilen yerdeki

53 Saray için kullanılan kar ve buz 16. yüzyıla kadar Yunanistan'ın Teselya bölgesinden Horminium Dağı'ndan getirilmekteydi (Özge Samancı, "Kar, Şerbet ve Dondurma," *Yemek ve Kültür* 9, 2007, s. 146-150). Belon'un burada söz konusu güzergâh üzerinde olmayan "Orminium"dan (Üçüncü Kitabın 23. Bölümünde ise "Horminium") niçin söz ettiği anlaşılamamıştır.

taşocaklarından getirilen kare şeklinde kabaca kesilmiş, süngerimsi, geniş ve kara taşlarla örülmüştür. Surların üzerindeki harap kuleler de hâlâ görülebilir. Bütün harabelerin yok edildiğini söyleyenlere inanmamak gerekir.

Şehri saran ve kimi yerlerde kolonlar ve iki kulaç genişliğinde payandalarla desteklenen surların temelleri hâlâ görülüyor. Bunların etrafında hem at sırtında hem de yaya olarak dört saat geçirdim. Surların dışında antik tarzda yapılmış hepsi devasa sandıklar gibi yekpare taştan büyük mermer lahitler görülebiliyor, bunlar işlek yolların kenarlarında kapakları açık duruyorlar. Güzel mermerden yapılmış iki hisar da bütün olarak görülebiliyor, zaten bunları herhangi bir surette yıkmak veya yok etmek mümkün değil. Troya'nın en aşağı noktasında, deniz kenarındaki hisar, iki platform halinde sahil boyunca uzanıyor; surları ise kırmızı ve beyaz mermer bloklardan inşa edilmiş. Diğer hisar ise şehri çevreleyen surların ötesindeki tepenin zirvesinde bulunuyor.

Yukarıdaki hisardan aşağı doğru bakınca neredeyse bütün şehri ve şehrin etrafındaki geniş toprakları da görebilirsiniz. Hisarın surları, şehir surlarından biraz uzaktadır. Bu surların kalıntılarının etrafında bir tur attıktan sonra dönüp şehre baktım; burası şimdi karmakarışık bir yıkıntı gibi görünüyordu. Bunlar arasında, çok iri yontulmuş taşlardan yapılmış kare şeklinde bir yükseltinin geniş temeli de seçiliyordu; bunun, geceleri denizcilere ışık veren bir deniz feneri veya işaret kulesinin zemini olduğunu sanıyorum. Bütünüyle korunmuş durumda bazı sarnıçlar da var ki, içlerinde yağmur suları birikmiş; zira bütün bu bölgede pek az kaynak suyu bulunuyor. Ayrıca, bölgenin Hıristiyanlar tarafından mesken tutulduğu zamanlarda yapılmış kiliselerin kalıntıları da görülüyor, bunların duvarlarının büyük bölümü hâlâ ayakta ve içlerinde de mermer taşlara oyulmuş haçlar görülebiliyor.

Şehir öyle uzun zamandır harap ki, hiçbir yapı ayakta kalamamış, yani şimdi tamamen ıssız. Toprağın çoraklığı ve su kaynakları olmayışından ötürü kimse burada yaşayamaz. Bir fersah mesafede de hiçbir köy yahut ev yok, toprak öylesine çorak ve kumlu. Ancak birkaç meyve ağacı büyümüş. Atkestanesi ağaçları bölge için tam bir hazine; bunların yemişleri kabukları henüz yumuşakken etraftaki ahali tarafından toplanır, sonra bunları, ceviz

kıran insanlar gibi değneklerle kırıp ağaçların altında kurumaya bırakırlar, domuz beslemedikleri için bunları domuzların yiyebileceğinden hiç korkmazlar; kuruduklarında çuvallarla deve sırtında Bursa ve Gelibolu gibi yakın şehirlere satmaya götürürler.

Bu atkestanesini, tıpkı bizim deriyi dövülmüş ağaç kabuğuyla, Mısır'da akasya meyveleriyle, İtalya'da mersin yapraklarıyla ve Yunanistan'da da sumakla tabaklamaları gibi tabaklamada kullanırlar. Bu harabelerin bulunduğu geniş alanın içinde ferah ve açık bir alan vardır ki şimdi pamuk ve susam ekilidir; susam bitkisi iyi gelir getirir, Zira Mısır'da susamdan yağ yaparlar. Ayrıca kışkavunu dedikleri bir tür daha vardır; bu, su verilmeden büyür; ama öyle bir tabiatı vardır ki bütün kış boyunca bozulmadan muhafaza edilebilir. Ancak ben bunların gene de, toplandığında yenebilen diğerleri gibi gerçek kavunlar olduğunu düşünüyorum, ama bütün kış ve neredeyse bütün ertesi yaz boyunca muhafaza edilebilmesi itibariyle farklıdır. Bunların gerçek kavun olduklarına delil olarak, bizdekilere benzer biçimdedirler, tatları da pek az farklıdır.

Arapça [Farsça] ismi *copous* [karpuz] olan bir başka meyve çeşidi daha vardır ki Türkiye ve Yunanistan'da yaygındır; ama Yunanlar, eski devirlerin âdetleri uyarınca *chimonicha* [*copous*, *anguria*], Latinler (Yunanca bir başka ismine dayanarak) *auguria*, Araplar da *napeca* [*nâbika/nebk*]⁵⁴ derler. *Auguria* ismi uygunsuz olarak verilmiştir, zira *auguria* bizim bildiğimiz hiyardan başka bir şey değildir.⁵⁵

Troya'da ayrıca yerlerde yatan, antikçağlardaki usullere göre yontulmuş devasa heykeller de vardır. Hisara ve denize epeyce yakın bir yerde de çok büyük miktarda mermer kalıntılar bulunur; bunları birilerinin sırf meraktan toplamış olduğunu düşünüyorum, zira büyük harcamalar yapılmaksızın böyle bir iş başarılamazdı. Surların üzerinde bir dizi kapı da vardır ki günümüze neredeyse bütün olarak kalmışlardır ve hisarın yanında, tepenin üstündeki biri de esas itibariyle şehre vadiden giriş sağlamaktadır. Ayrıca, arka taraflarından payandalarla takviye edilmiş, surlardan ayrı ve Kaz Dağı istikametinde açık alana doğru uzanan çok yüksek bir sur sırası

54 Bu, karpuz değil, Arabistan kirazı denen *Ziziphus spina-Christi* meyvesidir.

55 Belon *anguria* sözcüğüyle *auguria*'yı karıştırmış, *anguria* gerçekten de karpuz anlamına gelir.

da vardır. Kara tarafındaki kapılar sağlam durumdadır. Deniz tarafındaki kapılar ise büyük ölçüde harabe halindedir; bunlardan sadece birkaçı kalmıştır. Toprağa dikili beyaz mermerden bir sütun da gördüm, şu anda yarı yarıya yatık, üzerinde şu yazıt var: *Imperator Caesar Mar. Aur. Antoninus Pius Felix Particus Maximus, Germanicus Maximus. Trib. P.i. Imp. Po.xv. Maximus Imp. Cos.iii. provinciam Asiam per viam & flumina pontibus subiugavit.* Bütün bu kelimeler, sütunun bir yüzündedir, geçip giden yüzyıllar yüzünden öyle silikleşmiştir ki, zorlukla okudum. Sütunun diğer tarafında başka kelimeler yazılıdır; bunlar *Imp. Caesar Aug. Diocletiano regnante* şeklinde başlamaktadır. Gerisini okuyamadım.

Troya Vadisi'ni sulayan ve şairlerin şan kazandırdığı Simois [Dümrek Çayı] ve Xanthus [Skamender, Karamenderes] nehirlerine gelince, bunların şimdi, çupralar veya golyanlar için pek az besin taşıyan küçük çaylar olduklarını söylemekten kaçınmayacağım; bunlar yazın kururlar, hatta kışın bile bir kazın rahatlıkla yüzebileceği kadar su taşımazlar.⁵⁶

Troya'dan kaplıcalara giden yol, batıda, mesafesi iki fersahtan fazla olmayan Midilli Adası'na bakar. Bozcaada epey yakındır, yani sadece bu ikisinin arasındaki kanalı geçmeniz gerekir. Kaplıcalar Troya'dan yarım fersah mesafededir; yol boyunca da her iki tarafta pek çok lahit vardır; bunlar, Philippi'den Kavala'ya giden yolun üzerindeki kadar çok daha fazladır. Bu lahidler Yunanlardan kalma gibi görünmektedir, zira üzerlerinde Yunanca harfler vardır, ancak Latin harflerinden anlaşılacağı gibi kimileri de Latin lahididir. Sıcak kaplıcalara yaklaştıkça antik tarzda muhteşem kabartmalarla süslenmiş muazzam binalar gördük; bunların birinin üzerinde *Julio*, diğer birinde ise *Magistratus* yazılarını okudum.

Demin söylediğim gibi şehri saran surlardan çıkıp da buraya ulaşan surun uzunluğu epeyce fazladır. Ancak ben bunu, sadece Troya'nın etrafında takip ettim. Ne var ki rehberlerim, yirmi mil uzunluğunda olduğunu söylediler. Ne kadar olursa olsun devasa bir iştir; bunun karadan gelecek bir saldırıya karşı savunma sağlayan surlar olduğunu sanıyorum. Troya'dan sadece iki veya üç fersah mesafede bulunan Kaz Dağı istikametine doğru uzanır. Bana, bu surun Satelie Körfezi'nde [?] sona erdiğini de söylediler.

⁵⁶ Simoi, eskiden Skamender ile birleşiyormuş; ama taşındıkları alüvyondan ötürü iki nehir ayrılmış.

Ne var ki bütün bu mesafe boyunca aynı yükseklikte değildir, zira Troya'dan sekizde bir fersah mesafede yerle bir edilmiştir, ama dediklerine göre daha ileride, Troya yakınlarında olduğu gibi yüksekmiş.

Bu sıcak kaplıcalar üç tuzlu su kaynağından çıkar ki, pekâlâ diğer tuzlu kaynaklarda olduğu gibi tuz da yapılabilir. Tuz yaz güneşi altında kabuk bağladığından bu kolaylıkla gözle de görülebilir. Plinius'un 31. Kitap, 7. Bölümde sözünü ettiği kaynaklar bunlardır; orada şöyle der: *Larissa Troade*, zira bulunduğu yere Larissa denir.⁵⁷ Antik tarzda tuğla ve harçla yapılmış olan kemerli odalar hâlâ ayakta. Bu hamamlarda artık kimse yıkanmaz, çünkü duvarları çökerek su kaynağını kapatmıştır; ama kaynaklardan birinde küçük, özensizce inşa edilmiş bir binada insanlar hâlâ hamama girerler. Ancak bu, Toros Dağları'ndaki kaplıcalarda bulunan muhteşem bina gibi de değildir.

57 Çandarlı Körfezi'nin güneyine doğru kısa bir mesafede hamam kalıntıları vardır. Plinius bir dizi yerin ismini anar, bunlar arasında, *Naturalis Historia*'nın (*Doğa Tarihi*) 31. Kitabında Larisa Trode (Troya'daki Larissa) ismi de geçer.

METELİN [LESBOS/MİDİLLİ] ADASI VE SIGAUUM BURNU HAKKINDA

Ayrıldığığım yere dönmem ve yolculuğumu anlatmaya devam etmem gerekirse, eski devirlerde Sigaeum denilen, şimdiki adı Cavo Sancta Maria olan, Ahilleus'un hisarı⁵⁸ olduğuna inandığım eski bir hisarın harabelerini gördüğüm noktanın karşısında, denizde olduğumuz hatırlanacaktır. Burada hâlâ, alçak tepe şeklinde geniş bir tümsek görülebilir; bu, Midilli sakinleri tarafından ona onur vermek için dikilmiş olan Ahilleus'un mezarı olabilir.

Bütün gün, karşısındaki hisarla Midilli Adası'nın arasında bulunan boğazdan pek ileri gidemedik, çünkü rüzgâr çok zayıftı. O gece de rüzgârsızdı; ne bizden tarafa, ne bize karşı esiyordu. Ertesi gün gemimiz hâlâ, Midilli Adası'ndaki en büyük kasaba olan ve bütün adaya ismini veren Metelin [Mitilini] Şehri'nin hisarı karşısında bulunuyordu. Şehrin sakinleri Türklerdir, ama kırlarda ziraat ve bağcılık yapanların neredeyse tamamı Yunandır. Midilli şarabı, İstanbul'da en çok beğenilen şaraptır ve neredeyse tamamen kırmızıdır. Buna daha fazla renk vermek için mürver tohumu eklerler. İstanbul'da Sakız'dan ve Kiklatlar'daki diğer adalardan getirilen şaraplar ise Midilli şarabı kadar yüksek fiyata satılmaz; bunların tatları Midilli şarabından ayırt edilebilir.

Midilli, Frigya açıklarında çok bereketli bir adadır. Yapıca kısa ve tıknaz olan damızlık atlar burada yetiştirilir. Ahali burada yapılan peynirden ve kaliteli buğdaydan çok gelir elde eder; bu buğdaydan büyük miktarlarda iki tür ecza yapılır ki bunlar çorbalarda kullanılır ve birine *trachana* [tarhana] diğerine de *bouhouurt* [kurut] denir (bunların eski devirlerdeki isimleri ise *crimnon* ve *maza*'dır). Türkler bunları, tıpkı Romalıların *maza*'yı yaptıkları gibi yapar ve hem barış hem de savaş zamanlarında kullanır.⁵⁹

O gün pek fazla ilerleyemedik, Ege Denizi'nde Sakız ile Bozcaada'nın arasındaki kayalıkların tam karşısındaydık. Bu kayalıklar, denizde

⁵⁸ Şimdi Kumburnu denilen Sigaeum Burnu; burada hâlâ bir hisarın kalıntıları vardır.

⁵⁹ Maza, askerlerin yediği bir tür arpa lapası.

belli bir mesafeden bakılınca keçiye benzer (Yunanlılar buna *aega* derler); bütün bu denize ismini veren de onlardır.

Ertesi gün, *tramontane* [kuzey rüzgârı] çeyreğinden esen bir Yunan rüzgârı bize yol verdi; ama hafif bir esintiydi bu ve ancak, sol tarafımızda kalan Midilli Adası'nı geçmemizi sağladı. Daha yeni beyaza boyandığı ve bir tepenin üzerinde bulunduğu için adanın hisarını uzaktan gördük. Hisar, adanın batı tarafında, Bozcaada'ya bakıyor, eski devirlerin usulünce yapılmış, dolayısıyla çok muhkem değil. Şehir, limana yakın, çok büyük ve güzel, her tür gemi için de pek güvenli. Rüzgâr gün boyu değişmedi; sağ tarafımızda kalan Psara Adası'nı⁶⁰ gördüğümüzde Midilli'ye yaklaşmıştık. Bu, Cavo Mastichi⁶¹ yakınında küçük bir ada, üzerinde vahşi eşekler yaşıyor ki bunlar Asur ülkesinde bulunanlardan farklı; başka bir yerde yaşayamazlar, başka yere götürülecek olurlarsa da ölürler. Ancak eski devirlerde Phanae denilen Cavo Mastichi'yi göremedik, zira biraz canlanmış olan rüzgâr akşama doğru daha kuvvetlenmiş ve gece bizi Sakız yakınlarına götürmüştü.

Sakız ile Magnesia arasındaki boğazdan geçtik; Magnesia'ya öyle yakındık ki gemiden taş atsak karaya düşerdi. Bu Magnesia, Tesalya'daki Meander [Menderes Nehri'nin suladığı ve Efes'e⁶² 15 mil mesafedeki Magnesia [Manisa] değil, Sakız'a yakın olandır. Burası şimdi solumuzda, Sakız ise sağımızda bulunuyordu. Adanın bize bakan tarafında Pelleneum (Peli-naion) dedikleri çok yüksek bir tepe vardı. Sakız'a ulaştık ve gece çökerken demir atıp sabahı beklemeye koyulduk.

60 İpsara, Sakız'ın batısında küçük bir ada.

61 Antik çağlarda şarabıyla ünlü Sakız Adası'ndaki bu liman ve burna, şimdi Cavo Melanios denir.

62 Efes Şehri ve Menderes Nehri Tesalya'da değil, Batı Anadolu'da, Samos Adası'nın karşısındadır. Manisa (Magnesia) şehri de bunlara yakındır. Doğu Tesalya'daki (Yunanistan) Magnesia Kazası'nın yanında ise ne bir Menderes Nehri, ne de Efes isminde şehir vardır.

VECİZ İFADELERLE SAKIZ ADASI'NDA VE
KASABASINDA GÖRDÜKLERİMİZE VE SAKIZIN
SADECE BURADA BULUNDUĞUNA DAİR

Yukarıdaki anlatımlarımdan, Çanakkale hisarlarından Sakız'a yolculuğun havalar düzgün olursa iki gün sürdüğü görülebilir, biz de buraya yolculuğumuzun üçüncü günü vardık. Gün ısır ısımaz küçük bir yer olan kasabaya gitmek ve görmek için gemiden ayrıldık. Kasaba, bir tepenin eteğinde, sahilde kuruludur; doğuya, Anadolu'ya bakar. Sakız ahalisi hürriyetlerini korumak için Türklere yıllık 12 bin duka haraç öder, ama şehirlerini tahkim etmelerine müsaade yoktur.⁶³

Liman küçüktür, ama çektirmeler ve diğer daha küçük gemiler, ayrıca büyük barkalar için yeterince iyidir. Daha büyük gemiler, limana girmeden kanalda demirleyebilir. Sakız Adası, bütün bu adalar arasında sakız üretilen biricik adadır. Her ne kadar Galenos, Glaukon'un⁶⁴ ikinci kitabında Mısır sakızını övmüşse de, biliyorum ki, sakız günümüzde sadece burada bulunur; sakız ağaçları öyle ustalıkla yetiştirilir ki, ada sakinleri bizim bağlarımızda şarap imal etmek için yaptığımız masraf ve harcadığımız emekten hiç de daha azını harcamaz. Ada sakinlerinin zenginliğinin esas kaynağı sakızdan geldiğinden, sakız ağaçlarının yetiştirilmesine ve bakımına özen göstermek, büyük bir zarurettir. Zeytin ağaçlarının ve bu tür başka meyvelerin ilgi gerektirmesi gibi sakız ağaçları da gerekli ilgi gösterilmezse sakız vermezler. Languedoc, Provence ve İtalya'da yetişen sakız ağaçları da bu adadakilerle aynıdır, ama sakız vermezler.

Sakız Adası'nda bakır pası rengini andıran yeşil bir toprak çıkardıkları özel bir maden de vardır. Türkçede buna "Sakız toprağı" denir. Ancak bu, antik devirde *terra chia* diye bilinen toprak değildir, zira Vitruvius bu yeşil toprağı *theodotion* diye anar.

63 Cenova Cumhuriyeti'nin On iki Adalar'daki son mülkü olan Sakız Adası, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne haraç ödüyordu. Ada, 1566'da Kaptanıderya Piyale Paşa tarafından alınmıştı.

64 Doğrusu; Galenos'un Glaukon'a ithaf edilen *Methodus Medendi* adlı eserinin ikinci kitabında.

Hiçbir kasaba ahalisi yoktur ki, Sakız ahalisinden daha kibar olsun.⁶⁵ Burası ayrıca, benim şahsi tecrübelerime göre bunca bildiğim yer arasında yaşamanın en hoş olacağı yerdir, üstelik kadınların da daha nazik ve daha güzel olduğu başka bir yer daha yoktur. Bunlar, antik güzelliklere dair şaşmaz bir şahitlik ederler; zira Sakız Adası'ndaki kardan bile beyaz olan bir su perisi, Yunancada Chione adıyla bilinir ki bu, kar demektir; ada ismini bu su perisinden almış ve ona Khios denilmiştir. Erkekleri de dost canlısıdır. Bir Yunan adası olsa da, sakinlerinin bir bölümü büyük ölçüde Frenk usulünce, yani Latin tarzında [Katolik] yaşarlar. Ne var ki ahalinin çoğu Yunandır ve Yunan [Ortodoks] usulünce yaşamayı arzu ederler, bu suretle herkes, kendi tercih ettiği hayat biçimini seçmekte ve söylemekte serbesttir.

İki mezhebin itikatları çok farklıdır. Gerçek Yunan [Ortodoks] olanlar, kendi milletlerinden bir kimsenin oruç zamanı balık yediğini görecektir. Olurlarsa kendilerini rezil kepaze olmuş hissederler. “Sen,” derler, “nasıl olur da bir Romeos olmazsın?” Bu aslında, sen bir Yunanlı değil misin, demektir. Zira, Yunan [Ortodoks] usullerince yaşayan insanlar, kendilerine Romei [Rum] derler; Latin kilisesine yani papanın buyruğuna tabi olanlara [Katoliklere] ise *Franqui* [Frenk] denir. Yunanlıların oruçları sırasında balık yemeleri yasaklanmış olduğundan, kendi mezheplerinden birini balık yerken gördüklerinde mideleri bulanır. Bu millette din kurallarına kesinkes riayet edilir.

Ama Sakız Adası'nın kısmen Ceneviz ve İtalyan ve kısmen de Yunan olan bütün sakinleri, padişahın hamiliği altında, onun kendilerine bahsetmiş olduğu âdetlere bağlı olarak yaşarlar. Sakız, Osmanlıların eline geçmeden önce Cenevizlerin yönetimi altındaydı. Ama padişahın mülkü oldu olalı, eskisi gibi Ceneviz uyruğu değildirler; bu suretle Ceneviz döneminden farklı olarak kendi kuralları ve hükümetleri vardır. Padişaha haraç ödeyen Ragusa [Dubrovnik] Hükümdarlığı için de aynı şey geçerlidir. Sakız Adası'nın dili kısmen Yunanca, kısmen de Ceneviz ağzına yakın bozuk bir İtalyancadır; kıyafetleri ve hayat tarzları da Ceneviz usulüncedir. Adanın sakızdan elde ettiği gelir öyle büyüktür ki, padişaha her sene 4 bin veya 5 bin duka öderler ve sakızı kentali 105 dukadan ona satarlar. Geri kalanını

⁶⁵ Sakız Adası sakinlerinin nezaketinden bütün seyyahlar söz eder; bunlar Sakız kadınlarının güzelliklerine ve hiç de utangaç olmayışlarına da dikkat çekerler.

kendilerine ayırırlar. Bunun neredeyse her zaman aynı fiyat olduğunu gören Fransız tacirleri, genelde, onların belli bir miktarı topladıktan sonra kalanını attıklarını ileri sürerler. Ama bu yanlış; zira söylemiş olduğum gibi, sakız ağaçlarının bakımı için büyük masraflarda bulunmaları gerekir.

Karşımızdan esen güney rüzgârı bir süreliğine kesilince yelkenleri açtık, Sakız'dan ayrıldık ve uygun bir Yunan rüzgârıyla İskenderiye'ye doğru yolumuza devam ettik. Belli bir mesafeden gördüğümüz ilk ada, şimdi Nicaria denilen, sağ tarafımızda kalan İcaria [İkaryia/Ahikeryia] Adası'ydı; sonra bir müddet daha ilerledik ve epey bir mesafe de olsa çok yüksek tepeleri bulunduğundan Samos [Sisam] Adası'nı gördük. Burası Sakız yönetimine bağlı küçük bir adadır, geniş değildir ama epeyce uzundur. Birkaç tepesi vardır, ağaçtan yana fakir değildir, ama daha çok mısır yetiştirilir ve koyunlar için de iyi bir otlaktır. Bu koyunların sütünden epey peynir yaparlar. Adanın pek güzel limanları vardır; şimdi ıssız bulunan diğer birçok ada gibi Sakız, korsan korkusu olmasa ziraata daha elverişli olurdu. Zira birkaç korsan bile onları esir alıp zorla çektirmelerine götürmekte pek güçlük çekmez. Biraz daha ileride, Ikaria ile (Homeros'un gömülü olduğunun söylendiği) Naxos [Nakşa] arasında İos Adası'nı⁶⁶ gördük.

66 İos gerçekte, Naxos Adası'nın güneyindedir.

SAMOS ADASI HAKKINDA

Samos Adası büyük olmakla birlikte şu anda ıssızdır. Çevresi 588 mil tutan Samos gibi büyük bir adanın eski devirlerde büyük şöhretli ve de Atinalıların kuvvetlerini püskürtebilecek kadar güçlü olmasına rağmen şimdi bomboş kalmış olması, büyük bir hadisedir. Ada korsan korkusu yüzünden ıssızdır, tek bir köyü bile yoktur, dolayısıyla hayvan sürüleri de bulunmaz. Uzun ya da dar değil, daha ziyade yuvarlak bir adadır ve Asya anakarasından pek geniş olmayan bir kanalla ayrılır. Adanın kuzeye ve güneye bakan kısmında, neredeyse aşılmaz yalçın kayalıklarla kaplı, Cerkerius (Kerkeras) denilen büyük bir tepe vardır. Gemimizde, Samos'tan Yunanlı bir gemici de vardı; o, adada birkaç dere bulunduğunu söyledi, ama biz denizden baktığımızda, sahilden pek de uzak olmamamıza rağmen sadece birini gördük. Samos'ta bodur ağaçlardan da bolca bulunur, korsanlar denizleri soyup soğana çevirmek ve terör estirmek için bunlardan çarçabuk fusta tekneleri yapabilirler.

KORSANIN NE OLDUĞUNU TARİF ETMEK İÇİN BİR TARTIŞMA

Corsair⁶⁷ kelimesinin anlamı Akdeniz ülkelerinde pek net anlaşılmadığından ve ben de bir müddet onların esiri olduğumdan, haklarında bazı bilgiler verebilirim. Bunlara ister *corsair*, ister deniz korsanı deyin hepsi birdir. Kimin korsan olduğunu ve buna nasıl başladığını izah etmek için, denizcilik eğitimi almış üç veya dört cesur adamın bir maceraya atıldığını kabul edelim. Bunlar, işin başında fakirdirler, sadece küçük bir barka veya fırkataları ya da berbat donanımlı bir brikleri, ama seyrüsefain için üzerinde kadranı olan, *bussolo* [pusula] dedikleri bir kutuları, ayrıca birtakım savaş malzemeleri (yani uzak mesafeden çarpışmalar için birkaç hafif silah) vardır. Karınlarını doyurmak için de bir ay yetecek kadar erzak, yani bir çuval un ile biraz bisküvi, keçi postundan bir çuval içinde yağ, bal, birkaç sap sarımsak ile biraz da soğan alırlar.

Sonra yelkenlerini açarak kazanç getirebileceğini düşündükleri yere doğru yola koyulurlar. Rüzgâr onları limanda kalmaya mecbur kılacak olursa, barkalarını karaya çeker, üzerini ağaç dallarıyla örter, baltalarıyla odun keser, çakmaktaşıları ve çelikleriyle bir ateş yakar ve unlarıyla ekmek yapıp onu, yanlarında bir bakır sac veya dövülmüş demir taşıyıp bunu iki taşın arasına koyan ve üzerine de hamuru yatırdıktan sonra altında ateş yakan Roma askerlerinin savaş zamanında pişirdikleri gibi pişirirler; sac ısınınca hamur da pişer ve ekmek olur. Kendilerini bu şekilde teçhiz ettikten sonra bir-iki ay içinde iyi bir çapul elde etmeleri mümkündür. Talih yüzlerine güler ve iyi bir tesadüf olursa, kısa bir zaman içinde yüklü ganimet kazanırlar. Ama kazandıkları küçük bile olsa onları çok yukarılara taşır.

Bu, bir günde Asya'dan Afrika'ya yayılabilecek kadar bulaşıcı olan vebaya benzediğinden, bundan dehşete kapılmayan ve tuzağına düşmeme yollarını aramayan tek bir kimse bile bulunmaz. Bu korku, insanları karaya hapseder ve korsanları gözetlemek için şimdi tarif edeceğim şekilde davranmaya zorlar. Adalarda ya da anakaranın sahilinde

67 *Corsair*: Bir devletin izni ve desteğiyle onun çıkarlarına uygun biçimde korsanlık yapanlar.

tek bir tepe yoktur ki, gün boyunca birileri dikilip denizde seyir halindeki korsanları izlemesin. Herhangi bir tekne görecekt olurlarsa bunun bir korsan gemisi olup olmadığını kolaylıkla ayırt edebilirler, zira korsanlar dış görünüşleri ne kadar iyi olursa olsun sıradan insanlardan farklıdır. Bunlar, kurbanlarını ansızın yakalamak için daima gizlice, kendilerini sakınarak gezinirler.

Gözcüler denizde böyle tekneler görürlerse çakmaktaşıları ve çelikleriyle bir ateş yakar, ama ateşler gündüz gözüyle görünmeyeceğinden büyük duman çıkartacak malzemelerle hazır bekler. Birkaç tekne gördüklerinde ise farklı yerlerde dumanlar çıkartırlar ki bu şekilde kaç gemi gördüklerini anlatmış olurlar. Bu işaretle yakınlardaki limanların bütün sakinleri uyarılmış olur ve onlar da gözlerini dört açarlar. Diğer tepelerdeki gözcüler de, sadece duman görmüş olsalar bile, aynısını yapmakta gecikmezler. Geceleri ise bu gözcüler herkesin görebileceği parlak bir ateş yakarlar. Denizciler akşam gün sönmeye başladığında gözcülerin beklediği tepelere bakarlar, zira oradaki gözcünün, her şeyin yolunda olduğunun işareti olarak her akşam parlak bir ateş yaktığını bilirler; böylece sahilin ya da denizin güvende olduğunu anlarlar; eğer bir yerine birkaç ateş yanıyorsa, sahilin tehlikede olduğunu da bilirler. Tepedeki gözcü iki ateş yakacak olursa, bu, iki düşman teknesi gördüğü anlamına gelir; üç, dört veya başka ateşlerde de durum aynıdır. Ama eğer sayısız ateş yakacak olursa, bu da gördüğü gemilerin sayamayacağı kadar çok olduğu anlamına gelir.

Bu uyarı sinyalleri, hem savaş hem barış zamanlarında her yerde çok yaygın bir uygulamadır. Bu da tarihin herhangi bir devrinde amme menfaati için tasarlanmış herhangi bir icat kadar iyidir, zira bütün bölgeyi gözlemek için tek bir gözcü kâfi gelir. Bu tarihi çok eskilere uzanan bir icattır. Ayrıca gözcüler birbirleriyle de irtibat halinde bulunurlar, böylece ilkenden belli mesafede olan bir ikincisi, ondan gelen uyarıyı görür görmez, daha da uzak olan bir üçüncüsünü uyarır; böylece mesaj bir gün içinde 150 fersah mesafeye ulaşabilir.

Herodotos bize, Schiro (Skyros, İskiri) sakinlerinin, 30 fersahtan fazla uzakta bulunan Yunanlara, Serhas'ın [I. Kserkses] üç kadırgalarını

ele geçirdiğine dair haberi ulaştırabildiklerini anlatır.⁶⁸ Bu tür ateşler, Ege Denizi adalarında olduğu gibi bilhassa savaş zamanlarında İngiltere’de de kullanılır. Tek bir ateş gördüklerinde bile o bölgeyi üç saatten az bir zamanda silah altına alırlar ve her kaza idaresi düşmanın üzerlerine yürüyeceğini bildiğinden bunların kendi topraklarına çıkartma yapmasını önleyebilir.

Korsanlar da bu tertibatları bilir, bu yüzden genelde geceleyin gezinir, amaçlarına uygun olduğunu bildikleri birtakım yerlere çıkar ve fırkatalarını çalırla örterler. Gemilerini kıyıya çektiklerinde, köylerden sürülerini korumak veya suya girmek veya başka maksatlarla gelen olup olmadığını gözleme fırsatları da olur; bunları esir alıp forsa yaparlar.

İşlerini beceremiyorlarsa, diyelim ki neredeyse iki ay denizde kalmalarına rağmen bir düzine adamı bile köle yapamadılarsa zamanlarını artık böyle bedavaya harcamayacaklardır; ama bu işe devam edenlerden bazıları fırkatadan brike, brikten fustaya, fustadan çekirtmeye ve çekirtmeden de kadırgaya yükselmeyi becerirler. İki korsan çetesi tesadüfen bir araya gelecek olursa, birleşip büyük bir kuvvet olurlar. Bunlar, sadece yabancıların değil kendi dostlarının da düşmanıdır; karşılarına çıkanlar akrabaları bile olsa aldırmazlar. İki korsan birlikte yelken açmışlarsa karşılarına çıkan küçük gemilere saldırırlar, ama birkaç topu olan büyük bir gemiye saldırmaya cesaret edemezler.

Korsanlar denizleri işte böyle yağmalar ve gitgide daha da güçlenip adalarda yaşayan bütün insanların korkunç düşmanları haline gelirler. Hem de onları öyle bir korkuturlar ki, fakir köylüler onlar karşısında, ağaç dalındaki kuşun korkusundan daha büyük bir korku duyarlar; zira hiç düşünmedikleri anlarda korsanlar onların ensesine çöküverir. Sahillerdeki balıkçılar ve bütün küçük tekneler de, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, daima büyük bir dehşet içindedir. Bir örnek vermek gerekirse, ben Korfu yakınlarındaki (eski devirlerde Ericusa denilen) Paxo Adası’nda,⁶⁹ rehberimle birlikte bitkileri incelerken korsanlar beni buraya getiren kayıkçıları esir aldılar.

Başka bir defasında, On İki Adalar’daki, eski ismi Cio (Kea, Mürted) olan ve Zia denilen adanın limanında demir atmış, İstanbul’a gitmek için

68 Yazar, Yunanistan’ın MÖ 486-465 arasında Pers Kralı I. Kserkses tarafından işgalini kastediyor.

69 Paxi (Paksu) Adaları, Korfu’nun güneyinde küçük bir ada sırasıdır.

iyi bir rüzgâr çıkmasını bekleyen Venediklilere ait büyük, *La Priola* ismindeki teknedeyken, Andros Adası'ndan bir barkanın iyi bir rüzgârla yelkenlerini şişirmiş olarak geldiğini ve bizim limana girdiğini gördüm; bu sırada vakit epey geçti ve peşinde de korsanlarla dolu başka bir barka vardı ki o da berikinin yanı sıra limana girdi; ama korsanlar bizim gemiyi görünce gizlenmek için adanın diğer tarafındaki başka bir limana çekildiler. Ertesi sabah gün ışımadan evvel sekiz korsan [barkalarıyla] gelip sazların arasında gizlendi ve sahilde buldukları barkaya bodoslayıp üzerindeki herkesle birlikte onu zorla çekip götürme umuduyla günün doğmasını beklemeye koyuldular. Eğer bizim yardımımız olmasaydı bunu da kesinlikle yapabilirlerdi. Barkanın bordasındaki korsanlar yakalanacaklarını görünce en güçlüleri kendilerini kurtarmak için suya atladı, ama kadınlar ve çocuklarla birlikte barkada bulunanları da esir aldılar. Bu korsanlar öyle cesurdular ki, sayıca kalabalık olan bizler oradayken bile esirlerini alıp götürmeye çalıştılar. Tam o anda *La Priola*'nın kaptanı küçük bir topu hazırladı, arkebüzleri beriki gemiye doğru çevirtti ve bir uyarı atışı yaptı. Korsanlar, limandan çıkmak için bizim gemimizin epey yakınından geçmeleri gerektiğinden bodosladıkları barkayı terk etmek zorunda kaldılar.

Andros Adası'ndan gelen bu zavallı insanlar, bizim yardımımız olmasa, Türklerin kölesi olacaktı. Türkler, ister karada ister denizde olsun esir aldıkları insanları asla öldürmeyip satarlar. Eğer köle güzel ve genç bir kadınsa 80 veya 100 dukaya satılır; ihtiyar bir kadın 30 veya 40 duka, hoş görünüşlü genç bir oğlan ise 40 veya 50 duka eder. Gücü kuvveti yerinde genç bir adamdan 60 duka alırlar. Gemilerin daima silahlı olmasının ve silahlı olmayan gemilerin de daima dehşet içinde bulunmasının nedeni budur.

Korsanlar hakkında yeterince konuştuğuma göre, seyahatimize geri döneyim. Rüzgâr gece boyunca devam etti, biz de Samos'u solumuzda bırakıp Samos ile Nicaria [Ikarya, Ahikerya] arasındaki boğazdan geçtik. Denizciler arasında pek meşhur olan ve geçmesi pek güç olduğu için "Fırınlar" dedikleri iki küçük kayalığı geçtiğimizde gün apaydınlıktı. Bunlar isimlerini, eskiden onlara İpni, yani Furni [Fourni, Forno] diyen Yunanlıların kaba halk ağızlarından alırlar; ama eski devirlerin insanları aslında bunları değil Tesalya'daki Peneus (Pinios) Nehri'nin ağzında bulunan diğer kayalıkları

kastetmişlerdir. Bu kayalıklardan çok korkulur, bilhassa da yanlarından gece geçerken. Haritalara göre bunların adı Fourneaux'dur (Fırınlr). Bu kayalıkları geçmek şarttır, yoksa yol çok uzar; bu yüzden hepimiz de büyük korku içindeydik; zira gemilerin orada fırtınada perişan oldukları çok görülür.

Yolumuza devam ederken, Gaideroniso denilen bir başka adayı daha geçtik, bu daha ziyade Eşek Adası demektir; ıssızdır ve hiçbir şeyiyle öne çıkmamıştır.

PATMOS ADASI HAKKINDA

Havari Yuhanna'nın sürgünde yaşayıp da *Apokalips'i* [Vahiy Kitabı] yazdığı Patmos Adası solumuzda kalmıştı. Bu adadaki tepeler çok yüksektir ve uzak mesafelerden görülebilir. Adaya kaba bir Yunancayla Parmosa denilir ve Ortodoks Hristiyanlar tarafından iskân edilmiştir. Ikarya Adası'nın epey ilerisinde, açık denizde bulunur. Bu adanın sakinleri de, Yunanistan'ın padişaha haraç ödeyen diğer adalarının sakinleri gibi Hristiyanlığı gönüllerince, Ortodoks âdetlerine uyarak yaşarlar. Ne var ki kasabaların eşrafı ve yöneticileri genelde Türklerdir.

Patmos Limanı, fustalar, çektirmeler ve küçük gemiler için yeterince büyüktür. Ada tahıl yönünden bereketlidir, ayrıca sebzeden yana da zengindir. Burada Yunan keşişlerinin bir manastırı da bulunur ki, içinde, tınakları canlı bir adamın gibi büyümeye devam eden ölmüş bir adamın eli görülebilir. Her ne kadar bu tınakları düzenli olarak kesiyorlarsa da belli bir zamandan sonra gene büyür. Türkler, bunun, peygamberlerinden birinin eli olduğunu, Yunanlılar ise bunun, *Apokalips'i* bu manastırda yazan Yuhanna'nın eli olduğunu söylerler.

Rüzgârı arkamıza alarak yolumuza devam ederken sağ tarafta, epeyce ileride Lipsos [Leipsoi, İlipsi] adasını gördük. Bu, küçük ve ıssız bir adadır. Çok geçmeden de eski devirlerde Pharmacusa denilen Farmakonisi [Bulamaç] Adası'nı geçtik. Caesar'ın, Apollonius Molon'dan ders almak için Rodos'a giderken korsanlar tarafından esir alındığı yer bu adanın yakınlarındadır.

Farmakonisi'yi geçtikten sonra eski devirlerde Irion, şimdi ise Leros⁷⁰ [İleryoz] denilen adaya vardık. Burada Ortodoks Hristiyanlar meskûndur; ada, Anadolu'nun hemen karşısındaki bir noktada bulunur, denizden erişilir ve haritalardaki adı Cortolo'dur. Burada tepelerde ve alçak tümseklerde eski hisarlar görülür. Leros'taki tepeler, Samos'takilerden çok daha yüksektir; toprak da Türkler ve Hristiyan Rumlar tarafından çok iyi işlenir.

Leros'u geçtik ve Calimno [Kalymnos, Kelemez] denilen, Ortodoks Hristiyanların meskûn olduğu başka bir büyük adaya vardık. Bundan son-

70 Leros Adası, antik Halikarnas'ın [Bodrum] bulunduğu burnun açıklarındadır.

ra Psermo [Pserimos, Keçi Adası] adlı başka bir ada geldi; bunun üzerinde iki ya da üç kasaba ile bir bölük köy vardır. Toprak, Ortodoks Yunanlıların emeğiyle işlenir.

İzmir'i solumuzda bıraktık; burası, Anadolu'nun en zengin ve ticaret bakımından da en kuvvetli şehirlerinden biridir. Psermo Adası'nın karşısındaki, Anadolu'dan denize doğru uzanan, haritalarda Cavo Rosso (Fener Burnu) denilen, eski ismi ise "kızıl burun" anlamında Erithris olan bir noktadan geçmemiz gerekti. Burayı geçerken büyük zorluklar yaşadık, zira hava kapalıydı, üstelik gece yarısına yakındı. Kötü hava bizi burada ansızın yakaladı, sadece iskele tarafından esen rüzgârla seyrediyorduk. Bu, denizi öfkeli ve haşın kılan şiddetli bir kuzeydoğu rüzgârıydı.

Ertesi sabah Kos Adası'yla genişliği beş fersahtan fazla olmayan Halikarnas [Bodrum] bölgesinin olduğu anakara arasındaki kanala girdik. Samos ile Kos [İstanköy] adaları arasındaki denizde o kadar çok küçük ada vardır ki, büyük çaba gösterilmeden tam olarak sayılamaz; eski devirlerde bunların hepsine birden Sporades [Sporadlar] denilirmiş.

KOS ADASI VE HİPOKRATES'İN ÜLKESİNE DAİR

Gündüz olduğunda, kanalda sakince ilerlerken, Hipokrates'in yurdu olan Kos Adası'nı da bütün açıklığıyla görebiliyorduk. Türkler buraya Stancou [İstanköy] derler. Buradaki tepeler bize, gördüğümüz bütün adalardan daha yüksek gibi geldi, ancak bunların yükseklikleri Girit'teki tepelerden çok daha azdır.

Kos Kasabası bütünüyle Türkler tarafından meskûndur; koca adada Yunanlıların meskûn olduğu sadece iki köy vardır. Kos Adası'nın hisarına ve şehrine de İstanköy denir. Hisar yüksektedir, Midilli ve Bozcaada hisarlarında olduğundan daha geniş bir alanı çevreler. Kasaba aşağıdadır, hisarın alt tarafında, sahile kuruludur. Ada çok bereketlidir ve hayvanlardan yana da zengindir, uzunca bir biçimi vardır. Adanın yanından uygun bir rüzgârla yelkenlerimizi fora ederek geçtik, zira fırtına dinmişti. Sonra yelken alanını genişletmek için bütün yedek yelkenlerimizi de açtık.

Kos Adası'nı sağımızda bırakıp ayrıldıktan sonra Rodos Kanalı'na girdik. Hâlâ Rodos Şehri'nden uzak bir mesafedeydik, ama uzun bir burunda alçak bir tepenin üzerinde bulunduğunu görebiliyorduk; şehrin kuleleriyle, limana güvenle girmeleri için gemileri yönlendiren deniz feneri yüksek olduğundan uzak mesafeden bile bunları görebiliyorduk. Yaklaştıkça, şimdiki şehre iki fersah mesafede sahile yakın bir yerde alçak bir tümseğin üzerinde kurulu olan antik Rodos Şehri'nin kalıntılarını da görebildik. Burada tarikat şövalyeleri için bir manastır bulunduğu da söylenir;⁷¹ hakikaten birtakım gösterişli köşkler var, bölge çok kuvvetli tahkim edilmiş. Türkler burayı itinayla koruyor. Nihayet Rodos'a ulaşarak demir attık, gemiden inerek şehri dolaşmaya çıktık.

71 Kanuni Sultan Süleyman Rodos'u 1522'de zaptetmiş, Rodos Şövalyelerini de Malta'ya çekilmeye mecbur bırakmıştı.

Rodos Şehri, kısmen bir tepenin eteklerinde, kısmen de sahilde kuruludur. Adadaki köylerin sakinleri çoğunlukla Yunandır; bunlar çalışmak ve mahsullerini pazar yerinde satmak için gündüzleri şehre girebilirler ve gün boyu burada kalmalarına da müsaade edilir, ama Türkler, isyan ya da ihanet endişesiyle gece burada kalmalarına izin vermezler. Geceleri şehirde hiçbir Hristiyan kalmadığını söylemek istemiyorum; zira Türklerin kölelerinden çoğu Hristiyanıdır.

Venediklilerin şehirdeki ticari işleri için bir aracısı vardır; her ne kadar bütün ailesi Hristiyan olsa da bu adam da gece şehirden ayrılmaz. Padişah burada genelde kölelerin çalıştığı beş kadırgayı demirli bekletir. Bunların kaptanı, Kiklad Adaları'na, Sporadlar'a ve Yunanistan'ın Türklerle ait diğer yerlerine sürekli olarak baskınlar yapan korsanları temizlemek, Akdeniz'i kontrol altında tutmak ve Yunanistan'ın geri kalan bölgelerinde güvenliği sağlamakla görevlidir. Kaptan, düzenli olarak kadırgalarıyla sefere çıkar ve kendi bölgesinde korsanlardan bir haber işitilecek olursa onları bulana kadar huzur bulmaz.

İster Fransız isterse de başka milletlerden olsunlar Rodos Şövalyelerinin bütün binaları halen her yerde ayaktadır, zira Türkler buldukları hiçbir armayı, resmi, heykeli veya kabartmayı ve işareti kaldırmadılar. Hem İtalyanca hem Fransızca birçok yazıt da halen okunabilmektedir. Ayrıca, Türklerin her zaman böyle bir âdetleri olduğunu, ele geçirdikleri her hisar veya kaleyi buldukları gibi bıraktıklarını, hiçbir bina veya oymayı yok etmediklerini de söylemeliyim.

Ertesi gün şehrin yakınlarındaki bazı köyleri görmeye gittik, Yunan [Ortodoks] inancından olanların bir ayininde hazır bulunduk, çok sayıda nar ağaçlarıyla, portakal ağaçlarıyla, hünnap ağaçlarıyla ve meyvesinden ökse yaptıkları sebesten [*cordia sebestane*] ağaçlarıyla bezeli çok bakımlı bahçelerini gördük. Ayrıca incir ağaçları, badem ağaçları ve zeytin ağaçları da var.

Rodos köylerinin sakinleri, Ortodoks inancına uygun yaşarlar, şeylerin eski isimlerini de korumaya devam ederler. Türklerin Rodos'ta

ve Türkiye’de bulunan diğ er hisarlardaki gece bekçileri i lerini bağıarak görür, zira muhafızlar, İtalya şehirlerinde ve Ragusa’da olduğı gibi  anlarla değıl bağıarak anla ır. Rodos surları, Türkler burayı   valyelerden aldıkları zamanki gibidir, o zamandan beri ne artmış ne eksilmi , ne tahkim edilmiş ne zayıflamıştır. Burada zarif ipek i lemeler, bilhassa da yatak   rt leri satın alabilirsiniz. Bu i  muhtelif renklerde, kanaviçe şeklinde yapılır. Yaprak desenleri işlenir ki bunlar Türk i  iliğinden de, Sakız ve Kıbrıs’taki i  ilikten de farklıdır.

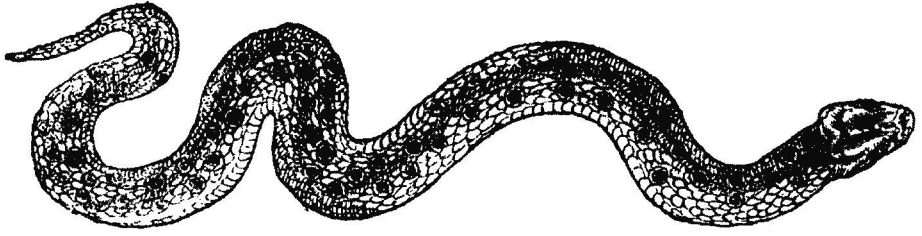
TÜRK ASKERİNİN TEVAZUU İLE JACULUS DENİLEN BİR YILANA VE
ONOCROTALUS [PELİKAN] DENİLEN BİR KUŞA DAİR

Burada, *onocrotalus* [pelikan] denilen ve şehrin etrafında uçuşan terbiye edilmiş bir kuş türü de gördük. Bu kuşu incelerken kesinkes kuğu kadar büyük olduğunu keşfettim. Bembeyaz bir kuş ve kazdan çok büyük. Yumurtaları kuğu yumurtalarına benziyor, ayakları da öyle, ama kül renginde ve sert tüylerle kaplı. Neşeli, dinç ve kuvvetli bir kuş, başını dimdik ve yüksekte tutuyor. Gagası geniş ve oluklu, sivri ucu da kalkık. Başının arkasında, kızkuşundaki gibi ibik şeklinde tüyler var, uçarken de kanatlarını kuğu gibi vuruyor. Hem tatlı sularda hem de tuzlu sularda besleniyor. Kuşların portrelerini sunduğum bir başka eserimde, bunun bir pelikan olduğunu ispat edeceğim, ama burada kısa tutmak hasebiyle daha fazla bahsetmeyeceğim.

Bu adada gördüğüm kendine has şeyler arasında, *esculus* isminde, sırtında Latince *torpedo* denilen elektrikli tırpananın arkasındaki benekler gibi, gözü andıran küçük benekler bulunan bir yılan var. Bu yılanı, Türklerin Rodos'u kuşattıkları sırada topçu bataryası kurdukları bir noktada, şehrin dışındaki dikenli bir gebre otu [kapari] çalılığının altında gördüm. Yunanlılar buna kaba bir dille *saetta*, yani *sagitta* derler, Türkler *ochillane* derler, eski devirlerde ise *acontias* deniliyormuş. Üç karış uzunluğunda ve kalınlığı da serçeparmağından fazla değil. Süt rengine çalan bir külrenginde, karnının altı ise tamamen beyaz. Başka yılanlarda olduğu gibi sırtında pulları var, karnının üzerinde de daha geniş pullar bulunuyor. Boynundan üst tarafı kara ve kafada başlayıp sırtı boyunca kuyruğuna kadar uzanan iki de beyaz çizgisi var. Benekleri mercimek tanesinden iri değil, ama külrengi sırtındaki kara benekler yuvarlak ve beyaz bir çemberle çevrili. Bunlardan, bütün yılanları etraflica anlatacağım başka bir yerde uzun uzun bahsedeceğim. Ancak elimde bulunan gerçek bir resmini de buraya bırakıyorum.

Ayrıca sahilde, kırmızı buhur⁷² denilen ve eczacılıkta kullanılan yükünü boşaltan bir brik de gördüm. Yunanlılar kırmızı buhura günü-

72 Storax veya styrax, ıtırılı bir reçine veya bu reçinenin çıktığı ağacın adı; styrax ağacı veya kardelen çalısı.

Resim 6. Yazarın bıraktığı çizime göre bir esculus (Aesculapius) yılanı

müzde *maurocapno* diyorlar, bana bunun adada yetiştiğini söylediler. Ama denizde seyahat edenler teknelerinden çok uzaklaşamayacaklarından bunun ağacını arayacak zamanım olmadı, çünkü denizciler iyi havayı yakaladıklarında kimseyi beklemezler. Bu demektir ki, bir çekirtme veya gemiyle giden biri, bir adadayken fazla bir şey göremez, çünkü geminin hareketine her an hazır olmalıdır.

Türk askerlerinin Rodos kapılarında görev başında nasıl muhafızlık ettiklerini gözlemleyerek Türk birliklerinin büyük vakarını ve itaatkârlığını yazma fırsatını da buldum, zira her ne kadar şehrin kapılarında büyük bir dikkatle muhafızlık eden yirmi ya da otuz adam varsa da, bunlar öyle büyük bir sessizlik ve tevazu içinde bulunurlar ki, orada hiç kimse olmasa çıkacak gürültüden daha azı çıkar; bunlar savaş erbabından ziyade sıradan zanaatkârlara benzerler. Bunlar hakikaten bütün işlerinde öyle barışçıldır ki, silah, hatta kılıç bile taşımazlar. Şu anda Rodos'ta sadece iki büyük kapı vardır, bunlardan biri limana, diğeri de karaya bakar, ayrıca [Rodos Şövalyeleri] büyük ustasının bahçesine açılıyormuş gibi duran bir de sahte kapı vardır.

Peynir, tereyağı ve diğer erzak türünden mallarını satmak için pazara gelen köylüler, Girit köylüleri gibi giyinirler. Elbiseleri siyah, yüzleri kırış kırıştır, saçları uzundur ve omuzlarına sarkar, ayrıca geniş siperlikli kasketler giyerler. Sırtlarında kolsuz deri yelekler olur, gömlekleri önden ve arkadan sarkar, ayrıca deri çizmeler giyerler; çizmeler öyle uzundur ki, yeleklerini bunlara sabitlerler. Gömleklerinin üzerine geniş bir kuşak sararlar. Bunları görmeye alışkın olmayan biri sokak dansçıları gibi maske taktıklarını düşünür, zira Roma ve Venedik'teki apukurya soytarıları gibi

dolaşan maskeli adamlara benzerler. Bunlar eski elbiselerini de onları hiç dolandırmadan peşin para ödeyen Türklere satarlar.

şehrin dışındaki harabelerin eskiden Rodos'un etrafındaki varoşlardaki yapılar olduğunu görmek çok kolaydır; bunlar Türklerin kuşatması sırasında tamamen yok edilmiş ve yeniden yapılmamıştır. Ancak şehrin kapılarından bir ok atımından az fazla mesafede birkaç köy vardır ki sakinleri Yunanlılar ve Türklerdir; burada keşişlerin bir manastırı da vardır.

RODOS'TAN İSKENDERİYE'YE YOLCULUK

Rodos'ta birkaç gün kalıp işlerimizi gördükten sonra yolculuğumuza yeniden başladık. Bir kuzeybatı rüzgârını arkamıza almıştık, böylece epey bir süre iskele tarafına, yani geminin soluna doğru ilerledik, zira Rodos'tan kısa bir mesafedeki Cavo del Bo (Cape Zonari) noktasına varmamız gerekiyordu.

Burası, Türkler adaya çıkartma yapıp şehri muhasara altına aldıklarında kadırgalarının ilk geldiği yerdir. Bu noktaya vardığımızda çok uygun bir *tramontane*, yani kuzey rüzgârı yakaladık ve düz bir rota tutturarak doğruca İskenderiye yoluna koyulduk; rüzgâr uygun olduğundan fazladan yelken de açtık. İtalyanlar kare şeklindeki bu yelkene, kendi üçgen yelkenlerinden ayırmak için “Fransız donanımı” derler.

Tatlı rüzgâr gece boyunca devam etti; gün doğarken Rodos'tan öyle uzaklaşmıştık ki, ada görüş alanımızdan çıkmıştı. Rüzgâr öğlene kadar sürdü ve sonra kesildi. Deniz şimdi pürüzsüz, hava da serindi; nerede olduğumuzu kestirmeye çalıştık. Haritalardan, yolu yarıladığımızı anladık, zaten Rodos İskenderiye arası iyi bir rüzgârla üç gün üç gecedan daha az sürer.

Denizciler açık denizde rüzgârsız kaldıklarında tekneleri limandaymış gibi hareketsiz kalır. O zaman bütün adamlar çalıp oynamaya, balık tutmaya, yüzmeye başlarlar; denize atlayıp dalmakta, geminin altından bir taraftan öteki tarafa geçmekte hiçbir güçlük görmezler. Denizciler böyle zamanlarda korsanlardan korkarlar, zira sakın bir havada geniş ve yayvan bir teknedekiler, küreklerle çekilen küçük ve dar bir tekne karşısında dehşete kapılır. Ama rüzgâr çıktığında küçük teknelerin de kadırgalardan korkusu olmaz, zira daima yelkenlerini açıp kaçabilirler.

Nihayet bir siroko rüzgârı esmeye başladı ve akşama doğru daha da şiddetlendi, sonra adeta fırtınaya çevirdi. Bu bizi, bütün yelkenleri toplayıp tek bir küçük yelkenle yetinmek zorunda bıraktı, bunu da serecinin yarısına kadar indirdik ve sağlam ipler, kalın organlarla tahkim ettik. Sonra rüzgâr batıya doğru yön değiştirdi, yumuşak bir esintiye döndü ve bütün gece devam etti. Talihimiz vardı ki gün doğumunda gene *tramon-*

tane çıktı, böylece saatte dört veya beş fersahı bulan iyi bir sürat yakaladık, en süratli tekne bile ancak bu kadar hızlı gider. Gemiciler buna, talihle seyretmek derler.

Yolculuğumuz sırasında, İstanbul Boğazı'ndan gemimizin pupası kuzeyi ve pruvası da güneyi gösterecek şekilde dümdüz bir rotayı takip etmemiz gerekiyordu, zira İstanbul'dan İskenderiye'ye kuzey-güney doğrultusunda dümdüz bir çizgi halinde gidilir...

TÜRKİYE’NİN KASABA VE KÖYLERİNDEKİ SOKAKLARA DAİR

Türkiye’nin köy ve kasabalarında arabalar katiyen ne sokaklardan ne de pazar yerlerinden geçerler; zira sokakların ortasında suyun drenajı ve atların basabilmesi için bilhassa tasarlanmış bir iz olur. Sokağın iki tarafı ise bank gibi yüksektir, hafif çıkıntılı çatılar yağmurdan ve yakıcı yaz sıcaklarından korunma sağlar. Türkler, etekleri yerde sürünen uzun elbiseler giydiklerinden kasabalarını bu şekilde yapmayacak olsalar çamur içinde kalırlardı. Bu usul genelde sadece Halep’te değil bütün Türkiye’de görülür. Dolayısıyla, kasabalarda sokaklara asla taş döşenmez; yazın pazar yerlerinde ve bedestenlerde insanları kalkacak tozdan korumak için bütün esnaf, dükkânlarının önleri suyla ıslatılsın diye ayda bir akçe öderler. Bunu her sabah keçi tulumuyla su taşıyan adamlar yapar. Kasabalardaki bütün dükkân ve atölyeler sultanındır, yalnız bunları tacirlere kiralar. Pazar kurulan yerlerde ev yapılmasına da müsaade etmez, zira peygamberleri kadınlara başkalarının içine çıkmalarını veya ticaret yapmayı yasaklamıştır. Zanaatçılar ne iş görürlerse görsünler gündüz kazandıklarıyla yetinir ve gece çalışmazlar.

Halep’te birkaç gün kaldık. Surların etrafını dolandık; bunlar Şam’da olduğundan daha geniş bir alanı kaplarlar, belli noktalarında da Kudüs surlarında olduğu gibi köşeler teşkil edilmiştir. Surların üzerindeki burçlar birbirlerinden belli mesafelerle ayrılırlar. Halep’in sekiz kapısı vardır, surların önünde sayısız asma bahçesi, meyvelikler ve muhteşem bahçeler de bulunur ki buralarda pazarda satmak için beyaz pancar, marul, karapancar ve soğan yetiştirilir.

Türkler, ons, yarım ons ve drahmi darası olarak eski sikkeleri ve madalyaları kullanırlar, bu suretle ben birçok yerde Yunan ve Latin sikkeleri temin edebildim. Bu tür sikkeleri aramak için yola koyulduğumda dükkânların önünde dolanır ve *giaour manguour* [gâvur mangırı] sorardım; bu Hıristiyan parası demektir; bunu duyunca bana ellerindekini gösterirlerdi.

73 Yazarın İskenderiye’ye yolculuğu ile oradan çeşitli yerlere uğrayarak Halep’e gelişi arasındaki bölümler çeviriye dahil edilmemiştir.

Türkler, Araplar, Mısırlılar ve Levant'ta Türk idaresinde bulunan bütün diğer milletlerin altın ve gümüşten başka sikkeleri yoktur. Sikkelerindeki altın, som duka altınıdır; gümüş de ne karıştırılır ne saflaştırılır, som gümüştür. Türkiye'de mangır dedikleri başka sikkeler de vardır ki bu da som bakırdır. Bunların on altısı bir akçe yapar, ama ağır olduğundan ahali genelde bunları taşımaz. Bunların maksadı, bir alıcı pazarda alışveriş yaptığında akçenin bozukluğu olmalarıdır. Türklerin altın ve gümüş sikkelerindeki yazılar Arap harfleriyledir; akçe dedikleri sadece tek bir sikke çeşidi vardır ki bu bizim paramızla bir *carolus* eder. Araplar ve Mısırlıların *meidin* dedikleri bir parası vardır; bu para da bir buçuk akçe eder.

HALEP'TEN ANTAKYA'YA YOLCULUK

Halep sakinleri Türkçe değil Arapça konuşurlar, zira Mısır, Arabistan, Suriye, Kilikya ve diğer komşu yörelerin dili Arapçadır. Halep'ten Antakya'ya gitmek için öğleden sonra ayrıldık ve çok güzel, dümdüz, gayet iyi işlenmiş, hoş akarsularla sulanan topraklardan geçtik. Akşam erken bir saatte, açık alanın ortasında hâlâ bir başına dikilen, başlıksız, antik bir sütunun yanında bulunan Farrou ismindeki köyde konaklama imkânı bulduk.

Sabah Antakya yoluna düştük; bir süre yolculuk ettikten sonra o dümdüz ovalardan ayrılarak kayalık bir bölgeye girdik, burada devamlı olarak küçük tepeleri aşmamız gerekti, kimi zaman da tepelerin sırtlarını takip ettik. Bir hisar yıkıntısı gördük, kapısını beyaz sarmaşıklar sarmıştı, bu benim için yeni bir şeydi zira Korfu'dan beri hiç beyaz sarmaşık görmemiştim. Tepelerin sırtlarında *andrachnes* [sandalağacı] büyüdüğünü de gördüm, olgunlaşmış olduklarından yolda yemek için bunların yemişlerinden birkaç dal aldık. Bunlar öyle güzel bir renkte ki, adeta göreni yemeye çağırıyor. Salkım salkım asılılar, ebat ve renkçe ahududuna benziyorlar ve kocayemiş veya mantar meşesi yemişi kadar yumuşaklar, tatları da mantar meşesi meyvesinin tadına benziyor. Üvez ve atkestanesi ağaçları, menengiç, Latinlerin *alaternus* [*Rhamnus Alaternus*, cehri], İtalya'daki Terni ve Narni ahalisinin de *alaterno* dedikleri *eleprinos* da gördük.

Vadilerden geçerek yolumuza devam ederken sol tarafımızda, manastıra benzeyen, ortasında hoş bir kulesi olan, yıkıntılar içinde eski bir yapı gördük. Üzerlerinde Romalılar tarafından yapıldığını gösteren Latin harfleri bulunan kesme taştan güzel bir villanın yıkıntılarını arkamızda bıraktık. Karşısına geçtiğimiz bir derenin suları öyle boldu ki, develerimiz bellerine kadar suyun içine gömüldüler. Gece, Heirim denilen, ıssız bir bölgede bütünüyle yıkıntılar içinde bir hisarın eteklerinde konakladık; buraların harap halde oluşu çok yazık, çünkü toprak işlenecek olsa en azından İtalya'daki en iyi topraklar kadar mahsul verir.

Heirim Hisarı'nın harabeleri de, Halep ve Humus hisarları gibi, bir tümseğin üzerinde. On bin kişinin bile kayaların içindeki bu hisarı

ve hendeğini iki senede inşa edebileceklerini sanmam. Sanki tabiat, bu tümseği üzerine hisar kondurulabilsin diye kayaların üzerine bilhassa oturtmuş. Burası, Türkiye’de gölevez ve muz yetişen son yerdir. Sandalağacı ve cehrilere yakındaki bir tepenin kayalıkları arasında büyüyor. Yemeğimizi pişirmek için sadece bunların odunlarını kullandık. Kervansarayda değil, bir köy evinde konakladık. Bu topraklarda yolculara konak temin eden insan nadiren bulunur, bunu yaptıklarında da size evin başka bir yerinde değil sadece sundurmanın altında bir köşe gösterirler, o zaman bir pazar yerinin tentesi altında konaklıyormuşunuz gibi olur. Ev sahibimiz hakkında dikkat çekmeye değer bir şey de gözlemledim: Arap hançerleri tarzında kıvrımlı bir hançeri vardı, altın veya gümüşle işlenmemişti, bizim mihmandar ona bu hançer için dört duka teklif etti ama adam, ona Şam’da altı duka ödediğini söyleyerek reddetti. Ama bence Fransa’nın en iyi kasabasından böyle bir bıçağın düzinesini bir altına alabilirsiniz. Ev sahibimiz, yolculara konak sağlamayı meslek edinmiş kimselerdendi, ama bu, başka hiçbir şey vermeden sadece evinin çıplak duvarlarını yolculara açtığı anlamına gelir. *Metopium* [acıbadem yağı], *rosatum*⁷⁴ ve Suriye ve Arabistan’da çok yaygın olan, ancak kendilerinden bahsetmeyeceğim daha birkaç merhemi de vardı.

74 *Rosatum* kırmızı gül yaprakları, meyankökü, ödağacı, hintağacı, tarçın, karanfil, hindistancevizi, kitle, küçükhindistancevizi, kakule, havlıcan, çobandüdüğü, amber ve miskotunun karıştırılarak dövülmesi sonucu meydana getirilmiş bir tozdur.

E rtesi gün çok geniş bir ovaya vardık; burada, bir önceki gün eteklerine vardığımız Antakya'ya doğru akan Orous [Orontes] Nehri'nden [Asi Nehri] geçtik. Güzel bir günde, Antakya'nın yukarısında, eskiden *Stagnum Meandriopolis* dedikleri göl⁷⁵ olduğunu düşündüğüm geniş bir gölün yakınındaki hoş bir köprüden geçtik. Nehri, göle döküldüğü yere kadar uzun süre takip ettik. Halep'ten Antakya'ya yolculuk sadece iki gün çeker, ama havalar yağmurlu olduğundan ve bu yüzden develer yükleri taşımakta güçlük çektiklerinden biz iki buçuk günde vardık. İstanbul'a doğru giden anayol Antakya'dan geçmez; ama biz gölün aşağı tarafındaki şehri görmek için bu yolu sağımızda bıraktık. Anayol Amanos [Nur] Dağı'na doğru gider, oradan da Adana'ya yönelir; ama Antakya'ya sapmak için ondan ayrılmamıza rağmen gene de Amanos Dağı yolundan gitmemiz gerekiyordu. Bu dağ kapkara görüldüğünden Türkçe ve Arapçada Karadağ denilir.

Antakya şehri öyle bir konumdadır ki, birkaç kelimeyle layığına ca tarif edilemez, zira surlarının yapısı tasarım itibarıyla onu bir ovada kurulmuş herhangi bir şehirden çok daha hayran kalınası hale getirir. Antiokhos'un asil yürekli ve bir emsali daha bulunmayan çok ulu bir adam olduğuna şahitlik eder.⁷⁶ Şehrin surları, İzmit veya İstanbul'dan hiç de daha küçük bir alanı kuşatmaz.

Şehirde büyük bir Yunan, Ermeni, Yahudi ve Türk nüfusu yaşar. Surların içindeki kayalardan çıkan çok bereketli su kaynakları vardır. Surların bir tarafını bir dağ çevirir, diğer tarafı ise istihkâm vazifesi gören iki dağın zirvelerinden geçer. Dolayısıyla, surların içinde üç dağ bulunmaktadır; üstelik bunlar, Roma ve İstanbul'daki gibi alçak tepeler değil gerçek dağlardır.

Fransa'da, Antakya ile karşılaştırılabilecek Lyons'dan başka şehir bilmiyorum, tıpkı Lyons'un yüksek Saint-Just tepelerini ihtiva etmesi gibi,

75 Bu, büyük olasılıkla 1970'lerde tarım arazisi kazanma amacıyla kurutulmuş olan Amik Gölü'dür.

76 Antakya, MÖ 300 civarında Büyük İskender'in komutanlarından Seleukos Nikator tarafından kurulmuştu. Şehir kurucusunun ölümünden sonra onun oğlu Antiokhos Soter (MÖ 281-261) zamanında Seleukos Krallığı'nın başkenti olmuştur.

Antakya da yüksek dağlar ile çevrilidir. Bunlardan birinin üzerinde Antiokhos'un sarayı bulunmaktadır ki tamamen harap haldedir. Ancak geniş salonlar ve odalar, ayrıca da devasa büyüklükteki, Makedonya'da Philippos'un sarayında olduğu tarzda yapılmış sarnıçlar gibi kimi parçaları hâlâ el değmemiş haldedir. Antakya hisarı ve şehri saran surlar bütünüyle korunmuştur. Surların etrafında aralıklarla çok yüksek, kare şeklinde kuleler vardır, bunları yapanlar tahkimatta taştan tasarruf etmeye yeltenmemişlerdir. Şehrin batı yakasındaki surlar ise öyle inşa edilmişlerdir ki, yüklü arabalar ve atlılar şehrin aşağı tarafından surların iç kısmındaki iki kemerden geçerek hisara girebilirler. Her kulenin kendi sarnıcı vardır.

Şehrin etrafındaki dağlar pırnallar, *alinternus*, nar ağaçları, sandalağaçları, *stoechados* [*helichrysum*/*helichrysum bracteatum*, samançiçeği/kağıtçiçeği] ve *stachys* [*stachys byzantina*/kuzukulaklarıyla] örtülüdür. Yazı Avrupa'da geçiren leylekler kış aylarının bir kısmında Mısır'da olduğu gibi burada da beslenirler, şehrin yukarısındaki gölde beslenen pelikanlar ve diğer birçok su kuşları da öyledir; bunlar arasında, Somme Nehri kıyısında yaşayan insanların *cotée*, Parislilerin ise sorguçlu ördek dedikleri, antik devirlerde *glaucium*, Fransızcada da beyaz rahibe denilen birini ayırt ettim. Dağlarda otlayan koyunlar kısa boylu ve çok kalın kuyrukludur. Bu bölgenin insanları (bütün Türkiye'de de böyledir) ekmeklerini günlük olarak yapar, yalnız az pişirir ve az mayalarlar. İtalyanların *cavalieri* dedikleri ipek-böcekleri, Antakya bölgesinde büyük bir gelir kaynağıdır ve nehir kıyısında büyüyen incir ve dut ağaçlarının yapraklarıyla beslenirler. Antakya'nın girişinde çok yüksek çınar ağaçları vardır; bunlardan ne Fransa'da ne de İtalya'da olur, yalnız Roma'da ve başka şehirlerde numunelik gibi birkaç tane bulunur. Az sayıda şeker kamışı, görevez ve muz da vardır ki bunlar Antakya'daki bazı bahçelerde büyük bir ustalıkla yetiştirilirler. Buranın sakinleri, Suriye'de olduğu gibi Arapça konuşurlar.

ANTAKYA'NIN KENDİNE HAS BAZI ŞEYLERİYLE İLGİLİ
GÖZLEMLER

Ertesi günü sabahdan akşama kadar Aziz Pavlus Kapısı [Bâb Bulus] ve bir bölük azizin lahitleri gibi, Antakya'nın kutsal yerlerini görmeye ayırdık. Sıkıntılara katlananlar için görülecek pek çok eski şey daha var. Her tür yiyecek içecek pazardan alınabilir. Eczacı ve tacir dükkânları Şam'dakilere benzer.

Şehirde ve ayrıca yakın dağlarda menengiç ağaçlarından çokça vardır. Akkavak ve karakavakların ve meyve ağaçlarının Şam Ovası'nda bir ormana benzemesi gibi, burada da çınarlar ve menengiçler Antakya'yı sanki bir ormanın içindeymiş gibi gösterir.

Antakya'daki hamalların atlarının semerleri öyle uzundur ki, atın kulaklarından kuyruk sokumuna kadar uzanır. Ama semerleri kullanışlı olmadığından Antakya köylüleri yük indirip yüklemekte Türkler kadar maharetli değildirler.

Akşam yemeğinden sonra Antakya'dan ayrılarak Asi Nehri'nin diğer yakasına geçtik, sonra da uzun bir süre nehir yukarı yürüdük. Antakya'nın etrafındaki kırlar bataklıktır, birkaç gündür sürekli yağmur yağdığından atlarımız karınlarına kadar çamura batıyordu. Bir süre ilerledikten sonra dağdan akan birkaç dereyle karşılaştık, bunların kıyılarında zakkum, *agnus castus* [hayıt] ve yüksek çınarlar vardı. Ovanın ortasında yükselen Amanos Dağları'nın zirvelerinden birinin eteğinde kurulmuş Sarameli adlı bir köyde konakladık. Ertesi gün durup Monsieur de Fumel'in Antakya'dan gönderdiği bir atı beklediğimizden ancak iki fersah [y. 12 km] yürüdükten sonra çok yüksek bir dağın eteğinde konakladık. Bu sırada ben, dağa doğru biraz tırmandıktan sonra, Latince *piceae* olan ve Tarare⁷⁷ Tepesi'nde yetişene benzeyen bir kızılçam ormanı buldum.

Burada büyüyen diğer ağaçlar atkestenesi, *ilex* [*ilex colchica*/ıslılgan; *ilex aquifolium*/çobanpüskülü], sandalağacı ve *oxicedrus*, [*Juniperus oxyced-*

⁷⁷ Lyon yakınlarındaki Fourvières Tepesi.

rus L./ katranardıcı] ayrıca acıyavşan, *tragacantha* [*Astragalus tragacantha*/ geven,] kısa mahmudotu ve sakızkeyganası [*Carlina gummifera*], buna yanlış olarak *chameleon* da denir.

Ovada odun, darı ve benzer şeyleri öküz sırtında taşıyan köylüler gördük. Bunlar bazen yorulduklarında kendileri de öküzlerinin sırtına çıkarlar. Burada acelesi olmayanlar bu öküzleri, bizim atları kullandığımız gibi kullanır. Bu köylüler piliç, yumurta ve et satarlar; her ne kadar bütün yaz aylarını açık alanda çadırlarının altında konaklayarak geçiriyorlarsa da burada bir şehir veya köydeymiş gibi rahat ve uyumlu yaşarlar.

AMANOS DAĞI'NIN ZİRVESİNDEKİ GEÇİDE DAİR

Seyahatimiz bizi ertesi gün kuzey-güney doğrultusunda, yüksek dağların eteklerine götürdü. Amanos Dağı genellikle Monte Negro, yani Karadağ diye bilinir. Ancak Plinius, *Mons aster*'i yazarken, bu ismi bilmiyordu. Tepenin sarp sırtından doğruca zirveye doğru tırmanmak zorundaydık; o zamana kadar karşılaştığımız en zorlu tırmanıştı. Lübnan Dağı'ndakiler gibi yüksek dağ sedirleriyle ardıçlar ve Toros Dağları'nda-ki gibi karaardıç ağaçları gördük. Buradaki sandalağaçları Girit'teki İda Dağı'nda bulunanlardan bile daha uzun.

Dağın zirvesine varmamız altı saatten uzun sürdü; en yüksek noktaya ulaşp da geldiğimiz istikamete, aşağı doğru baktığımızda, Suriye ve Karya dağlarının zirvelerini, bilhassa da Pierius Dağı [Musa Dağı] olduğunu sandığımız ve önceki günlerde etrafından dolanarak geçtiğimiz dağın doruklarını görebiliyorduk. Çok uzaktan uzun Toros silsilesini de görebiliyorduk; bunların zirveleri şimdiden karla örtölme-ye başlamıştı. Amanos'un inişi, çıkışı kadar zorlu değildi, zira iniş yolu, çıkışın aksine dolana dolana alçalır. Yolculuğumuzu gece yaptığımızdan adamlardan biri kırk *toise* [y. 80 m] yükseklikten aşağıdaki vadiye yuvarlandı, ancak ne kendisi ne de atı en ufak yara almadı, bu da herkesi şaşkına çevirdi.

Bu dağ, her tür nebat açısından da çok zengindir. Kocayemişlerin Athos Dağı'nda Aya Laura Manastırı yakınındaki dağlarda büyüyenlerden pek az uzun olduğunu gördüm. Bazı yüksek cehriler de gördüm ki, bunlar başka yerlerde fundadan büyük olmazlar. Burada kızılçam [Belon'un kullandığı *pignet*], sandalağacı ve geniş yapraklı defneler de yetişiyor. Aşağılarda beyaz yemişli mersinler, *thymelea* [*Thymelaea tartonraira*/gümüş yapraklı defne ezentere; *Thymelea hirsuta*/kurtbağı, beyneb fidanı, mazariyoniye, mazaryon tüylü çekem], *chamelea* [*Thymelaea alpina*/*Daphne alpina*/dağ mazaryonu ağacı] ve Almanların *keller kraut* [*Daphne mezereum*/mazaryon] dedikleri nebattan da gördüm; bu, yukarıda zikredilen iki nebatattan farklıdır.

Dağın eteğinde, küçük bir dere kıyısında dinlendik. Çok geniş bir körfez teşkil edecek şekilde, kemer gibi bükülen Sinus Issicus'un⁷⁸ kıyısında yemeğimizi yedik. Bu körfez, bir yanı Kilikya ile sınır olan Pamfilya topraklarında bulunuyor. Amanos Dağı'nın eteklerindeyken denizin, dağın eteklerini dövdüğünü görmüştük, ayrıca Kıbrıs'ın karşısındaki sahilde başlayan Toros silsilesinin başladığı yer de açıkça görülebiliyordu. Deniz, Amanos Dağı'nın eteğine kadar ulaştığından, dağın sırtındaki biri taş atsa Akdeniz'e düşer. Körfezi çevreleyen kıyı boyunca ilerledik, bu uzun yolda çok sayıda nehirden de geçtik.

Körfezin etrafını dolaşırken, çok dar ve zorlu bir yoldan sarıçamlarla örtülü bir başka tepeye daha tırmanmamız gerekti. Burayı geçtikten sonra, dağın eteğinde küçük bir hisarla karşılaştık. Çok işlek bir yerde olduğu için burada düzenli muhafızlar bulunuyordu. Bu hisarda ekmek, şarap, peynir, et ve altımızdaki hayvanlar için yem gibi satın alacak çok çeşitli erzak bulduk. Gece, hisarın biraz aşağısında, Fransızların *sycamore* dedikleri bir beyaz dut ağacının altında durduk.⁷⁹ Gece boyunca kuvvetli bir ateş yaktık, zira istediğimiz kadar odunumuz vardı. Gün doğmadan hemen önce tekrar yola koyulduk ve karanlıkta alçak, dümdüz topraklarda yolumuza devam ettik. Gün iyiden iyiye ağarmıştı ki sahile döndük, burada bir nehirle karşılaştık. Bunun Issos Nehri [Payas Çayı] olduğunu sanıyorum. Nehri, sahile yakın sığ bir yerinden geçtik. Çok güzel kırlardan geçtik, zira yol boyunca kimi yerlerde upuzun defneler, pırnallar, çınarlar, *smilax aspera* [gıcırdike-ni] ve pek çok yaprak dökmeyen nebatat bize eşlik ediyordu. Sağ tarafımız dağlar, sol tarafımız denizdi.

Nehri karşıya geçtikten sonra, İskender ile Darius'un savaştıkları söylenen büyük vadiye vardık. Burada, daha önce hiçbir yerde görmediğim, mersine benzeyen çalılıklar vardı. Mersin de pek boldu, ama beyaz tohumlu olan türü yoktu. Müelliflerin *Portae Ciliciae* dedikleri, kesme taştan bile daha sert tuğla ve kuvvetli harçla yapılmış çok eski bir kemerin altından

78 İskenderun Körfezi. Burada, sahilde, Issos veya Issos şehri bulunuyordu; şehir, İskender'in Pers Kralı III. Darius'a karşı MÖ 334'te kazandığı zaferle ün kazanmıştı.

79 *Sycamore* (*Acer pseudoplatanus*) Yunanistan veya İtalya'da bile yetişmediğine göre Fransa'da yetişmesi zaten beklenemez. 16. yüzyılda botanik bilimi yeni yeni geliştiği için Avrupalılar Dioskorides gibi antik kaynaklarda bahsedilen bitki türlerinin isimlerini Doğu ülkelerinden gelen bitkilerle eşleştirmeye çalışırken birçok hata yapıyorlardı.

geçtik.⁸⁰ Ova bana bir amfiteatr gibi göründü, zira yüksek dağlar onu yarımay şeklinde sarmıştı, diğer tarafını ise İskenderun Körfezi çevreliyordu.

Kilikya Kapısı'nı geçtik, kıpkırmızı ve olgun salkım salkım yemişle-riyle sandalağaçları gördük, hepimiz yolumuza devam ederken dalları kırıp yemişleri yemeye koyulduk. Bu ülke kalabalık değil, ahali de balıkçılık veya denizcilikle uğraşmıyor, bu yüzden koca sahil boyunca tek bir tekne bile görmedik. Ancak her ne kadar bu ülkenin nüfusu az ise de akarsulardan yana pek zengin, zira iki saatte yüksek dağlardan denize dökülen yirmiden fazla akarsudan geçtik.

Kapıları geçtikten bir müddet sonra çorak ve taşlık bir araziye vardık, sonra da çalılık bir yerden geçtik. Burada, bahsetmiş olduğum fundalıklar büyür; bunları ancak *pseudomyrthus* [sahte mersin] diye tarif edebilirim. Köylerden pek uzak olmayan bir kervansaray bulduk ve orada dinlendik.

80 Kilikya Kapısı ile Toroslar'daki Gülek Boğazı kastedilir, bu boğaz Adana'dan Konya yönünde ilerleyen yol üzerindedir, yani Belon'un İskenderun Körfezi civarında gördüğü bir kemerin Kilikya Kapısı olması mümkün değildir.

ESKİ DEVİRLERDE ADANA İSMİNİ TAŞIYAN ŞEHRE VE
ASYA'DAKİ "ADİL" [ÇAKAL] İSİMLİ BİR HAYVANA DAİR

Kilikya'da ve aslında genel olarak bütün Asya'da küçük bir kurt cinsi vardır ki yazın kervansarayların dışında uyuyan yolculara ait bula-bildiği her şeyi çalıp taşır. Bu, bir dizi Yunan ve Arap müellifin de işaret etmiş olduğu, kurt ile köpek arası bir hayvandır. Yunanlar ona sokak diliyle *squilachi* derler, ben bunun, Yunan müellifleri tarafından *chryseos*, yani *aureus lupus* [çakal] denilen hayvan olduğunu düşünüyorum.

Bu öyle cüretkâr bir hırsızdır ki, geceleyin uyuyan insanlara yaklaşır ve şapka, çizme, dizgin, ayakkabı ve diğer giyecekler gibi bulduğu her şeyi kapıp götürür. Bu hayvan kurttan pek az küçüktür. Karanlık çöktüğünde bir köpek gibi havlar. Asla yalnız dolaşmaz, hep sürü halindedir; bazen sayıları iki yüzü bulur, Kilikya'da bundan daha yaygın bir hayvan yoktur. Sürü halinde dolaşırken birbirlerine bir köpek gibi havlayarak seslenirler. Biz her gece bunların bağırışlarını işitiyorduk, bunlara köpekler de engel olamaz, öyle kurnaz hareket ediyorlar ki, köylere bile giriyorlar. Çok nefis, sarı bir postları var, yöre ahalisi bu postlardan kürk yapıyor ve yüksek fiyatlara satıyor.

Ertesi gün kervansaraydan ayrıldık ve Adana yoluna koyulduk; Pyramus [Ceyhan] Nehri'nin küçük bir kolu üzerindeki taş bir köprüden geçtik. Burada sağ tarafta, ulaşılması çok güç bir kayanın üzerinde bir hisar vardı. Sonra, *Caesarea Ciliciae* [Anavarza] denilen bir kasabanın yıkıntılarına varınca kadar nehir boyunca ilerledik ve orada bir köprüden karşıya geçtik.

Bu topraklardaki nehirler aslında gemiciliğe uygundur ama üzerlerinde tekne yoktur, zira her yer ıssızdır, teknelerle seyahat edecek kimse yoktur. Mısır sultanının mülkü buraya kadar uzanır; burası Arap ve Türk imparatorlukları arasındaki dolayısıyla da Arapça ve Türkçe arasındaki sınır bölgesidir. Arap ve Türk milletleri arasında ilk savaş burada oldu, harbin sonunda padişah onları kendi hâkimiyeti altına alarak tebaası haline getirdi. Anavarza yıkıntılarının içinde bir kervansarayla birkaç da küçük ev vardır.

Köprüyü geçtikten sonra solumuzda kalan nehir boyunca devam ettik ve geniş, çorak bir ovaya vardık; burada yaşayan kimse yoktu, ancak

sürülerini buraya otlamaya getirenler bulunuyordu. Buradaki mersinler beyaz meyveli [Fransızcası *fruit*], üstelik öyle yaygınlar ki geniş makiler şeklinde tepeleri sarmışlar. Orman gibi çok sayıda, her yere dağılmış ve çamlarla karışmış yüksek menengiç ağaçlarının altından geçtik. Bu arazi, çok büyük koyun ve keçi sürülerine otlak olmuş; bu sürüler de hem yağ hem peynirleriyle sahiplerine büyük kazanç sağlar. Tereyağları her ne kadar ister sütünden yapıldıkları hayvandan, ister otlağından, isterse de onu yapan kimseden ötürü hem tercih hem kalite itibariyle birbirlerinden farklı iseler de, özellikleri itibariyle peynirlerde olduğu kadar farklılık göstermezler; zira manda, sığır, kısırak, deve, koyun ve keçi gibi farklı hayvanların yağlarını tattığınızda çok büyük bir farklılık bulamazsınız, ama peynir söz konusu oldu mu tam tersidir, zira peynir çeşitleri birbirlerinden şöyle bir koklama veya bakmakla bile ayrılır ve bu çeşitlilik tadar tatmaz anlaşılır.

Şehirlerden çok uzaklarda, ~~l~~arlarda dolanan Türk göçebeleri yaz boyunca sürülerine açık alanlarda bakarlar; pişmiş toprak veya ağaçtan kapları olmadığından koyun veya keçi boğazlar, postlarını [tulum] yüzüp içlerine tereyağı ya da peynir doldururlar, hayvanların içkembelerini de dik-katle korurlar, zira bunlara da tereyağı doldururlar ki bunlar içkembeye doldurulmadan önce kaynatılmış ve yeterince soğutulmuş olur.⁸¹ Her içkembe otuz-kırk funt süt alır [15-20 kg], tek bir tulum da elli funttan [y. 25 kg.] çok alır. Tereyağını başka yöntemlerle korumadıklarını veya Yunanistan dışında tuzlanmadığına bakarak burada da tuzlamadıklarını ileri sürmüyorum. Aynı âdet, Mengrelya [Batı Gürcistan] ahalisinde de görülür, onlar da öküz veya sığırı boğazladıktan sonra postlarını derhal yüzerler, sepilemeden tereyağıyla doldururlar ve sonra, tıpkı yağın bize keçi tulumunda Languedoc'tan gönderilmesi gibi, satılması için denizyoluyla İstanbul'a gönderirler.

Bu köylülerin uygun kapları olsa peynirlerini postun içinde tutmayacaklarına hiç şüphem yok, zira bunlar, onu kalıp şeklinde [*en pain* "ekmek şeklinde" yani somun/kalıp şeklinde] tutmaya alışkın değiller. Bu peynir tacirler aracılığıyla Yunanistan'da yayıldığında, Yunanlar buna peynir anlamında *tyri* demezler de (bizim domuz eti için *salé* [tuzlanmış]

81 Mutfak tarihçisi Mary Işın'a göre bu tereyağına karıyağı deniliyor ve Afyonkarahisar, Denizli, Eskişehir ve Antalya'da hâlâ yapılıyor.

demekle yetinmemiz gibi) sokak diliyle *dermatisi hilatismeno* yani tulumda tuzlanmış derler. Ama Roma düşünürü Columella'nın Latince *caseum viride* [yeşil peynir] dediği bu peynirle başka bir peynir çeşidi olan *cloro tyri* (taze peynir) arasındaki farkı gözetirler. Ama bu ayrımı peynir yeşil olduğu için değil, yumuşak olduğu için yaparlar. Buradaki çobanlar sütü, Girit'te yaptıklarından daha fazla süzmezler; ama Giritliler kaplarının ağzına *aspalathus* [katırtırnağı] dalı veya yoğurtotu koyarlar ki, sütü süzerken kıl kalmasın ve peynir daha saf olsun. Ama Türkler sütü süzmedikleri için bu "tulumda tuzlanmış" [tulum] peynirleri genelde hayvan kılıyla dolu olur.

Yolumuza devam ettik ve dosdoğru kuzeye doğru ilerledik. Güzer-gâhımız üstünde muhtelif yerlerde, yazın kasabalardan ve köylerden yayla-lara giden ve kışa kadar orada kalan, bu sırada tıpkı köy veya kasabada oldu-ğu gibi yaşayan fakir köylülere ait kulübeler ve çadırlar gördük. Bunlar bir yerde bir hafta kaldıktan sonra hasırdan yapıp keçeyle örttükleri çadırlarını toplayarak başka bir yere taşınırlar. Şehre döndüklerinde de bunları katlar ve soğuk mevsimler geçene kadar itinayla korurlar. Asya ülkeleri insanları-nın, Fransa'nın kalbinde yaşayanlar kadar sert kışlara dayanıklı olduklarına eminim. Bunlar tembeldirler ve toprağı doğru düzgün işlemezler; zengin köylüler bile hiçbir şey yapmadan oturmaktan hoşlanırlar; bunların top-rakları köleler tarafından işlenmeyecek olsa işlenmiş pek az toprak olurdu.

Birçok başka müellifin yanı sıra Oppian [Oppianos] ve Dioskuri-des'ten de, ismi *Caesar Augusta* şeklinde değiştirilen Anavarza Şehri'nin bulunduğunu işittiğimiz Adana'ya gündüz vakti vardık. Yahudiler bize, Adana'nın içinden geçen nehrin ağzında eski ismini koruyan Tyberis diye bilinen bir köy olduğunu söylediler. Adana, büyük bir kasaba veya çok büyümüş bir köydür, ayrıca işlek bir geçiş yeridir. Çok geniş ve ferah, güzel bir taş köprüsü var. Türkçe Schelikmark [Seyhan] denilen nehir Küçük Ermenistan'dan⁸² geliyor, Lidya ve Kilikya'yı geçerek Rodos'un aşağısında Akdeniz'e dökülüyor.⁸³ Suyunda çok miktarda taş ve toprak taşıdığı için nehir

82 1000-1250 yılları arasında Anadolu Selçuklularının egemen olduğu topraklardan kaçan Ermenilerin İskenderun Körfezi'nin kuzeyinde Kilikya bölgesinde kurduğu krallığa Küçük Ermenistan ya da Kilikya Ermeni Krallığı denilir..

83 Seyhan, Deli Burnu'nda denize dökülür ve Rodos Adası ile bir ilişkisi yoktur, belki Kıbrıs'ın Dikkar-pas Burnu'nun karşısına gelen bir yerden denize dökülür demek istiyor olabilir.

yolculuğuna elverişli değil. Adana şehri surlarla çevrili. Kare şeklinde dört kulesi olan bir de hisarı var, ama pek kuvvetli değil. Burada her çeşit erzaktan başka şarap da bulduk, zira şehirde Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler de var; Türkler ise asmayı üzüm yemek için yetiştiriyorlar. Kullandıkları parada bir farklılık olduğunu gördük; o zamana kadar Suriye, Mısır ve Kilikya'da *meidin* kullanmıştık, şimdi elinde bu paradan kalanların bunları akçeye çevirmesi gerekiyordu. Arapça burada işimize yaramıyordu ve yerini Türkçe almıştı.

Adana'da binek ve yük hayvanlarını değiştirdik ve yanımıza üç gün yetecek kadar erzak aldık. Türkler mallarını ağırlıklarına veya ölçeklerine göre satarlar, ama yolculara satarken fiyat yükseltmezler, yani yerliler de yabancılarla aynı parayı öderler. Ekmek ağırlığına göre satılır, bu yüzden kötü pişmiş olur. Tuzlanmış et çok revaçtadır; eti tuzladıktan sonra kuruması için asarlar ve üzerine kimyon serperler. Türklerin eti, daha sonra uflamak ve savaş zamanında kullanmak için kuruttuğunu yazanlar, bana öyle görünüyor ki, mevzuyu yanlış anlamışlardır, zira ben bunun doğru olup olmadığını tetkik ettiğimde, neredeyse tam tersi olduğunu öğrendim; ne Yunanistan'da, ne Türkiye'de, ne de Arabistan'da etin bu şekilde kurutulup öğütülmesi âdeti olduğunu da hiç işitmedim. Hem öküz ve hem koyun eti, yağıyla birlikte çok ince dilimler haline getirilir, tuzlanır ve sonra kurutulur. Bu et hem savaş hem barış zamanında büyük itibar görür ve yolculuk ederlerken çiğ şekilde soğanla beraber yerler. Girit ve Sakız'da da köylülerin bütün bir tavşan veya dağ keçisini tütsüleme âdetleri olduğu doğrudur; bunlar önce tuzlanır, sonra ahşap çerçevelere gerilir ve kuruması için fırına konulur. Girit'te, dağlardaki köy evlerine sık sık gider gelirdim ve bu şekilde kurutulmuş yaban keçileri, oğlaklar ve kuzular da görürdüm, ama Türkiye'de bu usul yoktur, Yunanlar bunu oruç vakitlerinde bir tavşan veya yaban keçisi vurduklarında paskalyadan sonrasına kadar bozulmadan saklamak için yaparlar, zira onların da eti tuzlayıp kaplarda saklama âdetleri yoktur.

TOROS DAĞLARI'NDA YOLCULUK

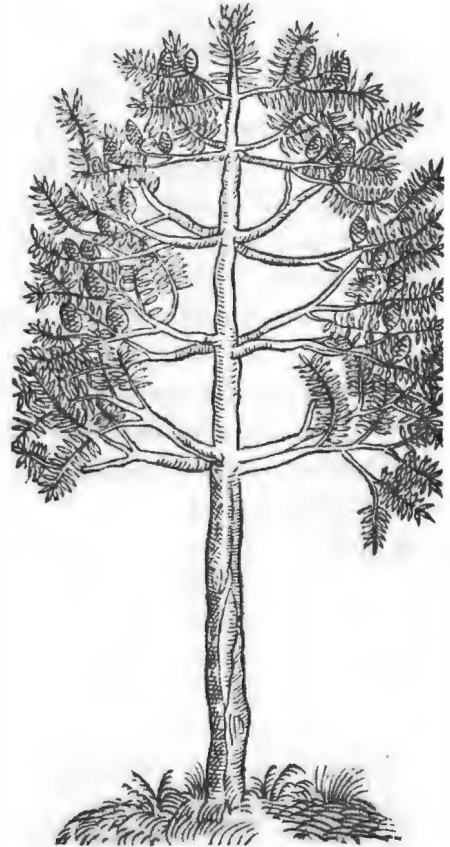
Türkler, savaş zamanında veya kırlara çıktıklarında pek çeşitli yiyecekler hazırlarlar, bunlar arasında sokak diliyle *stopides* [pekmez sucuğu] dedikleri bir tür sosis vardır. Bu, sosis uzunluğunda, birbirine [sicimle] tutturulmuş cevizlerle yapılır, sonra mum yapılmış gibi sıcak şaraba [şerbete] batırılır. Sonra da üzüm sırasıyla [pekmezele] kaplanır, ama bir anda değil, bu işlem üzerinde azar azar tabaka oluşturan şekilde birkaç defa tekrarlanır. Kimileri, çabucak kalınlaşsın diye buna un da eklerler. Aynı işlemi incir, badem, fındık ve diğer sert meyvelerde de yaparlar, bunlar şerbet uygulamasıyla kalınlaştırılır, bumbar sosisine benzeyen bir şekil alır. Bu tür sosisler, bu bölgede çok yaygındır ve yolcular için münasip bir yiyecektir.

Adana'da halı da yaparlar; bu daha ziyade, şapka veya fötr yaparkenki gibi ısı uygulayarak üretilir, yani aslında halı şeklinde keçeler yaparlar ki Türkler hafif ve yumuşak oldukları için bunları yolculukları sırasında uyumak için kullanırlar. Toros Dağları'nı aşacak yolcular, Adana'dan ayrılmadan önce üç günlük erzak tedarik ederler, çünkü Adana'dan Konya Ereğlisi'ne kadar çorak topraklardaki yolculuk üç gün sürer. Binek hayvanları altmış *meidin* tutar (elli *meidin*, bir duka eder). Bu ülkenin erkekleri külâh şeklinde başlıklar giyer, bunların sivri ucu omuzlarından sarkar, keçeden yapıldıklarından kimi yiyecekleri süzmek için de kolaylıkla kullanılabilir. Kasaba ve köylerdeki tanınmış Türkler beyaz sarık takar, ama fakir köylüler tarif ettiğim türden başlıklar giyer. Bu başlıkları Halep'ten Adana'ya kadar yol boyunca her yerde gördük, ama Adana'da uçları başka türlü yatırılmış başlıklar da gördük. Farklı yörelerin insanları birbirlerini bu tür işaretlerden ve kıyafetlerinden tanırlar.

ADANA'DAN ÇIKIP TOROS DAĞLARI ÜZERİNDEN YOLCULUK

Yolumuz, Adana'dan kuzeybatı istikametindeydi. Ovadaki yolculuğumuz öğlene kadar sürdü, sonra Toros Dağları'na tırmanmaya başladık. Gecenin bizi yakaladığı yerde kamp kurarak uyuduk; soğuk bir gece olduğundan birkaç küçük çınar, sandalağacı, zakkum ve kocayemiş kestik, kuru harnup çalılarıyla güzel bir ateş yaktık. Ertesi sabah gün doğmadan epey önce sarp ve çıkması zor dağı tırmanmaya başladık. Zirveye gelince, servi kadar uzun, fındık büyüklüğünde, neredeyse mazıya benzeyen tatlı yemişleri olan ardıç ağaçları gördüm. Buraların halkı bunları yiyor; yol boyunca topladığım, bu yemişlerden yiyenlerin attıkları çekirdeklerden bunu görebiliyordum. Çekirdekler öyle sert ki ancak çekiçle kuvvetle vurunca kırılıyor. Bu, sedir ağacından sonra, Toros Dağları'nda görülebilecek en kendine has şey; üstelik hiç solmuyor. Ayrıca *styrax* [ayı-fındığı] ağaçlarıyla kızılçam⁸⁴ da gördüm. Dağın zirvesine varmamız yarım gün sürdü, çıkınca buranın karla kaplı olduğunu gördük. Burada ayrıca, Dioskurides'in tarif ettiği bir tür olan *savin juniper* de [karaardıç] bulduk; ama bu belki Theophrastos ve Homeros'un mazı ağacı da olabilir. Önceki senelerde, kralın Fontainebleau'daki bahçesinde, bu ismi taşıyan ilk kral olan müteveffa François'ın zamanında Kanada'dan getirilmiş hayatağacı denilen bir ağaç görmüş olduğumdan, dağdaki bu ardıcı büyük bir itina ile inceledim ve her iki ağacı detaylarıyla birlikte tasvir etmek suretiyle çok benzer olduklarını gördüm, ama belli bazı vasıfları itibarıyla farklıydılar ki bunu bilhassa nebatat üzerine yazacağım zaman tarif edeceğim. Bu dağdaki çınarlar Antakya'dakinden bile uzunlar ve tabiatları öyledir ki kışın kabuklarını kaybederler, bu bakımdan sandalağacından farklıdır, zira bu ağaç kırmızı kabuğunu yazın en azgın sıcağında düşürür ve açık külrengi bir kabuk bağlar; çınar ise kurşuni kabuğunu kışın düşürür ve gri bir kabuk bağlar. Lübnan Dağı'ndaki gibi yüksek sedirlere de rastladık kanaatime göre gruplar halinde bir arada toplanan kozalakları köknar ağaçlarınınki-

84 Belon sarıçam ve köknar diyor. Ama sarıçam ve köknarın yayılışı Belon'un yolculuğuna uymadığı için gördüğü ağaçlar Ege ve Akdeniz bölgesinin en yaygın reçineli ağacı kızılçam olmalı.

Resim 7.
Belon'un Toros Dağları'nda görüp
resimlerini çizdiği sedir ve kızılçam ağaçları

ne çok benziyor, ama daha büyük ve düzdürler ve uçları da yukarı bakar. Şimdi, bu ağacı tasvir etmekle vakit harcamayacak, ama bunun yerine neye benzediğini göstermek için bir resmini buraya koyacağım.

Bu dağın sırtı boyunca epey bir müddet yolculuk ettik, ama gene de en yüksek noktasına ulaşamadık, zira hem sağımızda hem solumuzda başka dağlar vardı. Bir uçurum kenarında bulunan hisarın aşağısındaki bir noktaya geldikten sonra da tedricen inmeye başladık. Bu yüksek dağın eteğinde, yol kıyısındaki bir kervansaraya geldiğimizde saat epey geç olmuştu. Dağın zirvesinde öyle çok sayıda sedir ağacı vardı ki, neredeyse ondan başka bir ağaç görmedik; Latinlerin *abietes* dedikleri köknar ağaçları burada kesinlikle yok; bunlar sedire öyle çok benzerler ki, sedir olduklarını veya köknarın da bir sedir cinsi olduğunu dahi düşündüm. Sedirden sonra bunun da bir resmini koymanın uygun olacağını düşünüyorum.

Burada bulunmayan diğer ağaçlar, Latinlerin *larix*, Fransızların *sui-fes* dedikleri *sapinus* [köknar] ve diğer adı *pinasteri* olan *aleno*'dur [sahilçamı]. Fontainebleau'da, Kanada'dan getirip de Kral François'ya hayatağacıyla birlikte hediye ettikleri bir sahilçamı da vardır.

TOROS DAĞLARI'NDAKİ KAPLICALARA VE
HERACLEA ŞEHİRİ'NE [KONYA EREĞLİSİ] DAİR

O akşam, bir kaplıca yanındaki kervansarayaya vardık. Bu kaplıca, Troya harabelerindeki tuzlu kaplıcanın etrafındakine benzeyen tuğla duvarlarla çevriliydi. Kaplıca hafifçe kükürt kokar, ama bu kükürt, Padua ve Bursa'da olduğu gibi taşlara zarar vermez. Ertesi gün, buradan aşağıdaki ovaya akan dereyi takip ettik. Komşu bir dağın zirvesine tırmandığımızda burada hiç ağaç bitmediğini gördük. Kervansaraydan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, Columella'nın beyaz hünnap ağacı⁸⁵ dediği, rengi dışında yemişleri şehir pazarlarında satılan hünnap ağacının yemişlerine benzeyen bir ağaçtan yapılmış çitlerle çevrili, sürülmüş bir toprağa ulaştık. Yunanlar buna, sokak ağzıyla *ziziphia* derler ki, aslında *jujube*'den [hünnap] bozmadır.

Gün ortasına kadar dağda yolculuğumuza devam ettik. Sonunda uzak bir mesafeden, aşağıdaki ovada kurulu Konya Ereğlisi'ni gördük. Yokuş aşağı indik, dağın eteklerindeki birkaç köyü geçtik. Dağ bu köyleri poyraz ve karayelden koruyor.

Burada çok miktarda pelin ve *ambrosia* [zaylan] bulduk. Konya Ereğlisi ovası çok bereketlidir ve toprak her yerde işlenmiştir, çok sayıda köy de vardır, zira dağlardan akan dereler, şeftali, kızılcık, erik, elma, armut, badem, nar, portakal gibi her tür meyve yetişen bahçe ve bağların toprağını sular. Konya Ereğlisi yakınlarında, sadece kaba bir Yunanca konuşan Rumların mesken tuttuğu çok büyük bir köy vardır; bir başka köy de Ermeni Hristiyanlarına aittir. Her iki cemaat de bahçelerini işlemekte pek maharetlidir. Bağlarına çok iyi bakarlar, istedikleri kadar su da bulunduğundan, bizim oralarda olduğu gibi bahçelerinde her çeşit bitki yetiştirirler.

Konya Ereğlisi'ne çok geç vakit vardık. Toros Dağları'nın öte yanındaki bu ilk şehir bir dağın eteğinde, hatta hemen dibinde kuruludur. Anadolu'da birçok Ereğli olduğu iyi bilinir; Marmara Denizi sahillerinde, Tekirdağ yakınlarındaki Marmaraereğlisi'nden yukarıda bahsetmiştim.

85 Baytop'a göre Adana bölgesinde yetişen bir hünnap türü olan beyaz meyveli *Zizyphus lotus* olmalı.

Rodosto'ya [Tekirdağ] eski devirlerde Perinthus denmesi hasebiyle, kimi çağdaş müelliflerin Marmaraereğlisi'ne Marmara Perinthus'u demesi mi gerek acaba şeklindeki sorularına atıfta bulunmakla mükellefim, ama kendi adıma bu mevzuyu mülâhaza etmeye niyetli değilim, zira çağdaş isimler almış şehirlerin eski isimlerini iade etmek, benim en son ilgilendiğim bir şeydir. Marmaraereğlisi'nin de Perinthus mu yoksa Rodosto mu olduğu sorusunu da konuyu mülâhaza etmeyi arzu edenlere bırakıyorum.

Burada, her tür erzak, ekmek, şarap ve et bulduk. Ereğli Ovası'nda senede dört binden çok at yetiştirilen bir hara bulunduğunu öğrendim; bunların altı yüzden fazlası, her sene devletçe alınıyormuş. Buradaki atlar Türkiye'de çok itibar görüyor ve bunlara Karaman atları deniyor. Yerli ahali dağlardaki sayısız sumak ağacının meyvelerini topluyor; bunların büyük çuvallar içinde Konya Ereğlisi pazarında satıldığını gördük. Bunu, yemeklerine bir ekşilik vermek için kullanıyorlar; sumağa tuzla birlikte dövülmüş sarımsak ekledikten sonra ister yahni, ister haşlama, ister kızartma olsun yemeklere serpiyorlar, bu da belli bir ekşilik ve hoş bir koku veriyor. Hayvanlar dinlenip kendilerine gelsin diye ertesi gün akşama kadar Konya Ereğlisi'nde kaldık. Konya Ereğlisi Ovası bir uçtan öbür uca iki gün çeker ve sadece sudan yana zengin kısmı iskân edilmiştir.

KONYA EREĞLİSİ - KONYA (ICONIUM) YOLCULUĞUNA VE İPEK GİBİ YÜNLERİ OLAN KEÇİLERE DAİR

Konya Ereğlisi'nden, Latince Iconium denilen Konya'ya gitmek için binekler bulduktan sonra yola koyulduk. Her binek, bir buçuk dukaya mal oldu. Ova burada, Şam'da olduğu gibi sulama kanallarıyla sulanıyor. Dağın eteklerine baktığımızda birbirlerinden çok uzak mesafelerde kurulmuş birkaç köy gördük. Yunanların *absinthium marinum* [deniz yavşanı] dedikleri nebattan burada bolca bulunur, bu ismi taşımasının nedeni deniz kenarında yetişmesi değil de (deniz zaten buradan dört gün mesafededir), Akdeniz'in bazı yerlerinde yetiştiği için eski devirlerde bu ismin verilmiş olmasıdır. Bu topraklar, küçük bir adaçayı ve acıyavşan türüyle örtülü oldukları için bembeyaz.

Burada pek çok su kanalı ve dere bulunduğundan üç ahşap köprüden geçtik. Bu sırada sert ve soğuk bir güney rüzgârı çıkarak kumları büyük bir kuvvetle yüzümüze savurmaya başladı. Yusuvarlak bir tepenin epey yakınından geçtik. Tepe, insan elinden çıkmış gibi görünüyordu, çünkü etrafı su dolu hendeklerle sarılı. Yolumuza devam ettik, Fontainebleau'nun etrafındaki topraklara benzeyen çok taşlık bir bölgeye vardık, ama burada ağaç yoktu. Anayolda, bir kaynak suyunun yanındaki kervansarayda konakladık. Gün doğmadan tekrar yola koyulduk, nihayet geniş, ağaçsız ovalara vardık. Yolculuğumuzu sürdürürken, her iki tarafımızda, bizden çok uzakta, zirveleri dışında ağaçsız dağlar gördük. Bu dağların eteklerinde yukarıda zikrettiğim, deniz yavşanı denen pelinlerle, bunun bir Karadeniz çeşidini bulduk. Beyaz olması dışında bizim bahçelerimizdekinden hiç farkı yoktu.

Buradaki keçilerin yünü nefistir, hatta en mükemmel ipek oldukları bile sanılabilir, üstelik beyazlıkta onu da aşar. Bu keçiler, bizim koyunlar kadar iri değildir, ayrıca koyun gibi de kırılmaz, ama tüyleri yolunur. Eti koyun eti gibi yumuşaktır ve av eti tadı da yoktur. İster hâreli ister düz olsun en nefis sof dokumalar bu keçilerin kılından yapılır. Bu keçilerden veya bunlara benzer bir türden Yunan [Roma] müellif Aelian [Claudius Aelianus] bahseder ve Hazar Denizi keçilerinin çok beyaz olduklarını ve boynuzları-

nın büyük olmadığını söyler, ona göre bunların yünleri öyle yumuşaktır ki, bulunabilecek en harika ve nefis yün olan Milet yünüyle⁸⁶ karşılaştırılabilir. Plinius ise başka bir keçi türünden bahseder: *Tondentur caprae quod magnis villis sunt, in magna parte Phrygiae, unde Cilicia fieri solent. Sed quod primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomen id Cilicas adiecisse dicunt.*⁸⁷

Dolayısıyla bu keçiler farklı türlerden gibi görünmektedir. Sof yapıları evcildir ama bizimkilerden farklıdır, daha küçüktür ve boynuzları kısadır. İnsan saçından bile narin, kardan beyaz tüyleriye çok uzundur. Burada en yaygın nebat zaylandır, öyle ıtırılıdır ki ağzına kadar taze şarapla dolu bir mahzende olsak ancak bu kadar mest olurduk. Buranın sakinleri, bunları toplar ve yakacak olarak kullanır, çünkü başka odun yoktur. Ahali, Brittany'deki Armor ahalisinin yaptığı gibi koyun gübresini de kurutur. Sözünü ettiğim ova ne bir akarsu ne de kaynak bulunmadığından çok çoraktır. Epey erken bir saatte, Sarameli⁸⁸ adında büyük bir köyde konakladık. Burada, zaylandan çalı süpürgesi yaptıklarını gördük. Bundan bir tutam aldım ve Fransa'da çok kendine özgü bir şey olarak sergiledim, zira bu bitki Avrupa'da, benim bilebildiğim kadarıyla doğal ortamda büyümmez.

86 İyonya'daki Milet yünü, antik çağlarda çok ünlüydü.

87 "Keçiler kırpılır, çünkü kolları, *cilicia* adında bir kumaş yapılan Frigya'dakilerde olduğu kadar uzundur. Bu kırpma işi ilk Kilikya'da yapıldığından ötürü buna *cilicas* denildiği söylenir." (Varro, *Agriculture*, II, 11, 12.) Belon, bu sözlerin Plinius'a ait olduğunu söylerken yanılıyor.

88 Amanoslar'da iken de bu isimli bir köyden bahsetmişti, belli ki günümüzde Konya'nın Karatay İlçesi'ne bağlı İsmil ile karıştırıyor, zira sonraki bölümde İsmil'den ayrıldığını söyleyecek.

ICONIUM [KONYA] ŞEHİRİ'NE DAİR

Ertesi gün İsmil'den ayrıldık ve Konya'ya kadar uzanan bir ovada yolumuza devam ettik. Akşam büyük bir kervansarayda konakladık. Konya'nın surları, İstanbul surları gibi, değişik türden taşlarla yapılmıştır. Konya surlarının çağdaş olduğu kolayca görülebilir, zira bunların içinde üzerlerinde Yunanca yazıtlar okunan, kiliselerden alınmış mermer parçaları da vardır; bu da şehrin eskiden Yunan Hristiyanlar tarafından meskûn olduğunu gösterir. Şehirde görülen geçitler ve kalıntılar da bunu açıkça kanıtlar. Surlar şehri çember şeklinde çevirmektedir, ama aralarında büyük mesafe bulunan tek tük kuleler kare şeklindedir.

Eski devirlerde Iconium denilen Konya şehri, yüksek dağlara epey yakındır; bu dağlardan bir dizi dere şehri sular. Şehrin ovaya bakan kısmı doğu tarafındadır. Burada, şehrin doğu ve güneyi arasındaki kapıda Herkül'ün [Herakles] mermer bir heykeli vardır, surların dışında bir kulenin yanındadır, ama başı yoktur, zira Türkler uzun zaman önce kopartmışlardır.⁸⁹ Halep gibi Konya'nın da sekiz kapısı vardır. Şehir Rumlar, Türkler, Araplar ve Ermeniler tarafından iskân edilmiştir. Burada özenle bağcılık yapılır, ayrıca Yahudilerin bize sattığı iyi şarap da bulduk. Konya'daki en nefis binalar cami, hamam ve kervansaraylardır.

Burada odun niyetine yakılan ağaçlar sadece ardıç, karaardıç, iki cüce sedir ile *ledon* [*Cistus*/laden] sapsarı; ama bunları ayırt etmeye çalıştığımda bütün çabama rağmen vasıflarını çıkarmayı başaramadım, zira hepsi aynı renk, koku ve tattadır. Bu türlerin hiçbirisi de diğer ağaçlarda olduğu gibi kalın kabuklu değildir, ama üzerlerini, asmada olduğu gibi katlar halinde örten uzun şeritleri vardır, odununun ortası kırmızıdır, bunun etrafını ise harnup ve porsukağacında olduğu gibi beyaz bir kabuk sarar; bunları yaktığımda da dumanlarında veya küllerinde hiçbir fark göremedim; odunları ıhlamur ağacı gibi homojen ve söğüt ağacı gibi

89 Bu heykel halen Konya Arkeoloji Müzesindedir.

hafiftir. Laden dışında hepsinden de menengiç⁹⁰ ağacından çıkandan daha koyu bir reçine üretilir. Ağacı da aynı sertliktedir ve baltayla kırıldığında aynı şekilde yarılır. Hepsinin yemişi kışın aynı vakitte olgunlaşır, bütün mevsimlerde de yeşil kalırlar.

90 Bkz. dipnot 13.

TÜRKİYE'DE KUYUMCULUĞA DAİR

Türkler altın mücevherata bizim kadar çok para harcarlar ve bunları çok iyi kalitede yaparlar. Yüzük takmayı pek severler ve en iyi bıçaklar onlarda olsun isterler; bunları nefis altın ve gümüş kakmalı kılıflar içinde gümüş bir köstekle bellerine asarlar. Hem Türkler hem de Rumlar arasında bellerine bıçak asarak dolaşmak ortak bir âdettir; bunların metal kısmı genelde Macaristan'da dövülür ve aksı uzun olur; Türkiye'deki satıcılar bunu aldıktan sonra genelde denizayısı veya gergedan dişinden sap yapması için ustalara verirler. Bunların da iki çeşidi vardır. Birisi kısa, düz ve beyazdır, ünikorn⁹¹ boynuzuna benzer, üstelik öyle serttir ki iyi su verilmiş değilse çelik bile kesemez. Diğeri yaban domuzunun dişi gibi kıvrıktır, ben her ne kadar böyle dişleri olan canlı bir suaygırı görmemiş olsam da bunun suaygırı dişi olduğunu düşünmüştüm.

Ayrıca Hint kaplumbağalarının kabuğundan da [bağa] bıçak sapı yaparlar ki bunlar altın rengi ve şeffaftır; böyle bir sap bir duka eder. Kuyumcular işlerini yere çömelerek görürler. Ocakları, dükkânlarının ortasında, yerededir, bacası yoktur, küçük, yuvarlak bir körük kullanırlar, ateşi körüklemek istediklerinde bunu kaldırıp indirirler.

Konya'da atlarımızın dinlenmesi ve erzak almak için iki gün kaldık, ayrıca da Noel bayramıydı. Dinlenip karnımızı doyurduktan sonra tekrar, aşmamız gereken dağa doğru yola koyulduk. Kar yağmaya başladı, yerleri örttü, bu yüzden rehberlerimiz yolu kaybettiler. Dağın tepesine vardığımızda ladin ormanlarını aşmış, epeydir yolda bulunuyorduk; burada bir köyle karşılaştık ve kervansarayda konakladık. Ertesi gün hava şartlarından ötürü, ayrıca kâh yokuş yukarı tırmanmamız, kâh yokuş aşağı inmemiz gerektiği için zorlu geçti. Burası iyi iskân edilmiş bir bölgedir ve pek çok köy vardır. Kış olmasına rağmen, Türkiye'de bilhassa yazın yaygın bir yiyecek olan *oxygal* da [yoğurt] bulduk. Bunu dükkânlarda bir akçeye sattıkları geniş kaplarda hazır halde tutarlar; bir kap dört Türk'ü doyurmaya yeter. O gün dağdan aşağı inip de Karaman bölgesinde (bunun bir bölümü Pamfilya'da

91 Antikçağların hayali atı ünikornun tek boynuzuna benzetiyor.

bir bölümü de Kilikya'da bulunur) Pamfilya Ovası'na çıktıktan sonra çok uzağa gitmedik. Burada yedi sancak vardır. Çok güzel küçük meyve ağaçlarından bir koruluğun içinde ilerledik. Eski devirlerde Encyra⁹² denilen Ankara'yı sağımızda bırakıp geçtik. Burası şimdi bütün ülkede çok canlı olan sof kumaşı ticareti nedeniyle şöhret kazanmış bir şehirdir. Zira buradaki gibi sof kumaşı yapılan başka hiçbir şehir yoktur; bunun sebebi daha ziyade tüylerinden nefis yünlüler yapılan keçilerin sadece Pamfilya'nın bu kısmında bulunuyor olmasıdır.

92 Yazar Akşehir yakınlarında olduğuna göre Ankara'nın görece sağ tarafta kaldığı doğru ama arada 250 kilometrelik bir mesafede olduğunu da hatırdı tutmak gerek.

AKŞEHİR'E DAİR

Türkiye'nin şehirleri genelde surlarla çevrili değildir; Küçük Ermenistan'da bir şehir olan Achara da [Akşehir] böyledir.⁹³ Burada, eskiden lahit olan ama şimdi yolcuların atlarını sulamak için pınar başlarının da yalak olarak kullanılan Latince yazıtlı taşlar gördük.

Bir kervansarayda konakladık. Şehir, geniş ve ferah bir gölün yanında bulunmaktadır. Epey bir süre bu gölün çevresinde ilerledik. Bana, gölde çeşitli balık türlerinin avlandığını söylediler ki bunlar arasında kilizbalığı, turnabalığı, sazan ve çapak varmış. Yeri gelmişken, bir günlük yolculuğun ne uzunlukta bir mesafe olduğunu da ölçtüm, zira Türkler mesafeleri İtalya'da olduğu gibi mil veya Fransa'da olduğu gibi fersah şeklinde ölçmezler. Akşehir'den ayrıldık, ovada yolumuza devam ettik; burada, iki yanıımızdaki tepelerin yamaçlarında kurulu köyler gördük. Yemeğimizi küçük bir köyde yedik, burada yeterince erzak da bulduk. Akşam, Carachara [Afyonkarahisar] adlı başka bir şehirde konakladık ve yolculuk şimdilik sona erdi.

Kışı ve baharın da önemli bölümünü burada geçirmiş olmamdan ötürü Türklerin hayat tarzı ve davranışlarıyla ilgili pek çok şeyi gözleme fırsatı buldum. (Türkler zanaatı olan bir adama daima, zanaat sahibi olmayanlardan daha büyük bir hüsnükabul gösterirler. Bazı savaş esirlerinin kölelikten daha erken azat edilmelerinin nedeni de budur. Zanaatı olanlar kefaretlerini ödemek için çabucak para biriktirebilirler, diğerleri ise kaba işler yapar, hizmetinde oldukları kimseler için toprağı işler ve sürülere bekçilik ederler. Yeniçerilerin büyük çoğunluğunun da belli kabiliyetleri vardır, zira gençliklerinde sarayda yaşarken onlara zanaat öğretilir. Kısaca, köle durumundaki kimseler zanaatları varsa hayatlarını sürdürebilirler, bu ülkede bir soylu olduğunu ilan etmenin hiçbir kıymeti yoktur.

Pekmezle birlikte yenecek taze ekmek de satan birçok esnaf vardır. Bunların pişirme usulü çok farklı olduğundan fırınlarının neye benzediklerini izah edeceğim. Fırınları bizim elbiselerimizi yıkadığımız teknelere

⁹³ Tarihi Küçük Ermenistan sınırları Konya'nın güneyinden geçtiğinden, Konya'nın kuzeybatısında 135 km mesafede bulunan Akşehir bir Küçük Ermenistan şehri hiçbir zaman olmadı.

benzeyen geniş, topraktan kaplardır [tandır]. Bu kaplar yarıya kadar toprağa gömülü olur. Teknenin dibinde, yuvarlak toprak bir boruya bağlanan bir delik vardır; tekne bunun neredeyse tam üzerine yerleştirilmiştir, altına konulan odun ya da kömür kolaylıkla yanar ve teknenin her tarafını kızdırır. Hamur mayalanınca fırıncı bunu yassı somunlara ayırır, şapka genişliğinde sepet kapağına benzeyen hasır bir tepsinin üzerine koyar ve tepsiyi tutup teknenin yukarı kısmına bastırır, dilimler de sıcak duvarda asılı kalarak pişer. Fırıncı, yeni somunu yapıştıracağı zaman önce pişmiş olanı çıkartır, zira teknenin üst tarafında böyle pek çok somun vardır. Bunları almak için de kanca şeklinde küçük bir çatalı vardır, somunları sol eliyle toplayarak teknedan ayırır ve sağ eliyle tuttuğu uzun bir küreğin üzerine düşürür. Ama fırıncının sakalının fazla uzun olmaması gerekir, çünkü ekmeği pişiren ateşle tutuşabilir. Şehrin sakinleri de ekmek aldirtir ve bunu sıcak sıcak, pekmezle birlikte yerler ki onlar için bu çok lezzetli bir yemektir. Bu usul kışları, yazın olduğundan daha revaçtadır, çünkü yazın yiyecek meyveler ve başka şeyler zaten vardır. Ancak bu mevzuda aşağıda üçüncü kitapta söyleyecek daha çok şeyim olduğundan ötürü şimdilik fazlasını söylemeyeceğim.

[Yazarın İslamiyet hakkında burada bir paragraf olarak başlattığı ve Üçüncü Kitabın ilk on bölümünde sürdürdüğü görüşleri çeviriye dahil edilmemiştir].

ÜÇÜNCÜ KİTAP
TÜRKİYE’NİN ÇEŞİTLİ YÖRELERİNDE BULUNAN
KENDİNE HAS VE UNUTULMAZ ŞEYLERE DAİR

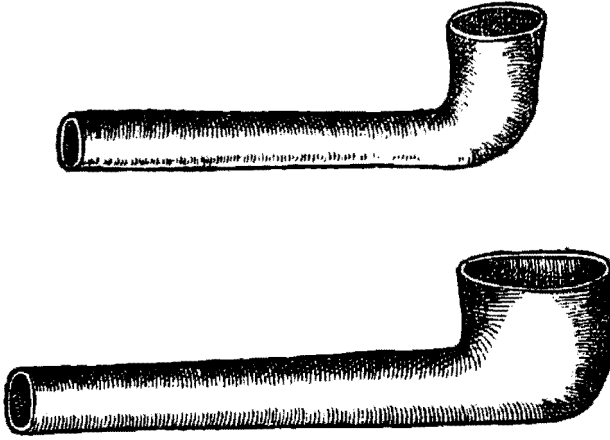
TÜRKİYE'DE ÇOCUK BÜYÜTME USULÜ

Türklerin küçük çocukları büyütme usulü mükemmel ama çok basittir. Bunlar bebeği kundağa tamamen sarıp sarmalasalar da arka tarafta bir aralık bırakırlar. Böylece çocuğun bezlerini sık sık yıkamalarına gerek kalmaz, zira beşikleri köseleden yapılmadır, bunun içinde oturduğunda veya yattığında çocuğun kışının geldiği yere bir delik açarlar, bir de üst kısmı genişçe, küçük bir kapları olur ki [lazımlık] bunu deliğin altına yerleştirirler, böylece bebek işini gördüğünde bu etrafa yayılmadan kabın içine düşer. Bu suretle bizde olduğu gibi bir sürü bebek bezine ihtiyaçları olmaz, kötü koku da daha az olur, çocuk büyütmede fazla bir zorluk olmaz, zira çocuklar büyümeye başlar başlamaz ve kendi başlarına yürüdüklerinde de altlarını tutmayı öğrenene kadar tek yapacakları beşikteki deliğin üzerine oturmaktır.

Kundak bezlerine tamamen sarılmış olan küçük çocukların çişlerini beze yapmaması için de Türkler başka yöntemler uygularlar. Aktarlarda satılan, özel olarak küçük çocukların kullanımı için şimşirden yapılmış küçük borular vardır [sibek]. Bunların içi boştur, bir ucu yukarı kıvrıktır, kalınlığı bir parmaktan, uzunluğu da altı parmakdan fazla değildir. Bunun kıvrık ucunu çocuğun organının üzerine koyarlar. İki çeşidi vardır, biri erkek, diğeri de kız çocukları içindir. Erkek çocuklar için olan, resimde görüldüğü gibi yuvarlaktır. Kızlar için olan da diğeri resimde görüldüğü gibi daha uzun ve ağzı da daha geniştir.

Bunların nasıl uygulandığını bilmiyorsanız kullanımlarını anlamak da sizin için zor olabilir. Boruyu bir erkek çocuğunun organının üzerine koyduklarında organın ucunu boruya sokarlar ve borunun sapını da bacaklarının arasından öyle bir geçirirler ki bunun öbür ucu deliğin üzerine gelir ve su, beşiğin altındaki kaba dökülür. Kız çocuklar için de aynı şekilde yaparlar, su kaba dökülecek şekilde boruyu bacaklarının arasından geçirirler. Bu usul Türkler için pek elverişlidir, çünkü daima kilim üzerinde otururlar, eğer böyle bir alet olmasa çocuklar kilimi devamlı kirletir.

94. Yazarın Üçüncü Kitabın ilk on bölümünde yer alan İslamiyet hakkındaki fikirleri çeviriye dahil edilmemiştir.

Resim 8. Belon'un çizimine göre kundaktaki kız ve erkek çocuklar için kullanılan sibekler

Türkler, bizim Avrupa'da küçük çocuklara vermeye alışkın olduğumuz gibi lapa veya benzeri yiyecekler yapmazlar. Kadınlar, çocuk yaşını veya on ayını dolduruncaya kadar onları sadece meme vererek besler. Bu, Doğu Akdeniz'deki bütün milletlerde yaygın bir âdettir, bunlar lapa yapmaya veya süt içirmeye alışkın değildir; gerçi İtalyanlar da çocuk yaşını doldurana kadar sadece anne sütü verirler, yaşını doldurduktan sonra sütannesi ister fındık olsun ister ekmek kendi yediği neyse ağzında çiğner ve çocuğa öyle verir. Lapa vermezler, daha ziyade güzel çorba veya papara yaparlar. Türkler çocuklarını kaldırıp daima beşikteki deliğin üzerine tutarlar; böylece onları yıkamak veya silmek de gerekmez. Çocuk bir yaşına gelip yemek yemeye başlayınca kendi usullerince pişirdikleri yemeklerden verirler, hatta soğan yedirmekte bile tereddüt etmezler, ama bunu ilkin ekmek veya etle ve diğer yiyeceklerle kendileri çiğnerler. Kuştüyü kullanmadıkları için çocuğun altına serdikleri şilteye de aldırış etmezler. Türkiye'de hem zenginler hem fakirler arasında âdet böyledir. Türkler Latinlerin ülkesinde olduğu gibi çocuklarının üzerine titremezler de.

TÜRKİYE'DEKİ HİRİSTİYAN DİNLERİNİN USULLERİ VE
ÇEŞİTLİ ÂDETLERİ [TÜRKLERİN KULLANDIKLARI DAVUL VE
ZURNAYA DAİR]

Türkler herhangi bir savaş tehdidi altında değildirler ve hisarları da bütün ülkede güvenliği tesis etmektedir ama gene de her zaman savaşmış gibi temkinlidirler. Onların akşam ve sabahları davullarını dövdüklerini ve zaman zaman obuayla [zurna] birlikte harika melodiler çıkardıklarını çok duymuşumdur. İki tür davulları vardır. Küçük olanı atların terkisinde taşırlar ve sadece bir tarafı gergilidir. Büyük olanın ise iki tarafı da gergilidir. Bunları dövmek için bizde olduğu gibi küçük değnekler kullanmazlar, ama yere koyup iki tarafından döverler. Sağ ellerinde bilardo değneğine⁹⁵ benzeyen eğri bir değnek tutup davulun sağ tarafını döverler, sol ellerinde de kısa bir değnekle genelde sağ elleriyle vurduklarından iki kat daha hızlı vururlar.

Çift gergili davulları atın terkisinde taşımak çok daha kolaydır. Bunun kasnağı piriçtendir, her zaman biri diğerinden küçüktür, davulcunun bir yere yaslamadığı davulunu dövmesi için eğilmesi gerekir. Gece bekçiliği yaparken bizdeki gibi çingirak kullanmazlar ama aralarında bağırarak ve yüksek sesle cevap vererek konuşurlar. Daha önce, Rodos'ta da böyle yapıldığını gözlemiştim. Araplar Türklere davullarla birlikte zurna da kullanmayı öğretmişlerdir ki bu hem savaş hem barış zamanlarında harika bir âdettir.⁹⁶ Bilhassa koruyacakları hisarları olan tek bir sancak yoktur ki zurnacıları ve davulcuları bulunmasın. Zurnalar kısıdır ama ağız kısmı geniştir, üstelik çok kuvvetli ses çıkartır. Kolaylıkla atın terkisinde taşınabilir ve iki davul türüne de gayet güzel eşlik eder.

Türkiye'nin şehirlerinde yaşayan Ermeni Hıristiyanların ayinlerinde sık sık yer aldım; bunların ayinleri bana, Latin ayinlerine diğer herhangi bir Hıristiyan milletinden daha yakın göründü. Gerçi bir Türk kasabasın-

⁹⁵ Fransızca *billard*, bu sırada, ucu eğri bir değnekle oynanan bir tür bowling oyunuydu.

⁹⁶ Davul ve zurna Asya kökenli "köprüge" sözcüğüyle kös ve nevbet davulu "nây-i Türki" sözcüğüyle zurna kastedilirdi.

da veya köyünde birçok Hıristiyan milletten insanlar olabilir, ancak bir Ermeni öldüğünde onun cenazesine sadece Ermeniler katılır, Rumlar da kendi cenazelerine katılırlar, yani bir millet, bir diğerine eşlik etmez, ayrıca bunlar birbirlerinin işlerine de karışmazlar. Bu sebeple, bir Türk şehrinde çoğu zaman beş veya altı mezarlık vardır ki bunlar muhtelif dinlere aittir; ama Türklerin bundan yana bir sıkıntısı yoktur. Bir Ermeni rahibi İncil okuduğunda cemaattekilerin her biri solundakini ve sağındakini öper; bu, birbirlerini başışladıklarının işaretidir. Rahip onlarla konuştuğunda cemaat Ermeniceyi anlar. Ermenice yazılmış olan her şey, onların kaba konuşmalarına benzeyen eski lisanla neredeyse aynıdır.

ERMENİLER VE TÜRKİYE'DE YAŞAYAN
DİĞER HİRİSTİYAN MİLLETLER HAKKINDA

Türk fethinin ilk günlerinde, Türkler İskit ülkesinden çıkageldiklerinde ilk saldırıya uğrayanlar Ermeniler oldular, zira bu sırada Hristiyan olan Ermeniler, krallıklarını kaybetmiş olan iki milletten en güçsüz olanıydılar.⁹⁷ Ama Hristiyan inancına hep sadık kaldılar ki bu durumu halen bütün Türkiye'de Hristiyan olarak biliniyor olmaları da gösterir, zira bu ülkedeki bir Ermeniden bahsedildiğinde onun Hristiyan olduğu kendiliğinden kabul edilir; yok eğer bir Ermeni Türk⁹⁸ olduysa Ermenice ismini de kaybeder.

Ermenistan dışındaki, Asamia ve Adiabene'de⁹⁹ bulunan kasaba ve köylerde yaşayan Ermeniler de vardır, zira Pers kralı onların kendi ülkesinde yaşamasına göz yummuştur. Bunlar barışçı ve dost canlısı bir millettir, genelde de iyi çiftçi, iyi bahçıvandırlar ve asmacılıkta da kabiliyetlidirler. Ermeni rahipleri, Rumlarda olduğu gibi evlenirler. Ayinlerini Latinler gibi kadehle yaparlar; cübbelerinin süsleri de aynıdır; üstelik ekmek ayinini Yunanlar gibi iri dilimlerle değil Latinler gibi küçük lokmalarla yaparlar. Cemaat de Ermenice ilahilerle rahibe eşlik eder.

Türkiye'de yaşayan bütün Hristiyan dinlerinin kendi kiliselerine sahip olmalarına müsaade edilir, zira Türkler kimseyi Türk usulünce yaşamaya zorlamazlar, herkes kendi inancına uygun yaşayabilir. Padişah olanca azameti içinde bunu her zaman gözetir, bir ülkeyi fethettiğinde kendisine itaat edilmesi, haraçlarının ödenmesi onun için yeterlidir, bu yüzden insanların ruhlarına karışmaz. Trakya'da pek çok köy gördüm ki kimisi sadece Bulgarlar, kimisi Eflaklar, kimisi Sırlar, kimisi Boşnaklar, Arnavutlar, Dalmaçyalılar ve Hırvatlarca meskûn olup hepsi kendi Hristiyan dininin gereğini yerine getirir, zira padişah bir yeri fethettiğinde köylüleri köylerinden

97 Ermenistan Krallığı II. yüzyılda Selçuklular son verilmeden önce Bizans İmparatorluğu'na haraç ödüyordu.

98 Türk, burada da (sık sık olduğu gibi) Müslüman anlamında kullanılıyor.

99 Asamya: Mezopotamya ve Asur ülkesi. Adiabene: Asur ülkesinin kuzeyinde, şimdiki İran sınırları içinde eski bir krallık.

alıp İstanbul çevresinde veya daha önce meskûn olmayan başka bir yerde koloniler kurmaya ve toprağı işlemeye gönderir. Kimi zaman Karadeniz kıyılarına gidip de böyle köyleri ziyaret ettiğimde köyden köye değışen beş ya da altı Hristiyan diliyle karşılaştığım olmuştur.

Türkler, çocuklarının Arap yazısını öğrenmelerine büyük itina gösterirler ve bunu daha elverişli bir şekilde yapmak için çocukların okuma yazma ve Arapça grameri öğrenecekleri mekânları yapmışlardır. Kızlara da kadınlar tarafından öğretilir; ne kadar küçük olursa olsun tek bir köy yoktur ki köyün çocuklarının her gün toplu halde gittikleri bir sundurma veya gölgelik olmasın. Okurken yere bağdaş kurarlar, bu oturuş dinlendirici olduğundan küçük çocuklar için çok rahattır. Çocuklar derslerini okurken vücutlarını öne ve arkaya sallarlar; sanırım bu dilin zorluğundan ötürü pekiştirme yapmak içindir.

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN YAHUDİLERE DAİR

Ispanya ve Portekiz’den sürülen Yahudiler Türkiye’yi öyle sağlam yurt tutmuşlardır ki, bunlar neredeyse her tür kitabı kendi İbrani dillerine tercüme etmiş ve İstanbul’da kitaplar basmışlardır. İspanyolca, İtalyanca, Latince, Yunanca ve Almanca kitaplar da basarlar, ama Türkçe yahut Arapça basmazlar, çünkü buna müsaade yoktur.¹⁰⁰ Türkiye’de yaşayan Yahudiler genelde dört ya da beş lisan bilirler, kimileri de vardır ki on ya da on iki lisan konuşur.

İspanya, Almanya, Macaristan ve Bohemya’dan gelenler o ülkenin lisanını çocuklarına öğretmişlerdir, çocuklarsa geldikleri bu ülkenin lisanını da (Rumca, Slovakça, Türkçe, Arapça, Ermenice ve İtalyanca gibi) öğrenmişlerdir. Fransızca konuşan pek az kimse vardır çünkü Fransızlarla hiç işleri olmaz.

Tarihçilerin yazılarında kanıtlandığı ve ayrıca Kutsal Kitap’ta değinildiği gibi Yahudiler harika tacirlerdir ve birçok lisanı öğrenmişlerdir. Yahudiler Hamsin Yortusu için dünyanın her köşesinden Kudüs’e geldikleri sırada, efendimizin havarileri daha önce Celile’den hiç ayrılmamışlardı ve sadece kendi Yahudiye ülkesinin lisanını konuşuyorlardı, ama gene de o gün her biri, gökkubbenin altındaki bütün lisanları konuşabildiler. Ve orada bulunan Yahudiler bundan büyük bir hayrete kapıldılar; Perslerin ülkesinden, Medlerin ve Elamların ülkesinden, Mezopotamya’dan ve Yahudiye’nin diğer yerlerinden, Kapadokya, Pontus, Asya, Pisidya, Pamfilya ve Mısır’dan ve Libya’nın bazı yerlerinden, Roma’dan gelenler, pek çok mürted, yani kendi hür iradeleriyle Yahudi olanlar da dahil, Girit’ten ve Arabistan’dan gelenler de, havarilerin konuşmalarını işitince şaşkınlığa kapıldılar ve birbirlerine sordular: Bu konuşanlar Celile’den değil mi yoksa? Oysa biz her birimiz doğduğumuz memleketin dilini işitiriz. Bu sözler havarilerin işlerinde yazılıdır ki bu yazılanlar sayesinde Yahudilerin en eski vakitlerden beri dünyadaki bütün memleketlere yayılmış ve gezinmekte olduklarını çıkardım.

¹⁰⁰ Türkçe ilk basılı eser 1729 tarihli dir. Kaynaklarda *Vankulu Lugatı* adıyla geçen bu eser Sihâhü’l-Cevherî tercümesidir.

Türklerin sade aklı, Yahudilerle münasebetleri sayesinde, onlarla bir işleri olmadığı zamanlardan daha keskin hale gelmiştir, tıpkı Fransızların ecneblerle münasebetlerinden ötürü bir şekilde değişmeleri veya en azından uyuklayan zihinlerinin canlanması gibi. Yahudiler de hangi ülkede olurlarsa olsunlar diğer bütün milletlerden daha kurnazdırlar. Türkiye’de de bütün ticareti öyle bir ele geçirmişlerdir ki, vilayetlerden gelecek iltizamla ilgili en yüksek teklifi onlar verdikleri, liman harçları ve diğer şeyler onların elinde olduğu için padişahın servet ve geliri de ellerindedir. Onları, iş yaptıkları kimselerin dillerini öğrenme sıkıntısına katlanmaya sevk eden de budur.

Yahudi tüccarların, İtalya’ya gittiklerinde oranın ahalisi onları Türk sansın diye beyaz sarık takmak gibi bir hileleri de vardır, zira insanlar bir Türkün sözüne, bir Yahudinin sözünden daha çok güvenirler. Oysa Yahudi gezginler sarı sarık takar; Ermeni, Rum, Maruni, Hintli, Kıpti ve Hristiyan inancından diğer milletler yeşil veya çok renkli sarıklar takarlar, sadece Türkler beyaz sarık takarlar. Ben mütemadiyen Yahudilerden faydalanıp da onlarla iş görmek zorunda kaldığımdan, çok geçmeden onların dünyadaki en akıllı ve en becerikli millet olduklarını kavradım. Bunlar asla bir Türk, Yunan veya Frenk tarafından yapılmış yemeği yemezler, Hristiyanların veya Türklerin yaptığı içyağını yemezler, bir Türk veya Hristiyanın sattığı şaraptan içmezler.

Bunların aralarında öyle çok farklar ve bölünmeler vardır ki, çokları birbirleriyle ihtilafa düşerler. Kimilerinin cumartesi günü muhtelif işlerde, mesela İstanbul’da matbaada veya dükkânda çalıştırdıkları kadın ve erkek Hristiyan köleleri vardır; onlarla sanki herbiri bir Yahudi kadınmış gibi konuşmakta hiç zorluk çekmezler. Bütün bu şeyler, diğerleri tarafından kendi hukuklarından sapkınlık olarak görülüp kınanır. Bunlar, eğer bir Yahudi, Hristiyan kadın köle aldıysa bunu onun Hristiyan olduğunu bileerek yapmaması ve hiçbir köleyi cumartesi günü kendisi için çalıştırmaması gerektiğine inanırlar.

Ama öbürleri bunun yasak olmadığını söylerler, zira köleler, onların paralarıyla aldığı şeylerdir. Hatırlıyorum da, Konya’da padişahın oğlunun hekimi olan bir Yahudi vardı, bunun İspanya Hristiyanlarından çok güzel iki köle kızı vardı, kızlar İtalyanca da konuşabiliyorlardı, adam onlardan

çocuk sahibiydi, ama gene de onları satmak istiyordu. Ama kızlar işittiğim kadarıyla Türklerin eline geçmeleri gerekeceği için üzgündüler, zira bir Türkün genç bir dişi kölesi varsa ve ondan çocuk sahibi olduysa, başka bir tane almak için bu köleyi en yüksek teklifi veren kimseye satar. Öyle şeyler olabilir ki bir kadın pazarda yirmi veya otuz defa satılabilir, benzer durumdaki erkekler de kırk defa satılabilir; kimi zaman Yahudilere, kimi zaman Türklere. Daha katı olan Yahudiler, yabancı kadınlarla münasebet kurmanın yasaklanması gerektiğine inanırlar, ama eğer kendi kadın köleleri varsa onu istedikleri gibi kullanmayı kanun dairesinde görürler.

Türkiye, Mısır, Suriye ve Anadolu'da ve Türkler tarafından hükmedilen memleketlerdeki öbür şehirlerde hastaları tedavi edenler genellikle Yahudilerdir, ama kimi Türkler de vardır. Türk olanlar daha bilgili ve yeterince iyi pratisyenlerdir, ama iyi bir hekim olmak için gereken diğer niteliklerden onlarda az bulunur. Bir Yahudi için tıp öğrenmek kolaydır, çünkü bunların Hipokrates ve Galenos, İbn Sina, El Mansur, [Ebu Bekir] Razi, Serapion [Yuhanna ibn Sarabiyun] gibi yazarlardan Yunanca, Arapça ve İbranice sayısız kitapları vardır ki kendi dillerine de çevrilmiştir. Türklerin de Aristoteles ve Platon'dan Türkçeye çevrilmiş kitapları vardır. Türkiye'nin şehirlerinde ilaç satan eczacıların çoğu Yahudidir, ama Türkler ilaçlarla ilgili daha çok şey bilirler ve dükkânlarında sattıkları tıbbi maddeler, yani eczalar bizim Avrupa'dakilerden daha çoktur; mesela Venedik'teki en iyi eczacının dükkânında, deposu ne kadar dolu olursa olsun Türkiye'deki bir eczacı kadar çok ilaç yoktur. Eczaların miktarından değil çeşitliliğinden söz ediyorum.

Bir hekim reçetesini yazdıktan sonra istediği ilacı almak için bunu eczacıya gönderir, zira orada bizim *apoticaries* [ilaç dükkânı] dediğimiz dükkânlar yoktur ve bu malları eczacıdan tek tek alıp parasını da oracıkta ödemek gerekir, zira Türkiye'de bütün işler nakit parayla görülür. Bu nedenle pek fazla kâğıt, senet ve fatura olmaz, perakende görülen işlerde komşular bile birbirlerine veresiye mal vermez, oysa Almanya'da karşılına çıkan her yabancıya kredi açarlar.

TÜRKİYE'DE TİCARET VE PAZARLAR HAKKINDA

Türkler, ticaretin gerektirdiğinden daha fazlasını yapmazlar. Mallarını Türk ve Rumların kendilerine has usullerince satan tacirlerden bahsediyorum, zira İspanya'dan sürülen Yahudiler ve bazı Hristiyan dönmeleri İstanbul'da hem toptancı hem perakendeci şeklinde Latin usulünce dükkânlar açmışlardır, bu da onların müşterilerini Avrupa'da olduğu gibi dolandırmalarına ve menfaat sağlamalarına imkân verir, zira Avrupa'da en küçük kasaba ve köylerde bile ancak on veya yirmi çeşit –üstelik de bayat ve çürük olan– mal satan sayısız dükkân vardır.

Türkler öyle çeşit çeşit lezzetler aramadıkları, daha ziyade sarımsak ve soğanla yaşadıkları, şarabı da pek nadiren içtikleri için uzun yaşayan bir halktır, ama veba zamanında tedbir almadıkları ve vebaya yakalanmaktan korkmadıkları için bu dikkatsizliklerinin bedelini de sık sık öderler.

Türkiye'den bize gelen bütün halılar, Konya ve Paflagonya'daki Carachara [Afyonkarahisar] şehirleri arasında yapılır. En iyi sofaların, Kapadokya'nın ilk şehri Angouri'deki [Ankara] keçilerin yününden yapıldığını söylemiştim. Halılar da keçi kılından yapılır, ama Kahire'de yapılanlar kaliteli değildir, zira bunları çeşitli renklerde örmekle yetinirler. Adana halıları keçeden yapılır, çok hafiftir ve yattığında da yumuşaktır.

Türkler, Avrupa'da olduğu gibi, haftanın belli günlerinde şehirlerinde ve köylerinde pazar kurarlar. Köylüler mallarını satmak için gelir veya bir köyden diğerine pazarlarda dolaşırlar. Kimisi odun, kimisi yumurta, tereyağı, peynir, ipek, iplik ve başka şeyler getirir. Yüzleri açık dolaşabilen Yahudi kadınlar pazarlara genelde dikiş nakış işlerini satmaya gelirler, ancak Muhammed'in kanunu Türk kadınlarının kamuya açık yerlerde alışveriş için görünmelerini yasakladığından ötürü onlar da kendi elişlerini Yahudi kadınlara satarlar. Ama bu kanun pek de sert gözetilmez ki kimi Türk kadınlar yüzlerine arkası açıkça görülebilen peçe takıp mallarını satmak için pazar yerlerine çıkarlar. Bunlar konuşmak istediklerinde de peçelerini tıpkı miğferin vizörü gibi kaldırırılar. Genelde mendil, elbezi, başörtüsü, beyaz kuşak, yastık kılıfı ve buna benzer muhtelif türlerden

cibinlik perdesi ve yatak takımı gibi daha değerli başka şeyler satarlar ki, Yahudi kadınları bunları yolculara satmak için alır.

Türkler beyaz, incelikle işlenmiş bezleri severler, bu yüzden onlara para harcamaktan şikâyet etmezler. Kimi zaman iki küçük, nakışlı mendili yirmi akçeye sattıklarını görürsünüz, oysa bunlar için Fransa'da altı *sol* bile ödemeyiz. Türkiye'de bezlere nakış yapmanın çeşitli yolları vardır, en yaygın şudur: önce bezin üzerine bir model çizerler, sonra iki iplikle bu modeli izlerler. Bizde böyle nakışçılık yoktur, dikiş de böyle yapılmaz, zira burada kadınlar bir dikişten öbürüne modeli takip ederek çok ince bir iğneyle geçerler ve rengârenk ipekliler üzerinde harika işler çıkarırlar.¹⁰¹

101 Belon, sonraki edisyonlarda şöyle devam eder: “Bizim memleketlerimizde, bez üzerine nakışçılığın Türkiye’de böyle değerli ve pahalı olduğuna, bundan devasa miktarlarda yapıldığına inanmakta güçlük çekilebilir. Bunun sebebi şudur: Kadınlar genelde kapalı bir hayat sürdükleri ve yapacak başka işleri olmadığından, kendilerini meşgul edecek bir şey bulmaları gerekir. Bu suretle, dikiş nakış işlerine de alışkın olduklarından, vakitlerini beze nakış işleyerek geçirirler.”

HAYRETE ŞAYAN BİR ŞEY: TÜRKLER SAVAŞTA DAHA KORKUSUZ OLMAK İÇİN AFYON ÇİĞNER

Türkiye’de gözlemlenip de dikkat çekmeye değer şundan daha önemli bir şey yoktur: Orada, bilhassa Akşehir, Afyonkarahisar, Spartade (Isparta), Emetelinde [?] ve Paflagonya, Kapadokya ve Kilikya’da bunlara komşu diğer şehirlerde afyon imal edilir. Buralarda tarlalara, bizim buğday diktiğimiz gibi beyaz haşhaş dikerler; dikerken her bir köylünün bunları toplayabilecek kaç adamı varsa o kadar dikmesine de dikkat ederler. Haşhaşlar uç verdiğinde incecik bir bıçak atarlar ki birkaç damla sütü dökülür, bunu da daha sonra kuruturlar. Kimi köylüler bundan on funt [y. 5 kg] toplarlar, kimileri altı funt, kimileri de toplaması için tuttukları adamların kabiliyetine göre. Çünkü burada esas iş, mümkün olduğunca çok dikmek değil, toplayacak kadar adama sahip olmaktır.

Bence, Türkler afyonu bu kadar çok kullanmasalardı, artık kullanılmayan diğer ilaçlar gibi onun da ticareti yapılmazdı. Afyon almayan bir tek Türk yoktur, kesesinde bir akçe kalsa onun yarısını ister savaşta olsun ister barışta afyona verir. Anadolu’daki bir Yahudi tacir bana, Paflagonya, Kapadokya, Galatya ve Kilikya’dan İran ve Hindistan’a, Avrupa’ya ve diğer uzak memleketlere, ayrıca gene padişahın hükmü altındaki diğer ülkelere elli deve yükü afyon göndermedikleri tek bir sene olmadığını söylemişti. Eğer Afyonkarahisar civarındaki köylerde ve Paflagonya, Kapadokya, Küçük Ermenistan ve Galatya’daki diğer şehirlerde ne kadar afyon üretildiği teferruatıyla anlatılmamış olsaydı, buna inanmakta güçlük çekebilirdim. İranlıların afyonu Türklerden bile çok kullandıklarını da anlattılar. Bir defasında, tek bir adamın herhangi bir yan etkiye kapılmadan ne kadar afyon toplayabileceğini kendim tecrübe etmeye karar verdim ve tanıdıklarımın, her gün toplamaya alışkın bir yeniçeri buldum, üstelik adam bunun yarım dirhemini de [y. 1,5 gr] karşımnda yedi. Adamı ertesi gün bir aktarın yanında gördüm, bir dirhem afyon tarttırarak ona verdim, yine dünkünden daha kötü olmadı, yalnız sarhoş gibi davranıyordu.

Afyon yemek Türkiye’de yeni bir alışkanlık değildir. Yemelerinin sebebi, bunun onları daha yürekli hale getirip savaşın tehditleri karşısında

korkularını azalttığına kendilerini inandırmalarıdır; yani padişah orduyu topladığında öyle bir afyon tüketimi olur ki, koca memlekette [afyon tüketmeyen] kimse kalmaz. Birine “afyon mu yuttun?” diye sorduklarında, bu, başka memlekette birine “sen sarhoş musun” demek gibidir. Uzun müddet kendisiyle beraber konakladığım bir Hıristiyan Ermeni, sık sık karşımda afyon verdi; ben de denedim, ama göğsümde bir sıcaklık hissinden, beynimde bir kargaşa ve uyumda da rüyalardan başka etkisini görmedim.

Sanırım, Avrupa’da, Fransa, Almanya veya İtalya’da biri haşhaş yetiştirmek istese, Asya’da yaptıklarının aynısını yapar; bunu düzgün şekilde toplamak sıkıntı olur, çünkü Anadolu’nun iklimi de Fransa kadar soğuktur. Bu, müelliflerin tarif ettiği şekilde yapılır. Bizim memleketimizde bundan hiç bulunmaz, sadece karışımları vardır, zira tacirler bunun dağıtımını yapmadan evvel ilkin büyük miktarlar halinde bir araya toplarlar; ama seçerken hangi vasıfları gözettiklerini öğrendiğimden ötürü, burada bunu tarif edeceğim. En iyi afyon pek acı olur, insanın dilini yakar. Rengi sarıdır, aslan postunun rengine yaklaşır, farklı renklerden küçük bir tohum topu halindedir. Tohumlar haşhaş kapsülünden toplandığında bunlar sıkıştırılıp bir çeşit küçük topak haline getirilir. Kokusu sert ve nahoştur, alışık da olsalar bunları kullananların ağızlarını yakar. Anadolu’dan ayrılmadan önce afyon topaklar haline getirilir, bunların ağırlığı dört onstan, en çok yarım funttan [y. 250 gr] fazla değildir, ama tacirler daha çok kâr elde etmek için bunu iki katına çıkartırlar, yani Venedik’te dükkânlarda satılan topaklar neredeyse bir funt çeker ve dolayısıyla içlerine başka şeyler karıştırılmıştır.

TÜRK ERKEKLERİNİN KADINLARA YAPTIKLARI İŞARETLERE VE
TÜRK KADINLARININ KIYAFETLERİNE DAİR

Türk kızlarını ve kadınlarını görmek çok güçtür, onlarla konuşmak ise çok daha güçtür. Bir Türk, bendesi olmak istediği bir hanıma hürmetlerini iletmek istediğinde, onu uzaktan görebileceği bir yer bulur. Türkiye'nin kadınları vakitlerini genelde evlerinin teras şeklindeki çatılarında geçirirler. Dediğim gibi, bunlarla konuşmak mümkün değildir, ama uzaktan görülebilirler. Bir Türk, bendesi olduğu kadını gördüğünde başını kaldırır, elini gırtlığına koyar, boğazındaki deriyi çimdikleyip biraz çeker, bu işaretle onun hizmetine amade kölesi gibi zincire vurulmuş olduğunu gösterir; zira bu ülkede bir erkek için kendini en aşırı ve gösterişli şekilde beyan etme yolu, birinin zincire vurulu kölesi olacağını söylemesidir. Eğer hanım sessiz kalır veya elini indirirse adam büyük bir ümit besleyebilir.

Güzel bir Türk kadınının yüzünü peçesiz görmek son derece güçtür, üstelik kimi yerlerde daha da zordur, zira kocaları, onların pencereden bakmalarını bile yasaklar. İster evli ister bekâr, ister yaşlı ister genç olsun, kadınların ölülere dua etmek veya hamama gitmek için dışarı çıkmadıkça evlerinde kalmaları âdettendir, gerçi haftada birkaç defa bu amaçla çıkarlar ama her defasında da bir kadın kalabalığı halinde olurlar; Türk kadınları cennete gitmeyecekleri için (Muhammed öyle der), kiliseye de gitmezler, zira Muhammed buna izin vermez, çünkü (dediğine göre) onlar, erkekler gibi sünnetli değillerdir. Çokları, Türk kadınları için camilerde ayrı bir yer bulunduğunu gördüklerini söyler, ama kesinlikle ileri sürebilirim ki böyle bir yer yoktur; zira ben bu meseleyi tetkik ettim ve konuştuğum herkes bana kadınların camilere gitmediklerini söyledi.¹⁰²

Hem Türkiye'de hem Arabistan'daki kadınlar, denizcilerinki gibi uzun, geniş, pabuçlarına kadar sarkan pantolonlar [çarşaf] giyerler; bu, öyle acayip bir görüntüdür ki bence sebebi hakkında örtük kelimelerle

¹⁰² Belon bu söylediklerinde yanılıyor; kadınların camilerde namazlara katılmalarına izin verilir. Başları örtülü olmak kaydıyla caminin erkeklerden alçak bir korkulukla ayrılan bir tarafında veya varsa üst kattaki galerilerinde ibadet edebilirler.

de olsa başka herhangi bir şey söylemek caiz değildir. “Her memleketin âdeti başka başka olur” deyişinin çıkması boşuna değildir.¹⁰³

Türk kadınlarının giydiği elbiselerin yakaları ve yenleri yoktur, yenleri varsa da çok kısadır, neredeyse her zaman dirsek üzerinde kalır. Erkekler ve kadınlar aynı elbiseleri giyerler. Genellikle ipek üzerine sıradan dikişler yaparlar, dikişten önce kumaşı sıcak ütüyle presledikleri için hiç kaybolmayan bir ütü izi kalır, sof kumaştaki ütü izi de böyledir. Sofu veya ipeği, bu ütü izini silmeden asla kullanmazlar, bunu yapması da çok kolaydır, zira sof kumaşına ütü izi sıcaklıkla verildiğinden, gene sıcak bir şey bastırarak iz kaybedilir.

Muhammed’in kanunu, kadınların basit şekilde giyinmesini gerektirir, ama dışarı çıktıklarında veya hamama gittiklerinde yahut yeni evlen-

Resim 9. Belon’a göre Arabistan ve Türkiye’de Müslüman kadınların büründüğü çarşaf

¹⁰³ Yazar sonraki edisyonlarda şunları eklemiş: “Ayakkabılarının önü daima açıktır, yani ayaklarının ön kısmı çıplaktır, genelde parmaklarına yüzük veya ayaklarına, bileklerinin üzerine halhal takarlar ki çok zarif bir süstür. Kahire’de, kollarında ve butlarında dövme bulunmayan kadın pek azdır, zira bunlar hamama gittiklerinde tenlerine portre gibi örnekler işletirler, siyah renk tenlerine nüfuz eder ve orada kalır, kollarında ve vücutlarının başka yerlerinde halkalar bırakır; ama bu moda Asya’daki kadınlar arasında henüz yaygın değildir. Ve Muhammed’in kanunu, onların kamuya açık yerlerde yüzleri açık çıkmalarını yasakladığından, her zaman alınlarından sarkıp gözlerini örten bir peçeleri olur, ayrıca boğazları ve elleri gizlidir. Demir öçeli yüksek topuklu çizmeler giyerler, bu da resimde görülebilir.”

miş bir kadınla beraberken hepsi de nefis beyaz kumaştan elbiseler giyerler. Bunun altına da nefis ipeklilerden çok güzel kıyafetler giydiklerinden ötürü üste giydikleri beyazları hafifçe kaldırdıklarında nefis ipekliler görünür. [Dışarlık kıyafetlerin] yenleri çok dardır ve öyle uzundur ki ellerini örter, zira kanun, ellerinin ve tenlerinin herhangi bir parçasının başkalarının görülmemesini gerektirir.

Türk erkekleri ve kadınları önleri açık pabuçlar giyerler, zira hem erkekler hem kadınlar ayaklarını, ellerini, dirseğe kadar kollarını ve de boyunlarını yıkarlar. Zaruri ihtiyaçlarını görmeye gittiklerinde hava buz gibi soğuk bile olsa kendilerini yıkamak için yanlarında su dolu bir ibrik de götürürler. Bu usulü hem erkek hem kız çocuklarına öğretirler ve hayatları boyunca buna devam ederler, zira Muhammed, bu iş için üzerine Allah'ın adı yazılabilecek kâğıt kullanmalarını yasaklamıştır. Helaları öyle bir düzenlenmiştir ki, yerde uzun dar bir delik olur, onun üzerine çömelirler ve elleriyle kendilerini kolaylıkla yıkayabilirler. Bu, onlara Muhammed'in verdiği hayırlı bir uygulamadır ki mahrem yerlerini sık sık yıkamak suretiyle kendilerini günahattan da arındırırlar. Şehirlerde sokak köşelerinde su dolu yalaklar olması hasebiyle bunların yanında erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı ufak abdesthaneler de vardır; ama evlerindeki helaları hem kadınlar hem erkekler ortak kullanırlar.

TÜRKLERİN, HİÇBİR İHTİLAF VEYA KISKANÇLIK OLMAKSIZIN,
CARİYELER VE DIŞI KÖLELERLE BİRLİKTE YAŞAYAN
BİRÇOK KARILARI OLDUĞUNA DAİR

Türkler tabiatları itibariyle pek tamahkârdır ve paraya tapar; en büyük servet ve ticaretleri de nakit paraya dayanır. Alım ve satımlar için kanuni anlaşmaları yoktur, dolayısıyla dava açıldığı da olmaz; zira bir şey alıp sattıkları zaman bedelini peşin öderler. Evin bütçesini ve geçimini erkekler yapar, karılarına görecekle iş bırakmazlar, kadınlar sadece çocuklardan ve huzurlu bir ev hayatından sorumludurlar. Bu, Latinlerin hayat tarzının neredeyse tam tersidir; onlarda kadınlar sadece mülkün idaresini üstlenmekle kalmaz, bütün ev işlerinde de yetki ve mutlak iktidar sahibidirler, çoğu zaman evin hanımı olarak onlar öne çıkarlar. Türkler arasında ise neredeyse tam tersidir; efendi erkeklerdir, zira bir Türk, üç veya dört eş, ayrıca altı, yedi, sekiz veya daha fazla dışı köle alabilir, bunların hepsi onun otoritesi altındadır.

Ancak onları birbirleriyle kavgasız gürültüsüz tutar, karıları ve köleleri arasında kıskançlık olacağından da korkusu yoktur. Bunun sebebi açıktır: Erkeklerin aynı anda dört karısı olmasına müsaade ediliyor olsa da bütün karıları eşit hakka sahiptir, ayrıca hem karıların hem kölelerin peşin ödemeyele satın alındığı da unutulmamalıdır. Bir Türkün evlilik yaşına gelmiş güzel bir kızı varsa, bu kesesinde nakit para demektir, zira kızlar evlendiklerinde drahoma şeklinde para veya baba evlerinden mobilya götürmezler, tersine taliplileri büyük miktarda paralar harcayarak kıza kıyafet alır, baba da kızını en yüksek teklifi [başlığı] verene verir, verirken de kızını bir daha görüp görmeyeceğini düşünmez.

Dolayısıyla, Türkiye'de aile münasebetlerine Avrupa'da olduğu gibi büyük önem verilmez, akrabalar arasında sevgi de azdır. Türkiye'de, anası köle olan bir adam, meşru eşlerden birinden olan oğuldan daha kötü sayılmaz, zira köle kızla ilişki zina olarak görülmez; benzer şekilde, bir Türk, padişahın kızıyla evlenecek olsa ve ayrıca bir zanaatkârın en fakir kızlarından biri de karısı olsa, bu zanaatkârın kızı, padişahın kızına denk olur. Dışı

köleler, Türkün onlardan beklediği her tür hizmeti verirler, çocukları olursa da bunlar, karılarından olan çocuklarla denk görülür. Neticede çocuklar, babalarına ve annelerine büyük bir sevgi beslemezler, bir erkek de kız kardeşini komşusunu sevdiğinden daha fazla sevmez.

Eşler aralarında gayet düzgün anlaşır, zira hepsi bir odada kapalı olduğundan bir eşin diğerinden daha çok itibarı yoktur, üstelik kocalarının kendilerine buyurduğundan başka bir şeye de aldırış etmezler. “Hanım bunun yapılmasını istedi,” demek, veya “Hanım bunun böyle olmasını istiyor,” demek, Türkiye’de âdetten değildir. Kuşaklarında, onlara iyi evkadını unvanı kazandıracak büyük anahtar desteleri taşımazlar; aslında hiç anahtar taşımazlar.

Ev işleri günde on beş dakikadan fazla zamanlarını almaz, zira tek ev işi, Türkün üzerine oturması için yere bir halı sermektir; Türkler tabure veya sandalye, sıra ya da köşe masası kullanmazlar. Genellikle karyolaları da yoktur. Tek şeyleri, yaslanmak için birkaç yastıktır, akşamları da geceyi geçirmek için bir şilte sererler, sabahları ise bunu toplayıp rafa kaldırır veya tırabzana asarlar. Pek az insan çarşaf kullanır, zira hem erkekler hem kadınlar geceleri denizcilerin giydiğine benzer beyaz, keten şalvarlar giyerler.

Yemek yedikleri kapları kölelerine yıkatmazlar, zaten fazla bir kapları da yoktur, zira her çeşit yemek için bir kâse ile her tür çorba için bir çanak kâfidir; cam bardakları da yoktur, zira herkes aynı deri veya ağaç kaptan içer. Erkekler, sarıklarının mümkün olduğunca beyaz olmasına büyük önem verirler, ama bunları, şalvarları ve içlikleriyle birlikte hamamda kendileri yıkarlar veya hamamlarda beyazlatırlar diye kölelere verirler.

Türkler, yiğitliği bizim gibi tarif etmezler; zira Avrupa’da bir adam savaşmaya her zaman hazırsa ve gözleri cesurca bakıyorsa, yara izleri varsa, küfürbazsa, ateşliyse ve de meydan okuyorsa yiğit diye görülür ve başka türlü bir adam diye takdir görür. Ama Türkler barış zamanlarında vakur hareket ederler, silahlarını evlerine bırakır ve barış içinde yaşarlar, şehirde dolaşırken palalarını kuşandıkları hiç görülmez; ama savaşa gittiklerinde bıçakları ne zaman gerekli olsa hazır, yiğitliklerini düşmana karşı gösterirler, asla kendi aralarında dövüşükleri görülmez. Ve bir adam arkadaşıyla

kavga ederken görülecek olsa hiç de yiğitlik yapıyor sayılmaz. Kabahatlıleri dayakla döverek cezalandırmak gibi çok hayranlık uyandırıcı bir usulleri vardır ki, kibirli olanı aşağılamak ve öldürmek istemedikleri suçluları cezalandırmak için çok iyi bir usuldür; ayrıca durum gerektirdiği takdirde mücrimleri daha şiddetle cezalandırmak için de kâfi metotları bulunmaktadır.

PADIŞAHIN, BEŞ YÜZ BİN ADAMLIK BİR ORDUYU VE
İKİ YÜZ KADIRGALIK BİR DONANMAYI BAŞKA BİR HÜKÜMDARIN
YÜZ BİN ADAMI TOPLADIĞINDAN DAHA KOLAYLIKLA
TOPLAYABİLDİĞİNİN AÇIK DELİLİ

Diyelim ki kral, uzak bir memlekette savaş yapmak için 100 bin köylüden oluşan bir ordu topladı. Bunların zorluklara, asillerden oluşan bir ordudan daha iyi katlanabileceklerine inanılmayacak mı? Ve daha narin olan asiller soğuktan, sıcaktan, açlıktan veya diğer sebeplerden ötürü daha çabuk ölmezler mi? Cesaret mevzuunu bir kenara bırakırsak, ben buna evet cevabını vereceğim. Padişahın savaşa giderken böyle büyük bir ordunun başına geçtiğine kim inanır? Pek çok insan buna şaşar, zira böyle bir kalabalığı işittiği zaman, hem böyle büyük bir ordunun iâşesini sağlamanın güçlüklerinden, hem de Avrupa'daki bir kral veya imparatorun mevcudu 50 binden büyük bir orduyu toplamasının zorluğundan ötürü bu ona imkânsız görünür.

Ancak padişah hakkında söylediklerime inanmak, eğer onların yaşayışlarıyla bizimkiler arasında bir karşılaştırma yapılırsa güç değildir. Barış zamanındaki yaşayışları, böyle büyük bir insan kalabalığını savaş zamanında bir araya getirmelerini kolaylaştırır; bu sayede padişah için bir milyon kişilik bir ordu hazırlamak, herhangi bir Hristiyan hükümdarın 50 bin kişilik ordu hazırlaması kadar kolaydır. Kısaca, onların barış zamanındaki yaşayışları öyle haşindir ki, bize sanki savaş zamanında yaşıyorlarmış gibi gelebilir. Çocukluklarından beri alışkın oldukları için kendi usullerince yaşarlarken bizim yaşayışımızdan ne daha az ne daha çok hoşnutturlar.

Yatakta çarşafların arasında, tüylerin üzerinde yatmaya, her gün sıcak yemek yemeye ve her öğün iyi şarap içmeye alışkın olanların, bu hayat tarzı ellerinden alındığında ilkin moralleri kalmaz; mülklerini senede sadece bir defa görmeye başlar veya ailelerini üç ya da dört senede bir görür veya onlardan haber alırlarsa çok huzursuz olurlar. Ama bütün bunlar Türkler için hiç önemli değildir, zira onların evlerinde sürdükleri hayat savaşta katlandıklarından daha haşin ve yavandır. Padişah, askerlik için ecnebi asker kiralamaz,

sadece barış zamanında bulundurduğu ve parasını ödediği adamları silah altına alır, sonuç olarak vazifelerine bağlı bu adamlar hayatlarından hoşnuttur ve savaşın zorluklarına da Roma'nın lejyonerlerinden ve askerlerinden bile daha kolay katlanır. Dolayısıyla padişah, Hristiyan hükümdarlardan farklı olarak, savaşa çıktığında erzak satışından para kazanır. Bir Türk askeri, kesesinde bu kadar para varsa tek bir at için elli korona ödemekte ayak diremez, ama ödediğinde de atı kiralamayıp ömürlüğüne aldığını bilir, zira Türkler atlarını yirmi yahut yirmi beş sene yanlarında tutarlar. Hem atları hem kendileri sert yerlerde yatarlar. Atlar ister yurtlarında ister savaşta olsunlar asla yemlikten ya da torbadan yemezler, sadece saman bile serilmemiş sert zeminde uyurlar.

Türk askerlerinin zenginliği topraktan veya evlerinden değil biriktirdikleri paradan gelir, zira hayattayken toprak alacak olsalar öldükten sonra bu toprak padişahın eline geçer. Bunun sonucu, ev yaptırmaya da kalkmazlar, nereye gitseler barış zamanında kullandıkları, içinden yemek yedikleri aynı bakır çanağı ve aynı tencereyi yanlarında götürürler; ister yurtlarında ister savaşta olsunlar asla bir yere silahsız gitmezler. Sadece su içerler, çoğu da sarımsak ve soğan yer. Yani, savaşa gitmek evlerinde oturmaktan nasıl daha kötü olabilir ki? Kısacası, bizim barış zamanında onlara kıyasla daha iyi ve daha azametli yaşamamıza mukabil, onlar da savaş zamanında bizim taşrahıların ve köylülerin yaşayışlarına kıyasla daha avantajlıdır.

Tabiat onlara küçük yaşlarından taşra hayatına uyum sağlama kabiliyeti verdiğinden, oba ve çadırlarda konaklamayı da öğrenmiş olurlar. Çok hafif ve yumuşak pamuklu kumaşları olduğu için çadır ve halatlarını, bizim keten ve kenevirle yaptığımızdan çok daha kolay yaparlar. Pamuklu organları öyle nefis, yumuşak ve hafiftir ki, bizim Avrupa'daki çadırlarda olduğu gibi ıslandığında katıyen katılaşmaz (bizde bu sebeple kullanışsız ve kirli olurlar ve de yağmurda öyle bir dolaşırlar ki çözmesi pek güç olur). Türklerin her zaman bellerine asılı küçük bir baltaları olur; ister zengin olsun ister fakir, ister barışta olsun ister savaşta, bu bütün Türklerin âdetidir; bu balta iki işe yarar: bir tarafı balta ağzı gibidir ve kırdayken çadır kazığı ve yakacak odun kesmek için kullanılır, diğer tarafı da çekiç gibidir ve bununla çadır kazıklarını toprağa çakarlar. Bu baltalar çok zekice yapılmıştır, sanırım nasıl yapıldıklarını tasvir etmeye de değer.

HEM SAVAŞ HEM BARIŞ ZAMANINDA HER İŞE UYGUN VE TÜRKLER
ARASINDA YAYGIN OLAN KÜÇÜK BALTALARA DAİR

Türkiye’de bu baltaları yapanlar, bir buçuk funt ağırlığında bir demir alırlar ve büyük demir bir delgiyle ortasına delik açarlar. Baltanın bir tarafı çekiç şeklindedir, diğer tarafı da keskin ağızıdır. Açtıkları delik, baltanın sapının geçirileceği kadar olur. Bu delgiler iki türlüdür ve kimisi yuvarlak, kimisi de karedir. Baltanın içindeki delik, delginin şeklini alacağından, delginin ön tarafı dar, arkası geniş olmalıdır ki sap deliğe kolaylıkla girebilsin.

İstanbul’da, sadece balta sapı yapmak için denizaşırı yerlerden getirilen ağaçların tornasıyla uğraşan birçok tornacı dükkânı vardır. Akdeniz’den gelen gemilerin balta sapı yapmakta kullanılan *asphendannos* yani akçaağaçla ve de sertlikte bütün diğer ağaçları geride bırakan kızılıçık ağacıyla yüklü olduğuna sık sık rastlanır. Ayrıca İstanbul’da, Megrelya’dan kırmızı ve beyaz porsukağacıyla yüklü gemilerin geldiği de görülebilir, zira Türkler ahşap yay kullanmadıklarından porsukağacını balta sapı yapmak için kullanmakta da sakınca görmezler. Kırmızı ve beyaz derken, dışının beyaz içinin kırmızı olmasını kastediyorum. Tornacılar Türkiye’de oturarak çalışır, ağacı ayak parmaklarının arasına sıkıştırıp sıkıca desteklerler, sol ellerinde ağacı döndürmek için uzun bir yay, sağ ellerindeyse demir bir keski tutarlar; işi gören de bu demir keskidir.

ANTİK DEVİRLERDEN BERİ BELLİ ÂDETLERİNİ KORUYAN
TÜRKLERE DAİR

Türkler arasında hâlâ, geçmişî antik devirlere varan birçok âdet vardır; bunlar arasında vücudun organlarını dağlama usulü var ki, Türkler bunu hekim olmaksızın yaparlar. Bedenlerinde bir akıntı veya başlarında yahut vücutlarının başka bir yerinde bozukluk olduğunda orayı barut yahut çaputla yakarlar. Bu uygulamadan Yunanlar on altı yüzyıl evvel bahsetmişler ve ona Arap dağlaması demişlerdir, Türkler ve Araplar bu âdeti hâlâ kullanır, pek çoklarının alınlarında veya vücutlarının başka yerlerinde böyle yanık yaraları vardır. Ben, bu şekilde dağlamanın büyük faydası olduğunu gördüm, zira Selanik'teyken, altı seneden fazladır başından rahatsızlığı olan bir Yahudi kadın üzerinde bunu uyguladım; kadın bu rahatsızlığı sırasında Dioskurides'in siyatığı iyi etmek için kızartılmış keçi yağını başparmağın bilekle birleştiği yere uygulama şeklindeki tedavisine başvurmuş; oysa sadece beş defa dağlamakla kadın iyi oldu.

Türkler bu tedaviyi çok farklı şekillerde uygularlar; başlarında veya vücutlarının başka bir yerinde rahatsızlık varsa bir *sol* kalınlığında ve ceviz iriliğinde bükülmüş pamuklu bez alırlar; bezleri yoksa arkebüzden barut çıkartırlar, sonra bunu yakıp ağrının olduğu yere koyarlar, kendiliğinden sönene ve kül olana kadar da orada tutarlar. Yanmanın acısına öyle bir sabırla katlanırlar ki, ateş sönüp de kendi kendine soğuyuncaya kadar beklerler. Yanığın üzerine iyi etmek için yarayı örtecek pamuklu bez parçasından başka bir şey koymazlar. Türkler, hayatta karşılaştıkları her olayda *Alavara* [Allah verir] derler; bu, "Tanrı yardım eder" demektir. Zira kaderlerinin önceden yazılı olduğuna inandıklarından denizde, karada ve savaşta karşılaşacakları her tür tehlikeye karşı silahlıdırlar.

TÜRKİYE’NİN DİNİ [DERVİŞLER] HAKKINDA

Türklerin içlerinde derviş dedikleri değişik bazı insanlar var. Derviş ismi, Phocaea’dan [Foça] yola çıkıp da Marsilya’ya yerleşen ve orada bir şehir kuran Atinalıların, kolonilerindeki Yunan filozoflarına verdikleri *druoid* ismine çok benzer. Bu dervişler genelde yaz kış çıplak dolaşırlar, kolları ve göğüsleri kimisi çapraz kimisi yukarıdan aşağıya yaralarla kaplıdır, zira kendilerini bıçaklarla keserler; yalnız kaslarına daha az zarar vermek için çaprazlamasına kesmekten ziyade diklemesine kesmeye özen gösterirler. Sadece Türklerin [Müslümanların] verdiği sadakalarla yaşarlar.

İnsanların bu meczuplar hakkındaki kanaatleri yeni değildir, zira Platon böyle insanlardan bahsederken onların bu çılgınlıklarını bir tür deliliğe veya taşkınlığa yormuştu; bunun bir *ecstasis*’ten, yani vecd halinden, yani kâhinlerde görüldüğü gibi ilahi bir kudretin gönderdiği kehanet benzeri hayallerden ileri geldiğini söylüyordu. Eski devirlerin insanları da, kâhin kadınların sözleri gibi böyle hayalleri ilahi bir kudrete yorarlardı. Sokrates’in kanaati de böyleydi; kendisi, kâhinlerin gördükleri hayallerin onlara ilahi bir kudretin eseri olarak bir tür delilik veya taşkınlık halinde geldiğini söyler. Bu suretle, Türkiye’de deli numarası yapan sahtekârlara da peygamberlerin isimleri verilir, bunlar masum sayılır ve gerçek dindarlar olarak kabul edilir. Bunlar deli numarası yaparlar, tenlerini hem göğüslerinden hem kollarından bilhassa keserler ve kesiklere merhem sürdüklerinden yaralar serçe parmağı kadar şiş kalır. Çoklarının vücudunda öyle çok kesik vardır ki bunlara bakmak bile insana acı verir. Ne olduğunu bilmiyorum ama kehanete ilişkin kimi taşkınlıklar veya kendine has delilikler, bunları derilerini kesmeye ve şakaklarını bu şekilde yakmaya sevk eder. Bana gelince, ben bunların akıl sağlıklarının yerinde olduğunu düşünmüyorum.

Bazı sinsi tipler de vardır ki, Mekke’ye gitmek, Muhammed’in türbesini ziyaret etmek için bir sürü para toplarlar, döndükleri vakit de ilgi ve bakım görürler ve Türkler tarafından bir ailedeki küçük çocuklar gibi el üstünde tutulurlar. Bunların Muhammed dininden olduklarını göstermek için taşıdıkları işaret, omuzlarının üzerindeki bir koyun postudur; bu koç

ya da koyun derisinden ve de mahrem yerlerinin önündeki şeyden başka bir giyimleri yoktur. Türkiye'nin İstanbul, Şam ve Kahire gibi muhtelif yerlerinde böyle adamlardan çokça vardır; bunların neredeyse çıplak olarak buğday veya darı içine gömüldükleri görülür, bütün gün orada kalırlar, öylece tembel tembel yatarlar ve çocuklar gibi gevezelik edip, anlamsız ve imkânsız şeyler söyleyerek insanları güldürürler. Bir tür küçük kulübede yaşarlar, bütün gün oradan ayrılmazlar, gelip geçenler yaşamaları için bunlara bir şeyler atar.

TÜRKLERİN USULLERİNCE KAR VE BUZUN
BÜTÜN YAZ KORUNMASI

Ben kışın Mysia [güney Marmara] ve Paflagonya'da iken bir dizi yerde kar ve buzu nasıl sakladıklarını ve yazın bunları soğuk şerbet için sattıklarını gözlemledim. Şarap içmek âdetleri değildir, dolayısıyla bazı Türklerin tek işi, yazın (kendi dillerinde şerbet dedikleri) tatlı bir içecek yapmaktır. Bunlar şaraba *serap* [şerab] derler. Şerbet satılan özel dükkânlar vardır. Farklı şerbet türleri vardır: kimisi incirden, kimisi erik ve armuttan, kimisi kayısı ve üzümünden, kimisi de baldan yapılır. Yolcular ve hatta şehirlerin sakinleri bile yazın çok susadıklarında şerbet almaya adam salarlar, şerbetçi de soğutmak için içine biraz kar yahut kar yoksa buz katar, yoksa içmenin zevki olmaz zira kaynatılarak yapılmış bir şey yazın katiyen yeterince soğuk olmaz. Dükkânda, içine atılan karla soğutulmuş bir bardak şerbet sadece bir *mail*¹⁰⁴ tutar. Ve bu suretle şerbetçi iki kat kâr yapar, zira incir, fındık, erik, şeftali ve diğer meyveleri kaynatıktan sonra da bunları atmaz, ayrıca satarlar, şerbet de aynı şekilde ayrı satılır. Anadolu'da kimi Rum ve Ermeniler vardır ki, meyve bahçelerinden topladıkları meyvelerle yüklü bir düzine deveyi, özellikle şerbet yapılması için İstanbul'a veya Türklerin meskûn olduğu diğer şehirlere gönderirler. İstanbul'a Toroslar'daki Konya Ereğlisi'nden bile meyve getirildiğini biliyorum, zira dağın eteğindeki ova-da toplanan meyve, bu içecekleri yapmak için çok uygundur.

Türklerin kar saklama usulleri şöyledir. Kuzey rüzgârı, yani kuzey-kuzeybatıdan esen (en soğuk rüzgâr budur) rüzgâr büyük şiddetle estiğinde meydana gelen şiddetli kar yağışından veya buzlanmadan sonra Türkler kar toplarlar ve bunu çatıları tonozlu küçük kulübelere veya yeralındaki mahzenlere kaldırır; bu mahzenler özel olarak yapılır, güney tarafı kapalı olur. Yüksek bir duvarın veya siper olacak bir tepenin arkasına derince açılır. Kar, buzla karışık olarak kalıplar haline getirilerek duvar öreri gibi istiflenir. Bu kar iki sene erimeden dayanır. Bu usul Türkiye'nin her yerinde görülebilir.

¹⁰⁴ İngilizlerin yarım peni tutarındaki küçük bir para birimi.

Bunun Fransa'da da aynen böyle yapılabilceğine eminim, zira Fransa'dan daha sıcak iklimli birçok bölgede yaz boyunca kar tedarik edildiğini gördüm. Eski devirlerde Asyalıların yazın kar saklamadığı hiçbir dönem olmamıştır; Roma'da da böyle bir uygulama olduğunu iddia ediyorum: bu durum, Galenos'taki bazı pasajlarla, bilhassa da *Tedavi Bilimi* [*Therapeutics*] kitabının giriş bölümüyle kanıtlanır ki onun zamanında Roma'da, tıpkı şimdi Türkiye'de olduğu gibi, karın geniş şekilde kullanıldığı görülür. Plinius da, o sırada imparatorların sofrasından eksilmeyen lezzetlerden (bunlar, Galenos'un bu mesele hakkında söyledikleriyle örtüşür) bahsederken bundan yakını. Suetonius da [İmparator] Neron'dan bahsederken aynı şeyi söyler. *Heu prodigia ventris, der Plato, hi nives, illi glaciem potant, poenas montium in voluptatem gulae vertunt. Servatur algor aestibus, excogitaturque ut alienis montibus nix algeat. Decoquunt alii aquas, mox & illas hyemant.*¹⁰⁵ Başka bir pasajda da şöyle der: *Neronis principis inventum est decoquere aquam, vitroque demissam in nive refrigerare. Ita voluptas frigoris contingit sine vitiiis nivis.*¹⁰⁶

Padişah, İstanbul civarındaki buz evlerinde [kar kuyularında] saklanan karın dağdan gelen kadar iyi olmadığı kanaatinde olduğundan ve geçen senenin karını tercih ettiğinden İstanbul'daki sarayı için Horminium¹⁰⁷ veya Uludağ'dan kar getirilir. Böylece köleler yazın dağa giderler ve oradan büyük miktarlarda kar toplayıp ertesi yıl gemiler almaya gelene kadar orada [kar kuyularında] bırakırlar. Her hafta, mürettebatı yeniçerilerden oluşan iki futa yolcularını Bursa'ya götürmek için İstanbul'dan ayrılır, Mudanya'da yolcular indirildikten sonra yakındaki dağdan atlarla getirilen karı yüklerler ve İstanbul'a vardıklarında da onu, padişahın şerbetini soğutmak için kullanacağı Topkapı Sarayı'na taşırlar. İçecekleri hususunda Türklerden daha hassas olan Fransa, İspanya, Venedik, Ragusa, Floransa, Sakız, Transilvan-

105 "Heyhat, bir oburluk mucizesi ... kimileri kar, kimileri buz suyu içer, dağların meşakkatini mideleri için zevke çevirirler. O zaman bu serinlik, sıcaktan yanmaya karşı korunma sağlar; insan, kar olmayan dağlarda onun nasıl korunduğuna şaşar. Kimileri de ilkin sularını kaynatır ve sonra da ona kış serinliği verir." (*Doğa Tarihi*, XIX, s. 54-55.)

106 "Suyu kaynatıp sonra kar içine batırılmış cam bir kaptaki soğutmak, İmparator Neron'un icadıydı. Bu suretle, soğuk suyun verdiği zevk, uygunsuz bir şekilde kar karıştırarak yapılmamış oluyordu." (*Doğa Tarihi*, XXXI, s. 40.)

107 Bkz. Dipnot 53.

ya [Erdel] ve Macaristan elçileri, şaraplarına kar karıştırmaktan hazzetmezler, ama şarabı karla soğutulmuş suya yatırırılar ki bu suretle yaz boyunca midelerine kar veya buz indirmelerine lüzum kalmadan soğuk şarap içmiş olurlar. Bir adamın yumruğı iriliğinde buz parçası, yarım tekne suyu anında soğutur, üstelik bir akçe bile etmez.

TÜRKİYE'DE SALINCAK USULÜ

Paskalya [bayramları] sırasında Türklerin pek çok eğlenceleri vardır, ama hiçbiri onlara, salıncakta sallanmanın verdiği keyfi vermez. Havada öyle yükseğe çıkarlar ki, insanda hayret uyandırır. Kendi kendilerini salladıkları için bu salıncak usulü benim için çok yeniydi. Askı biçiminde iki ayaklı çok yüksek bir çerçeve yapıyorlar, bunlara ahşap halkalarla iki ayak [y. 60 cm] aralıkla bağlanan iki ip aşağı sarkıyor, bu suretle ipler, sallanan kimseye kolayca itaat ediyor. İplerin alt uçları küçük bir semer şeklindeki ahşap oturağa dört köşesinden bağlı, sallanan kişi bunun üzerinde duruyor; geriye çekildiğinde öyle bir hız alıyor ki, kimse onu itmediği halde çerçevenin tepesinden bile yükseğe çıkıyor. Tahtanın üzerinde dururken her iki yanındaki iplere tutunuyor. Salıncak nereden baksan iki *toise* [y. 4 m.] yüksekliğinde olduğundan hem ileri, hem geriye doğru inanılmaz yüksekliklere çıkıyorlar, sallanan kişi ayakta durmaktan yorulunca tahtanın üzerine de oturabiliyor. Küçük çocuklar için başka türleri, çocuksu ama harika salıncakları da var.

TÜRKLERİN SARIKLARINDA VE SAKALLARINDAKİ
UNVAN VE İTİBAR FARKLARI

Yeşil sarık takan Türkler, diğerleri arasında daha yüksek itibar sahibidirler, zira bu, daha yüksek bir dini mevkinin işaretidir, ama Türkiye’de yeşil şalvar yahut başka kıyafet giyilmesine müsaade edilmez. Yeşil renk Muhammed’in soyundan geldiklerinin işareti olduğundan ülke-deki en asil kimseler içindir. Ama iki ya da üç defa Mekke’ye gidip gelmiş olanlar da yeşil sarık takarlar, zira bunlar diğer kimselerden daha itibarlıdır. Sakalları olup olmaması da protokolde büyük yer tutar; ihtiyarlar, bilgelik simgesi olarak sakal bırakırlar. Gençlerin upuzun bıyıkları olur, zira Türkler, sakal bırakmanın gençlere yakışmadığını düşünürler. Buna, Araplardan bahsedilen eski müellifler tarafından da dikkat çekilmiştir, ama bunlar, Arapların saçlarını uzattıklarını da söylerler ki, Türklerde böyle bir şey yoktur.

TÜRKLERİN TAKTIĞI KUŞ TÜYLERİNİN TEMİNİ [BİR ASKERİ SINIF OLARAK DELİLER]

Türkleri taktığı kuş tüylerinin temini [bir askeri sınıf olarak deliler] Padişahın sarayındaki yeniçerilerin, bilhassa da onun lütfunu kazanmış olanların delice cesareti ve absürt sorgucları olağanüstüdür; bunlar kendilerini devekuşu ve *rhintaces* [cennetkuşu] denilen kuşun tüyleriyle donatırlar; horoz büyüklüğündeki cennetkuşunun tüyleri toplu haldeyken çok güzel görünür, Araplar satmak için bu kuşun tüylerini yolarlar.

Kimi çağdaş yazarlar bu kuşa *apus* derler, ama bence *phoenix*'tir [anka kuşu], kuşlar üzerine kitabımda daha ayrıntılı göstereceğim. Tüylerle bezenen bu Türkler, resimlerde gördüğümüz Melek Mikail'e benzerler. Bu tüylere her zaman değil, sadece padişah savaşa çıktığında veya onun refakatinde seferdeyken bürünürler. Tıpkı Avrupa'daki ahlak konulu piyeslerde melekleri oynayanlar gibi, çok güzel kuş tüylerinden, omuzlarına sabitlenmiş devasa kanatları da olur.¹⁰⁸

Yeniçeriler gençliklerinden beri, başlarına, Fransa'daki asil hanımların taktıkları şapere¹⁰⁹ benzer uzun bir başlık giymeye alışkındırlar. Yalnız bunları başlarının üzerinde tünük gibi yükselir ve etrafını sarar. Bunun üzerinde başparmakla işaret parmağının girebileceği genişlikte bir halkaya bağlı bir buçuk ayak [y. 45 cm] uzunluğunda bir boru vardır [kaşıklık]. Bunda devekuşu ve diğer kuşların tüyleri bulunur. Nefis devekuşu tüylerinden başka, kafanın tepesinden arkaya bele doğru uzanan bir sorguç sarkar, bu sorguç neredeyse yere kadar uzanır ama değmez. Böyle süslenmiş ve tanınmaz hale gelmiş kimseleri gören biri dev gördüm zanneder, çünkü öyle korkunç bir halleri vardır. Kafalarının üzerinde yükselen halka başlığa yaslanır, ona tutturulmuş değildir. Her yeniçerinin veya Türkün böyle tüy takmasına müsaade edilmez, sadece savaşta düşman öldürerek yiğitliklerini göstermiş

¹⁰⁸ Osmanlı Türkçesiyle "delü"ler düşman saflarında vurkaç taktikleriyle karışıklık yaratan, bazen de Rumeli'de yüksek rütbeli Osmanlı görevlilerinin muhafızlığını yapan bir askeri birimdir. Giysileri aslan, sırtlan ve tilki postundandı, miğferlerine, kalkanlarına kuş tüyleri takarlardı, hatta omuzlarında tüylerden yapılmış kartal kanadı biçiminde kanatlar taşıdıkları da olurdu.

¹⁰⁹ Kafanın üzerine, kumaş kurdeleleri aşağı sarkan bir keçe altlık koyarak yapılan saç şekli.

olanlar takabilirler. Bir adamın başında birçok tüy varsa, bu çok adam öldürmüş olduğunu gösterir; kimseyi öldürmediğinden övünecek bir şeyi bulunmayan bir kimsenin bu tüylerden takmaya hakkı da yoktur.

Savaşa giden bir asker, kölesi değilse, yanına hizmetçi alamaz. Yeniçeriler de kimseyi alamazlar, zira zaten kendileri en düşük köle sınıfıydılar, sadece erzaklarını ve silahlarını götürürler. Beher beş kişinin yüklerini ve çadırlarını taşımak için bir at götürdükleri de doğrudur. Eski devirlerde Romalılar da böyle yaparlardı; nitekim Metells'un [Quintus Caecilius Metellus Numidicus] Iugurtha'ya karşı savaşta, adamlarının erzaklarını ve silahlarını kendileri taşımasını gerektiren, yanlarına hizmetçi almalarını yasaklayan bir kararname çıkardığını okuruz. Padişahın sarayındaki, ona en yakın yeniçerilerin barış zamanında her on kişiye bir, savaş zamanında ise her beş kişiye bir hizmetçileri olduğunu biliyorum.

Buna bakıldığında, padişahın hanesinde nasıl büyük bir itaat olduğu çok kolay görülebilir. Türklerin sancaklarını yenilemelerine de gerek yoktur, zira bu sancaklar sadece, atın kuyruğundan alınmış, muhtelif renklerde boyanmış ve yarım bir kargının ucuna asılmış kılıklardan ibarettir. İster kadife, saten, ister ipek veya yünlü olsun, yırtmaçlı bir kıyafet görmek, Türkiye'de ayıplanacak bir şey sayılır. Rumlar ve Türklerin diğer bütün tebaaları asla yırtmaçlı kıyafet giymezler.

Türkler genellikle muhtelif renklerde desenli yumuşak kumaşlı elbiseler giyerler. Kıra çıktıklarında silahlarını yanlarına alırlar, her zaman küçük bir fenerleri ve bunun içinde yakacak mumları da olur ki bu çok yaygın bir alışkanlıktır. Herkesin kaşığı kuşağına asılıdır, ayrıca tuz dolu küçük, deri bir keseleri de vardır, ama bu, eski devirlerde Yunanların kullandığına benzer kompozit bir tuzdur. Tuzla dövüldükten sonra kurutulmuş ve yeniden dövülmüş sarımsaktan yapılır; yemeklerini tuzlamak için bunu keselerine doldurup yanlarında taşırlar. Bu karışım lezzeti mucizevi şekilde artıran ve yemeklerini yemeyi zevkli kılan, bol bol soğuk su içtikten sonra da midelerini rahatlatan bir şeydir.

TÜRKİYE ŞEHİRLERİNDE OK ATMAYI ÖĞRENENLERİN
HARİKA TALİMLERİNE DAİR

Türkiye'nin şehirlerinde, yumuşak topraktan tümsek ve nişangâhlar [puta] olur ki erkekler bunları her gün ok atmak için kullanırlar. Oklarını ahşap yaylarla yaptıkları gibi uzun mesafeden [menzil atışı] değil çok yakından [puta atışı] yaparlar, okları da fazla uzun değildir. Nişangâhtan sorumlu olan adam yumuşak kalsın ve kurumasın diye toprağı her gün sular. Altı *pace* [y. 4,5 m.] mesafeden hedefi vurmak için [yayı] bütün kuvvetleriyle gererek ok atarlar. Nişangâhın yanında tahtaya siperlenmiş bir adam bekler, her atıştan sonra oku çekip okçuya geri atar. Talimdeki adam yeterince attıktan sonra yayını nişangâhın yanına asar ve mevcut rayiçten ücretini öder. Böyle nişangâhlar genellikle şehirlerdeki meydanlarda, Türklerin talim için gittikleri yerlerde olur. Bir akçeden daha fazla ödemedi yüz defadan fazla atarlar.

TÜRKLERİN YAPTIKLARI MUHTELİF YEMEKLER HAKKINDA

Türklerin sebzeleri salamura da [turşu] saklama yolları tek kelimeyle harikadır, böyle sebzeler ucuzdur ve Türkiye'deki bütün şehirlerde satılır. Kimi iki yumruk iriliğinde, kimi beyaz yahut sarıya çalan, kimiye kırmızı olan pancar köklerini de böyle saklarlar. Kimileri bunların *rave* [şalgam veya turp] olduklarını düşünür ama bu yanlıştır.

Ayrıca iri beyaz lahanalar ile şalgam köklerini ve *enula campana* [andızotu] köklerini de böyle saklarlar. Bir kimse küçük bir harcama karşılığı Roma'da ve Romalıların diğer şehirlerinde de revaçta olan böyle şeyler yiyebilir. Bu işin ticaretini yapanlara *salgamarij* [şalgamcı] denir. Böyle bir yemek çok ucuza gelir, dört kişi bir *carolus*'tan¹¹⁰ daha azına karınlarını doyurabilir. Bu, pişirmeye gerek olmayan bir yemektir, zira salamura da saklandığından yenmeye hazırdır. Ayrıca üzüm ekşisi de [koruk suyu] saklarlar ki Türkiye'de bu da büyük bir lezzettir, zira sirke ve hardal tohumuyla karıştırıldığında ekmekle birlikte çok iyi giden bir içecek olur.

Sadece koyunların kelle ve paçalarını pişiren, başka da bir şey yapmayan dükkânlar da vardır; bunları satarlarken beceriyle açarlar ve az bir yağ ve sirkeyle, üzerine sarımsakla birlikte ezilmiş ve sumak ağacının kabuk ve kökleriyle karıştırılmış tuz serpip sıcak servis ederler ki, bu karışıma eski devirlerde *rhus obsosniorum* denirmiş.

Türkler, milletin ortasında yemekten utanmazlar, hatta büyük beyler bile öyle yaparlar. Bütün Türkler sığır ve koyun çobanlığından gelir ve hayat tarzlarında da bunun işaretlerini hâlâ barındırırlar; başka yemek yemeye güçleri yetse bile daha iyi bir şeye para harcamaktansa küçük bir fiyata mandıra ürünleri yemeyi tercih ederler.

İstanbul'da, Trakya tarafındaki limanın [Haliç] yukarısında, sadece *melca* [çökelek] ve *caimac* [kaymak] ve de *oxygal* [yoğurt] yapılan koca bir mahalle [Kâğıthane olmalı] vardır. Bu kaymak süt kaymağından farklı usullerle yapılır. Yunanların eski devirlerde *aphrogala* dedikleri şeydir bu.

¹¹⁰ *Carolus*: VIII. Charles zamanında (1470-1498) tedavüle sokulan gümüş alaşımı bir sikke. Yazar ilerleyen satırlarında seyahati sırasında bir *carolus*'un bir akçe değerinde olduğunu belirtmektedir.

Yunanların sokak ağzıyla *misitra* dedikleri Süt kesigi de çok sevilir. Yaşayışlarına bakıldığında Türklerin kökenlerini daha fazla incelemeye hiç gerek olmadığı görülür.

TÜRKLERİN SÜNNET ÂDETLERİ HAKKINDA

Türkler sünnet olurlar, ama Yahudilerin yaptıkları gibi doğumlarının sekizinci gününde değil, (hangisinin doğru telakki edildiğine bağlı olarak) sekiz, on iki veya on beş yaşlarında sünnet olurlar.¹¹¹ Bir oğlan, konuşmayı öğrenene ve sünnetçiye cevap verebilecek hale gelene kadar sünnet edilmez. İşaret parmağını havaya kaldırması (bu, Muhammed'in inancını paylaştığının işaretidir), sünnet sırasında parmağını havada tutması [şehadet etmesi] gerekir. Camide sünnete müsaade edilmez, sünnet baba evinde yapılır, zira sünnetsiz birinin cami veya kiliseye girmesi uygun değildir. Sünnet sırasında Türkler kalabalık biçimde toplanırlar, çünkü sonrasında kendi usullerince bir şölen yaparlar, sünnet edilen çocuk da onlara katılır. İmam¹¹² eline bir makas alır, oğlana, şimdi ona, ertesi gün keseceği şeyi göstereceğini söyler, organın ucundaki sünnet derisini havaya kaldırır, işte bunu yarın keseceğim der. Sonra kalkıp gider; ama bu sadece çocuğu kandırmak içindir, az sonra sanki bir şey unutmış gibi geri gelir ve demin bağlayıp işaretlediği sünnet derisini kesiverir, bu fazla bir acı da vermez; sonra yarayı tuzlu suyla yıkayıp keten beziyle bağlamakla yetinir, yara böylece iyileşir.

Çocuk sünnet edildikten sonra doğumda verilen ismi değiştirilmez, yalnız bir *mussulma* eklenir ki, iyi, sünnetli Türk [Müslüman] demektir. Sünnetten sonra, bizim Fransa'da evlenme töreninden sonra yaptığımız gibi büyük bir şölen olur. Çocuk, merasim alayıyla hamama götürülür; evine döndüğünde tef çalarak karşılanır, çocuğa da beyaz bir takke verirler; kimi zaman bu takke beyaz çiçeklerle süslenmiş olur. Büyük bir alayla camiye götürülür. Sonra herkes, çocuğun ailesinin mevkiine göre hediyeler verir; eğer büyük ve zengin bir aileden geliyorsa, şölen ve kutlamalarda hazır bulunanlar altın, gümüş ve diğer hediyeler verirler.

Hiçbir Hıristiyan zorla Türk [Müslüman] yapılmaz, ama hür iradesiyle Müslüman olmak istiyorsa da büyük bir itibar gösterilir. Ama

¹¹¹ Sünnet genelde oğlan yedi veya sekiz yaşındayken yapılır.

¹¹² Elbette imam değil, (berberlik de yapan) sünnetçi. Törene herhangi bir dini ayin eşlik etmez, Kuran'da yazılı da değildir.

zorla, mesela hayatlarını kurtarmak için Müslüman olanlar daha az itibar görürler. Eğer bir Hristiyan, bir Müslüman kadınla zina edecek olursa kanun onun öldürülmesini emreder; ancak bundan tek kurtuluş Müslüman olmaktır. Bir Hristiyan bir Müslümanı öldürecek olursa da sadece Müslüman olmayı kabul ederek yahut büyük miktarda bir para ödeyerek canını kurtarabilir. Zira bu ülkede parayla çözülemeyecek hiçbir güçlük yoktur. Bir Hristiyan kadın, bir Müslümanla beraber bulunacak olursa da Müslüman olması gerekir. Bu ülkede ölümü gerektiren bir suçtan suçlu bulunup da Müslüman olarak kendilerini kurtarmayı başaramayan pek az insan vardır; çokları da ölümden kurtulmak için Müslüman olurlar.

Bir Muhammedi olan İran şahı Türklere sapkın gözüyle bakıyor, çünkü Müslüman kadınları, onun ülkesindeki kadınlar gibi sünnet olmuyorlar, dahası onun ülkesindeki kadınlar camilere gidebilirlerken Türkiye'deki kadınlar gidemiyorlar. Etiyopya'daki Rahip Yohannes'in ülkesinde İsa'ya inanan Kopt Hristiyan kadınların da sünnet olduklarını biliyorum; zira şeriat, kadınların da bir çeşit sünnet edilmesini mecbur kılıyor, böylece Yunanca *hymeneia* ve Latince *alae* denilen, erkeklerin sünnet derisinin muadili sayılan parçayı kesiyorlar. Muhammed'e saygısızlıkta bulunan, hakkında kötü konuşan kişinin ölmesi gerekir; ama Müslüman olurlarsa şeriat onları affediyor, dahası böyle insanların sünnetten ve parmaklarını kaldırmaktan [şehadet etmekten] başka bir şey yapmaları gerekmiyor, bu işaretle birlikte Müslüman oluyorlar ve neticesinde padişaha ödedikleri haraç veya cizyeden muaf tutuluyorlar. Yahudi yahut Hristiyan olanlar bunu öder, ancak Türkler ve Müslümanlar, yani sünnetliler muaftır.

BİR KÖLENİN AZAT BİÇİMİNİ (YANİ HİZMET KARŞILIĞINDA MI PARAYLA MI AZAT EDİLECEĞİNİ) SEÇME HAKKINA DAİR

Türkiye’de efendisine hizmet etmekte olan bir Hristiyan köle veya esir, sahibinin izni olmadan kendi istese de Müslüman olamaz; zira köle olduğundan efendisine hizmet etmesi ve onun işlerini görmesi gerekir; ama eğer Müslüman olursa, efendisi onun hizmet süresini kısaltabilir. Bu demektir ki köleler, sünnet edilip Müslüman olabilecekleri gibi, Hristiyan imanlarında sebat da edebilirler. Türkiye’de kölelere, Avrupa’daki hizmetçiler kadar iyi muamele edilir; bunların mutlu yahut mutsuz olmaları da hizmet ettikleri efendilerine göre değişir. Eğer kendilerini seven iyi bir efendiyle birliktelerse iyi muamele görürler. Bir köle, efendisinden, azatlık parasını belirlemesini veya ne kadar hizmet etmesi gerektiğini söylemesini isteyebilir, bu suretle kadiya gidip, efendisi azatlığını belirlemediği yahut kendisine ne kadar hizmet etmesi gerektiğini söylemediği için başka bir efendiye satılmasını isteyebilir. Kadının bu davayı çözmesi gerekir. Efendiyi [huzuruna] çağırır, köle, efendisine kendisine kaç para verilmesini istediğini veya ona daha kaç sene hizmet etmesi gerektiğini sorar. Sonra efendi, köleden bir seçim yapmasını ister; ya azatlığını ödeyip hürriyetini kazanacak, ya da hizmete devam edecektir. Eğer kölenin özel bir kabiliyeti yoksa ve azatlığını çalışarak yakın zamanda kazanma ümidi yoksa, parayla değil çalışarak ödemeyi daha uygun bulur ve hizmet etmeyi tercih eder. O zaman efendi, on, on iki, on beş vb. sene daha hizmet etmesi gerektiğini söyler ve bunu belgeleyen bir senet verir. Köle de on veya on beş vb. sene daha hizmet ettikten sonra ayrılmakta serbest olur. Ama eğer kölenin, azatlığını kazanabileceği bir zanaatı varsa, efendisinden bunun için belli bir süre tespit etmesini ister, sonra da anlaştıkları parayı ona öder.

Azatlıklarını iki yahut altı sene gibi kısa bir zamanda ödemiş kölelerle karşılaştım; başkaları da daha uzun veya kısa zamanlarda ödemişlerdir. Köle bir zanaat biliyorsa, bir sürü iş eline geçer ve efendisine her ay veya üç ayda bir ödeme yapar. Ama korsanların ellerine düşen kölelerin azatlıklarını kazanma ümitleri hiç olmaz, bunlar uzun yıllar köle kalırlar, zira

bir korsanın, ektirmesinde çalışacak adamlara ihtiyaı vardır, bu yüzden onları hizmetinde tutar ve karada çalışmalarına müsaade etmez. Varlıkları daha az kimselere ait kölelerin azat edilme ümidi, büyük bir efendiye ait olanlardan daha çoktur, zira efendileri bir paşa, beylerbeyi, sancakbeyi veya benzeri olduğundan kadının onlar üzerinde otoritesi yoktur, yani böyle bir efendisi olan kadıya başvuramaz. Dolayısıyla, böyle bir efendinin yanındaki köle sabırlı olmalıdır; ama efendisi bir kylyse kadı onu akıl ve adalet dairesinde davranmaya zorlayabilir.

Türkler, Fransızların fındık yağı ve Languedoc'ta yaşayanların da zeytinyağını kullandıkları kadar susamyağı kullanırlar. Büyük emek gerektirdiğinden susamyağı genelde klelerce yapılır. Susamyağı sadece kışın yapılır. Susam çekirdeklerini tuzlu suda yirmi dört saat suda bırakırlar, sonra beze sererek kabuğu soyulana kadar aħřap tokmaklarla döverler. Sonra gene tuzlu suya yatırdıklarında yüzeye çıkan kabukları toplayıp atarlar. Sonra tohumları toplayıp fırında ısıtır ve iyice ezerler; bu sırada susamın yağı hardal gibi akar, firesi çok azdır. Bunu ağır ağır kaynattıktan sonra posasını ayırırlar. Çok tatlı ve lezzetli bir yağdır, epey de ucuzdur.

Türkler, tıpkı Romalıların eski devirlerde *triclinium*'larında yaptıkları gibi ayakkabılarını çıkarıp yere oturarak yerler ve içerler. Romalıların *triclinium*'ları, bizim şimdi taverna ve de yemek odası dediğimiz şeydir; bunlarda, terzilerin çalışırken oturduklarına benzeyen yükseltilmiş platformlar yahut kürsüler olurdu. Romalılar ayaklarını bugün âdet olduğu gibi masanın altına koymadıklarından sandaletlerini çıkarıp bunların üzerine çıkar ve Türklerin yaptığı gibi yastıklara yaslanırlardı. [Romalı ozan] Martialis de bu usulü teyit eder, zira beşinci kitabında şöyle der: *Deposui soleas adfertur protinus ingens / Inter lactutas oxigarumque liber.*¹¹³

Triclinium'un, Fransızların taverna yahut yemek odası dediği şey olduğunu ispat etmek üzere, Varro'nun [Marcus Terentius] otoritesine başvurmak benim için kâfi olacaktır; Varro, Afrika tavuğundan [betavuğu] bahsederken şöyle der: *Meleagrides novissime in triclinium genearium introierunt e culina.*¹¹⁴ Suetonius da [Gaius Suetonius Tranquillus] Iulius

113 Aslında Martialis'in *Epigramlar*'ının III. kitabından: "nme marul ve balık sosuyla beraber kocaman bir öğün getirmeden nce ayakkabılarımı ancak ıkartabildim."

114 Varro şyle yazar: *Gallinae Africanae sunt grandes, variae, gibberae, quas meleagrides appellant Graeci.*

Caesar'dan bahsederken de şöyle der: *Convivatum assidue per provincias duobus tricliniis, uno quo sagati palleativa, altero quo togati cum illustrioribus provinciarum discubuerunt.*¹¹⁵ Başka bir pasajda da şöyle der: *In Augusto, Liviae nuptias obiecit: et foemina in consularem e triclinio viri coram in cubiculum abductam,*¹¹⁶ vb. Ve başka bir yerde: *Divus Claudius adhibebat omni caenae et liberos suos cum pueris puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur, nec temere unqual triclinio abscessit, nisi distentus ac madens.*¹¹⁷ Plinius da fillerden bahsederken, bunlar öyle usulca yürüyorlar ki, sırtlarında kurulu bir tür *triclinium*'da içki içenlerin ellerindeki kadehlerden bir damla şarap damlamaz, der. Ben de bu suretle, Türkler yerde oturarak ve bazen de dirsekleri üzerinde yastıklara yaslanarak, yerden yüksek bir tür masanın üzerinde veya yerdeki halının üzerinde yemek yediklerinden, bunun *triclinium* diye anılabileceği sonucuna vardım, zira eski devirlerdeki uygulamalara denk düşer.

Romalıların zamanında olduğu gibi hadım köleler çalıştırmak da Türkiye'de yaygındır. Ancak ben gene de tuhaf buluyorum, çünkü bu uygulamanın kökeni, Kraliçe Semiramis'e¹¹⁸ dayanıyor. Semiramis, savaşlarda çok kudretli bir kraliçeydi, kadınlarının idaresinde görevlendirilmiş bir sürü iğdiş edilmiş genç oğlanı da vardı. O zamandan beri neslinden gelenler, bilhassa da hükmettiği memleketlerde bu uygulamayı devam ettirdiler.

Haec novissimae in triclinium cenantium introierunt e culina propter fastidium hominum: "Afrika tavukları iri, rengârenk, hörgüçlü olur; Yunanlılar bunlara *meleagrides* derler. Yemeklerin lezzetine lezzet katmak için mutfaktan yemek odasına getirilen son şey bunlardır." (*Res rusticae*, 9. Bölüm.)

¹¹⁵ Alıntı bütünüyle doğru değil. Suetonius şöyle der: *Convitatum assidue per provincias duobus tricliniis, uno quo sagati palliati, altero quo togati cum illustrioribus provinciarum discumberent:* "Vilayetlerde devamlı suretle ziyafetler verilirdi, bunlar için iki masa kuruluyordu, biri subaylar ve Yunanlılar için, diğeri de vilayet eşrafi için." *De vita Caesarum*, Kitap 1, "Divus Julius," Bölüm 48.)

¹¹⁶ Suetonius, Augustus'tan bahsederken şöyle der: *M. Antonius super festinatas Liviae nuptias obiecit et feminam consularem e triclinio viri in cubiculo, abductam, rursus in convivium rubentibus auriculis incomptiore capillo reductam:* "Marcus Antonius, onu sadece Livia ile aceleci evliliği yüzünden değil, konsüllerden birinin karısı olan bir kadının kocasının gözleri önünde masayı terk etmesine neden olduğu ve onu yatak odasına götürdüğü ve daha sonra kulakları kıpırmızı, saçları da dağınık halde geri getirdiği için de ayıpladı." (2. Kitap, "Divus Augustus," Bölüm 69.)

¹¹⁷ "Sofrasına sadece çocuklarının değil asıl ailelerinin genç oğlanlarının ve kızlarının kabulmasına da izin verirdi; bunlar, eski zaman âdetlerine uyarak yemeklerini sedirlerin dibinde oturup alırlardı. Tıka basa yiyip şarapla şişmeden de yemek odasından ayrıldıkları neredeyse hiç görülmezdi." (5. Kitap, "Divus Claudius.")

¹¹⁸ Kutsal kökenli olduğuna inanılan, efsanevi Asur kraliçesi; devasa imparatorluğun mutlak hâkimi.

Türkler, hadım kullanmaya başladıklarında, Romalılar gibi, onların sadece hayalarını kesmeyi biliyorlar, erkeklik organlarını kesmeden bırakıyorlardı. Ama bu oğlanlar büyüdüklerinde, hayaları olmasa bile gene de kadınlarla münasebete girişebiliyordu. Böylece bazı imparatoriçeler onların bu hallerinden daha çok hoşlanır oldular, çünkü hayaları olmadığından çocuk yapamıyorlardı. Bu yüz kızartıcı bir mevzudur, bu yüzden daha fazla bahsetmeyeceğim. Bunun üzerine padişah, hayaları iğdiş edilmiş erkeklerin karılarına ve cariyelerine hâlâ zevk verebildiğini öğrenince, hayalardan başka organın da kesilerek iğdiş işinin tamamlanmasını buyurdu. Ancak bugün bile hadım edilecek on yahut on iki kişiden altısının bundan kaçınabildiği olur. Kimileri, imparatorun emrinin sebebinin farklı olduğunu söyler: güya günün birinde padişah hadım edilmiş bir atın kısrağa dayandığını görmüş ve bunun üzerine iğdiş işinin tamamlanmasına karar vermiş.

Dişi köleler, Türklere sadece hanelerinde hizmet edebilirler, zira insan içine çıkamazlar. Bu nedenle, bir adamın karılarına, dişi kölelerdense, erkekler gibi sokağa çıkabilen hadımların hizmet etmesi daha uygundur, zira bir erkeğin genelde birkaç karısı ve dişi köleleri olduğundan, erkek hizmetçilerin dairelere girmesine de izin verilmediğinden, her varlıklı büyük efendinin pek sevdiği ve güvendiği bir hadımı da olur. Bizzat padişah bile sık sık bir hadım kölesini bütün kuvvetlerinin başına geçirir; o zaman hadımın kumandası altında büyük bir ordu olur, sultan onun cesaretinden şüphe etmez, yüreğinde şu kadcıkcık bir korku zerresi olduğuna da inanmaz.

Iulius Caesar'a ve Roma'nın bütün gücüne karşı direnebilen kumandan, Mısır kralının Ganymedes¹¹⁹ adındaki hadımı değil miydi? Pers ülkesinde hadım krallar olduğunu, birçok başka hadımın da müelliflerin haklarında çok şey söyleyeceği büyük efendiler olduğunu biliyoruz. Dahası, fazla uzağa gitmeyelim, biz Kahire'deyken padişahın bütün Mısır, Suriye ve Arabistan'daki vekili olan paşa da bir hadımdı. Padişah ona, imparatorluğundaki en yiğit komutanı kadar güveniyordu. Ancak Romalılar eski devirlerden beri hadımlarına Türkler ve doğunun birçok hükümdarı kadar

¹¹⁹ Ganymedes, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında Mısır Prensesi Arsinoe'nin maiyetinde bulunan bir hadımdı. Iulius Caesar, MÖ 48'de Mısır'a geldiğinde, bu hadım prensesle birlikte İskenderiye'den ayrıldı, ordunun kumandasını eline aldı ve Romalılara karşı bir dizi zafer kazandı.

serbestlik vermemişlerdir, zira birçok hadımın Roma kuvvetlerine karşı geldiklerini okuyoruz. Bugün Türkiye’de hadımlar hâlâ hanımlarına ve efendilerine, arkadaşları kadar yakındırlar. Efendileri onlara büyük bir güven besler, karılarının yanına girmelerine, kendileri yokken dairelerinde uyumalarına en ufak endişe duymaksızın müsaade ederler, zira kadınlarla münasebet imkânlarını ellerinden almakla bunun verdiği bütün hazdan da onları yoksun bıraktıklarını bilirler. Dolayısıyla kepezeliğe sebep olacak hiçbir şey yoktur, her şey avuçlarının içindedir. Efendileri savaşa gittiğinde, hadımlar geride kalır, onun karılarına ve cariyelerine göz kulak olur, onlara her tür hizmeti yapar. Bu yüzden efendileri genelde ev işlerinin sorumluluğunu da onlara bırakır.

Hristiyanlar da isterlerse dişi veya erkek köle sahibi olabilirler ve bunları kendi paralarıyla satın alırlar; Yahudiler de öyle. Ama ne Hristiyanlar ne de Yahudiler, bir Müslümanı köle edinemezler. Bir Yahudi, ister erkek ister dişi olsun, Hristiyan bir köle sahibi olabilir; bir Hristiyan da Yahudi bir köle edinebilir. Ama Yahudiler birbirlerine öyle bağlıdırlar ve öyle kurnazdırlar ki, kendi milletlerinden birini katiyen köle bırakmazlar. Bu kişi ister barış ister savaş zamanında, ister karada yahut denizde ele geçirilmiş olsun, onu kurtarmak için büyük zahmetlere girişirler, esarette kalmamasını sağlamak için yüklü meblağlar öderler. Ancak Türkler Yahudilere büyük nefret besler ve karşılaştıklarında da hakaret etmeden duramazlar.

Türklerin imamları, din adamı olmayanlardan pek az farklıdır. Büyük bir ilim edinmelerine gerek yoktur, ama sadece Kuran okumayı ve yazılı metne göre onun Türkçe mealini aktarmayı bilmeleri gerekir. Tıpkı diğer insanlar gibi evlenir ve giyinirler, onlardan hiçbir suretle farkları yoktur, ayrıca hayatlarını sürdürebilmek için başka kimseler gibi bir zanaat sahibi olmaları gerekir. Kimisi dükkâncıdır, kimisi ayakkabı tamir eder, terzilik yapar yahut mekanik sanatları görür. Kimileri hayatlarını istinsahla kazanır, zira Türkiye’de Türkçe matbaa yoktur. Kâğıtları pürüzsüzdür, öyle bir perdahlanmış ki emay gibi pırıl pırıl parlar. Türkler bizi taklit ederek büyük çabalar harcamışlar ve şimdi astronomi, şiir ve felsefe ilimlerinde ihtisas sahibi olmayı maksat edinmişlerdir; ama bu şeylerden keyif almadıkları gibi ister kız ister oğlan olsun çocuklarını eğitime masrafına da katlanmazlar. Kızlarla erkeklerin okulları ayrıdır; kız okullarında öğretmenler kadinken erkek okullarında erkektir. Ayrıca hece vezninde on veya on bir dizelik (daha çok yahut az da olabilir) şiir ve türkü yapmayı da öğreniyorlar, bu yüzden bir Türkü şarkı söylerken dinlediğinizde Alman sanabilirsiniz.

Türkler evlendiklerinde karılarını nakit parayla satın alırlar. Bu ülkede çeyiz diye bir şey yoktur; kızın evlenince giyeceği elbise ve kıyafetlerin parasını koca ödemelidir. Eğer evlendikten sonra geçinemezlerse veya kadın kısır çıkarsa, kocası kadıya gider ve eşinden ayrılmak için müsaade ister; kadınla erkek hiçbir yemin etmeden evlenmiş olduklarından boşanmaları da merasimsiz olur. Bir Türk ölürse, erkekler ailenin erkeklerinin yanına, kadınlar da kadınlarının yanına gömülürler. Cenaze ilkin yıkanır ve güzel beyaz ketenlere sarılır, sonra büyük merasimlerle şehrin dışına taşınır. Kimse tapınaklara gömülmez. Bunların *druoid* dedikleri insanlar da ellerinde kandillerle cenazenin önünde yürür,¹²⁰ imamlar ise defin yerine gelene kadar ilahiler söyleyerek cenazeyi takip ederler. Mezar ziyaretleri ve ölümler için dua etme âdetleri vardır. Kadınlar kimi zaman sırf onlara ayrılmış belli günlerde alay halinde mezarlığa gelirler, erkekler de ayrı ve farklı vakitlerde gelirler.

¹²⁰ Yazarın bir Müslüman cenazesinin kaldırılışına hiç tanık olmadığı anlaşılıyor, yazdığı sözler için bir açıklama getirmek olanaksız.

TÜRKLERİN İMAMLARININ CAMİLERİN KULELERİNDEN
[MİNARELERİNDEN] BAĞIRMAK SURETİYLE SAAT HİZMETİ DE
GÖRDÜKLERİNE DAİR

Türkiye'de saat yoktur, ama rahipleri [müezzinleri], cami dedikleri kiliselerinin çok uzun kulelerinin [minarelerinin] tepesine çıkarlar. Her caminin, eğer sultan vakfiyesinden iseler iki yanında en azından iki minaresi olur, zira büyük efendilerden başka kimsenin ikiden çok minaresi olan cami yaptırmalarına müsaade edilmez. Müezzinler minarelerin tepesine çıktıklarında sepetini kaybetmiş sokak satıcıları gibi yüksek sesle bağırlar; bu bana, Noel zamanı Maine tarlalarında şarkı söyleyen çoban kızlarını hatırlatmıştı, zira Türkler şarkılarını tiz sesle söylerler. Sesleri çeyrek, kimi zaman da yarım fersah [y. 5 km] uzaktan rahatlıkla işitilir; onları bağırlarken iştmemiş olan hiç kimsenin, bir insan sesinin bu kadar uzak mesafeden duyulabileceğine inanması mümkün değildir. Kimi zaman aynı anda iki yahut üçü birden duyulur. Müezzinler parmaklarını kulaklarına götürürler ve öyle yüksek sesle bağırlar ki, bütün şehir duyar; Arapça olarak şu sözleri söylerler: *La İlah İllellah Mehemmed İrred sul Allah*. Bu şekilde günde beş vakit bağırlar: şafak sökmeden bir saat önce, şafak sökerken, öğlende, saat üçte ve de geceleyin. Bütün bu zamanların kendi dillerinde özel isimleri vardır. Türkler aralarında, bu vakitlerde iş görüşmesi yapmak veya belli yerlerde buluşmak için sözleşirler. Genelde öğleyin camiye giderler, ama içeri girmeden önce ellerini, ayaklarını ve hem ön hem arkadaki mahrem yerlerini yıkarlar, sonra başlarının üzerine üç defa su atarlar, girerken de ayakkabılarını çıkartıp kapıda bırakırlar.¹²¹

¹²¹ Yazar abdes almayı da yanlış tarif ediyor.

İSTANBUL YOLCULUĞUNUN DEVAMI, AYRICA
TÜRKLERİN ÂDETLERİ HAKKINDA

Bütün kışı Türkiye’de [Afyonkarahisar’da] geçirdikten sonra bahar gelince İstanbul yoluna devam etmeye karar verdim. Genel bir kural olarak Türkler mecbur kalmadıkça atlarını asla tırısı kaldırmazlar, ama zaruret halinde, bilhassa savaşta böyle yapmaları gerektiğinde de, ne atlarını ne kendilerini esirgerler. Bir yere giderken yazın yanlarına sadece yiyecek alırlar, o zaman da akşam ve sabah erken saatte yolculuk ederler, böylece güneşin aşırı sıcağından kaçınırlar. Ama yolculuk sırasında at sırtında yerler ve atlarını da yol boyunca her fırsatta sularlar. Bu yüzden ana yollarda çok sık çeşme olması önemlidir. Yemek için durmayıp gün boyu at sırtından inmediklerinden ertesi günün erzakını bir gün önceden temin etmeleri gerekir. Yediklerine pek aldırış etmezler; soğan, ekmek ve meyve kurusuyla yetinirler.

Türkler arasında, ister büyük efendi ister en sıradanı olsun, kuru soğan yeme âdeti vardır. Türkiye’nin büyük beyleri buna o kadar alışkındırlar ki, soğan yemedikleri hiçbir öğün olmaz, bu da onları sıhhatli tutar. Bunun sebebi, yabancı gözlemcinin ilgisini çeker, zira kendileri için fazla bir harcama yapmadıklarından birçok kölenin karnını doyurabilirler. Bir Türk için, iki köle ve üç atın bir günde altı akçeden fazla masrafı olmaz, bu da altı *carolus*’a eşittir. Sadece su içtikleri, onu da pek sık değiştirdikleri halde pek sık hastalanmamaları çok şaşılacak bir şey değil midir? Ama tesadüf bu ya, iki şekilde etki eden bir devaları vardır: ilki, sarımsak ve soğandır ki çok ucuzdur, her tür nazardan onları esirger; ikincisi de büyük miktarda kuru ekmek yemeleri tükürük bezlerini çalıştırıp iştahı artırır. Eğer Lombardiya ve Savoy’da, *gos*¹²² dedikleri, henüz Latince bir isim bulunmamış olan, bizimse *loupes* dediğimiz gırtlak şişmesinden mustarip olanlar da yemeklerinde kuru sarımsak ve soğan yemeye alışkın olsalardı, şüphesiz bu illeti çekmezlerdi, çünkü bu sadece kötü su içmekten kaynaklanır, Türkler ise bu dertten çok sık soğan ve sarımsak yeme âdetleri sayesinde kurtulurlar.

¹²² Guatr. Belon’un hastalığın sebebi olarak söylediği şey doğru değil; aslında iyot eksikliği sonucu olur.

İstanbul'a gitmenin iki yolu vardı. Kısa olanı Uludağ üzerinden, uzun olanı ise onun etrafından dolanarak kente ulaşıyordu. Karlar erimiş bulunduğundan, [Fransa'daki] Cenis Dağı'ndan bile yüksek olan Frigya dağlarının zirvelerinden geçerek gitmeyi tercih ettik. Paflagonya bölgesinden ayrılıp Galatya denilen bölgeye girdik ve eski devirlerde Contieum, günümüzde ise *Cute* [Kütahya] denilen büyük şehre vardık. Hem dağın etrafından dolanan, hem de zirvesinden geçen yol, *Gallogreece* yahut Galatya'dadır, zira Paflagonya'dan ayrılınca Galatya'ya girersiniz.

Paflagonya'daki en meşhur şehir, şimdi Totia, eski devirlerde ise Theodosia Gangrorum [Gangra/Çankırı] dedikleridir. Galatya'ya girince sola giden yolu tutarsanız eski devirlerde *Cute* dedikleri şehre [Kütahya'ya] ulaşırsınız, ama sağa giden yolu tutarsanız da Boli'ye [Bolu] varırsınız ki eski devirlerde Abonimenia denirdi. Anadolu'nun bütün sakinleri eski devirlerde Yunanca konuşmuş; Kilikya, Likya, Paflagonya, Kapadokya, Pamfilya, Bitinya ve Frigya'da gördüğümüz bütün harabelerde Yunanca yazıtlar vardı ve lahit ve binaların üzerinde de Yunan harfleri görülüyordu. Yukarıda anılan yolu tuttuğunuzda iki körfeze varırsınız: biri Mudanya (Gemlik), diğeri de Nikomedia [İzmit] Körfezi'dir; bunların etrafından uzun bir yolu dolanmanız, eski devirlerde Sagaris denilen ve taşlarla inşa edilmiş güzel bir limanı olan Karadeniz'e akan Sangari [Sakarya] Nehri'ni geçmeniz gerekir, sonra İzmit'ten çıplak gözle açıkça görülen gölün [Sapanca Gölü] etrafını dolaşırsınız; İzmit'ten sonra da yol körfez boyunca Marmara Denizi'ni takip eder ki bundan yukarıda bahsetmiştim. Bazı müelliflerin buna [geldiğimiz şehre] Latince Cutia dediklerini öğrendim, ama Plinius eski devirlerdeki adıyla Contieum der. *Cute* [Kütahya] o devirlerde meşhur ve güçlü bir şehirdi ve hâlâ öyledir. Şehrin alçak bir tepe üzerindeki hisarı bütünüyle ayakta ve surları da gayet iyidir. Hisar meyilli bir arazidedir, aşağı doğru şehrin epey yakınına kadar sokulur. Anadolu beylerbeylerinden birinin meskeni genelde Kütahya olur, burası şimdi bölgenin başlıca şehridir, ama eski devirlerde Gordinus [Gordion] dedikleri başka bir şehir daha vardı.

Kısa bir süre önce İran kralının [şahının] İsmail adındaki en büyük oğlu padişahın ülkesine akınlara girişti ve Galatya'ya kadar ulaştığı yerle-

ri yıkıp geçti, oysa elinin altında sadece 4 ila 5 bin kadar cesur ve silahlı adam vardı. Kütahya'ya geldiğinde orada Corague [Karagöz Ahmed Paşa] adındaki valiyle karşılaştı, paşanın adamları, İsmail'in adamlarının iki katıydı. Savaş meydanında dövüştüler. Ama şahın oğlu paşayı öldürerek kazığa geçirdi, cinsel organını kestirip ağzına sokturdu ve orada bıraktı. Sonra hisarı kuşatmaya girişti, ama onu alamadı, çünkü bir hadım, hızla ilerleyen büyük bir orduyla şehri kurtarmaya geldi ve onu geri çekilmek zorunda bıraktı.¹²³

123 Burada söz konusu olan Şah İsmail ordularının Anadolu içlerine ilerleyişleri değil, 1511'de II. Bayezid'in saltanatının son yıllarında Şahkulu önderliğinde patlak veren Kızılbaş ayaklanması sırasında vuku bulan çarpışmalardır. Elbette ki Şah İsmail, Şahkulu'nun başını çektiği ayaklanmanın arkasındaki hareket ettirici güçtü. Asiler Antalya'yı ele geçirdikten sonra Kütahya'ya doğru yürüdüler, Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'nın birliklerini dağıtıp kendisini öldürdüler. Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın yetiştirmesi üzerine Kütahya asilerin eline geçmedi. Ama Kütahya önündeki bu çarpışmada hem Hadım Ali Paşa hem de Şahkulu öldü.

TÜRKİYE'DEKİ BÜTÜN KADINLARIN HANGİ İNANÇTAN
OLURLARSA OLSUNLAR MAHREM YERLERİNDEKİ
KILLARI USTURAYLA DEĞİL KIL DÖKÜCÜYLE
TEMİZLEDİKLERİ HAKKINDA

Kütahya'daki pazardan her tür erzak (ekmek, şarap, et) alınabilir, zira şehirde Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar da vardır. Burada, bana bütün yolculuğum boyunca karşılaştığım şeylerden daha dikkat çekici görünen bir şey buldum: bu, *rusma* denen bir mineral. Bununla ilgili bilgi verebilecek her şeyi öğrenmek istedim. Bu öyle bir şey ki, toz haline getirilip suda ıslatıldığında, Türklerin kıllarını ağrısız ve hiç zarar vermeden dökmelerini sağlayan bir merhem oluyor. Bu kıl dökücü *rusma* pek gözde, Türkiye'nin her yerinde kullanılıyor ve padişahın hükmettiği memleketlerde onun adını ve büyük faydasını bilmeyen hiç kimse yok. Türk kadınlarının ve erkeklerinin âdetlerine göre vücutlarının hiçbir yerinde kıl bulunmuyor, olursa da bu tiksindirici sayılıyor. Bu madene çok talep olduğundan, (Yahudilerin bana dediğine göre) bunun iltizamını alan kişi her sene padişahın kasasına 18 bin duka vergi veriyor. Bir metalin böyle ufak bir faydasından ötürü efendisine böyle büyük para kazandırması epey yeni bir şey. Ne eski devirlerden ne yenilerden hiç kimse bundan bahsetmiş değil. Bu madenin çıkarıldığı maden damarı sahibi için, eğer işini bilen biriye, saf gümüş madeni kadar değerli olmalı. Zira sıradan insanlar bunu kullanmaya öyle alışmışlar ki, onsuz yapamazlar, fiyatı da günden güne artıyor.

Evvela, *rusma*'nın ne olduğunu izah edeceğim. Bu, demir cürufuna benzeyen yalnız ondan daha hafif, rengi de kavrulmuş gibi siyah bir ecza. Hakikaten de bu topraktan çıkarılan hafif yanık bir mineral. Bütün Türk kadınları, hamama gittiklerinde bunu kullanıyorlar. İster genç olsun ister yaşlı, evli yahut bekâr, vücutlarında kıl varsa, hatta hangi inançtan olurlarsa olsunlar, ister Türk, Rum, Ermeni, Yahudi veya Hristiyan, kıllardan kurtulmak için bunu kullanıyorlar. Çünkü *rusma*'yı *psilothre*¹²⁴ veya depilasyon maksadıyla kullanmayı tercih edenler, bunu usturadan daha kullanışlı

124 Depilasyon için kullanılan eski bir kelime.

buluyorlar. Avrupa'daki pek çok kimse, tüy dökmek için kireç veya *orpiment* [sarızırnık] kullanmayı denemişler, ama hamama veya banyoya girdiklerinde bunu nasıl kullanacaklarını bilemedikleri için kullanışsız bulmuşlardır.

şimdi, bu *rusma*'yı nasıl kullandıklarını anlatacağım. Çok ince un halinde ezdikten sonra eşit miktarda sönmemiş kireç ile *rusma*'yı karıştırıyor ve bir teknenin içinde de suyla karıştırıyorlar. Kadınlar hamama gittiklerinde kılsız olmasını istedikleri yerlerine bunu sürüp, yumurta haşlaması kadar bir süre orada tuttuktan sonra kılların temizlenmeye hazır olduğunu görüyorlar. Terleme başladığında kıllar da kökleriyle beraber ayrılıyor ve sıcak suyla yıkandığında ve elle sıvandığında düşüyor. Bu *psilothre*  yle yumuşak ki, hiç batmıyor ve sürüldüğü yeri hiçbir kıl olmamacasına pürüzsüz, pırl pırl yapıyor. Usturayla temizlendiğinde kılların kökü kalır ve deriyi kaba, fırça gibi yapar; *rusma* kullandıklarında ise ihtiyar bir kadın bile gencecik bir kıza dönüşüyor. Bu eczanın Mısır, Arabistan, Suriye ve Türkiye'de, hem fakirler hem zenginler arasında çok yaygın olmasının sebebi bu. Yunanistan'a da ulaşmış, ama belli ki orada durmuş, zira Latin inancından insanlar arasında henüz kullanılmıyor.

TÜRKİYE'DE KADINLARIN KENDİNE HAS,
İNCİ GİBİ SAF BİR GÜZELLİĞİ OLDUĞUNA DAİR

A sya'da ister bakımlı ister kaba saba olsun hiçbir kadın yoktur ki bir gül gibi taze, süt gibi beyaz olmasın, teni nefis bir kadifeye dokunuyor muşçasına sıkı ve pürüzsüz olmasın. Bunu sağlamanın araçları arasında Yunanların günümüzde *pilo* dedikleri killi toprak türünden yaptıkları bir tür merhem de vardır ki aşağıda bundan bahsedeceğim. Bu kil, eski devirlerde benzer amaçlarla kullanılan, Latinlerin *terra chia* [?] dedikleri şeydir. Dioskurides, bunun faydalarıyla ilgili şöyle der: *Extendit faciem, et erugat, atque splendidam reddit, colorem in facie et toto corpore commendat, in balnis pro nitro deterget.*¹²⁵

Bu kil, Frigya'da ve Türkiye'nin muhtelif yerlerinde de bulunur. Ben, Gelibolu'nun karşısındaki Lampsacus'ta [Lapseki] onun çıkartıldığı bir maden gördüm. Kullanım alanı çok geniş olduğundan dükkânında bundan satmayan hiçbir aktar yoktur. Bu toprak suya batırıldığında bir tür merhem şeklini alır ki hamama gittiklerinde bunu bütün vücutlarına ve yüzlerine sürerler, saçlarını onunla yıkarlar. Su içen ve pişmemiş sebze yiyen Türk erkek ve kadınlar için, sık sık hamama gitmekten daha iyi bir şey bulmak mümkün değildir. Bu, eski devirlerde Romalılar tarafından da takdir görmüş bir âdettir, nitekim Columella şöyle der: *Quotidianam Laconicis excoquimus.*¹²⁶ Yıkanırken sabun yerine bunu kullanmaları tavsiye edilen Asya kadınlarını bu kili kullanmaya en çok teşvik eden şey şudur: bu kadınlar başlarının arkasındaki saçlarını kınayla boyarlar ve bunu sabunla çıkarmak da mümkün değildir. Ayrıca, sarıya boyanmış saçlar, sabun kullanacak olurlarsa siyaha yahut kıvılcı dönebilir, zira tabiatı itibarıyla asidik olan sabun yağ ve kireç karışımından yapıldığından saça başka bir renk verir; ama başlarındaki yağı bu kille giderdiklerinde saç kendi rengini almaya daha hazır hale gelir. Saçlar, bizim Avrupa'daki çocukların saç kesi-

125 "Yüzü gerginleştirir, kırışıkları düzeltir ve ıslıl ıslıl yapar, yüzün ve bütün vücudun rengini açar ve hamamda teni soda gibi temizler." (*Materia medica*, V, 173).

126 "Sparta hamamlarının sıcaklığında gündelik hazım bozukluğumuzdan kurtuluyoruz." (*Agriculture*, Önsöz, s. 6.)

mine benzer şekilde, yani kaküller alnın ortasına, saç da yanaklara düşecek kadar kısa kesildikten sonra siyaha boyanıyor. Kadının saç ne kadar siyah olursa, o kadar güzel addedilir, zira yüzün güzelliği onun beyazlığıyla arttığından kadının beyaz tenli yüzü siyah saçla gölgelendiğinde daha da hoş bir hal alır. İbni Sina, bu kilin Arabistan ve Mısır'da ve de Suriye'de saç yıkamada çok eski devirlerden beri kullanıldığına şahitlik eder; o, buna *terra capillorum* der. Buna "yemeklik toprak" da der ki, bu memleketlerdeki çocuklu kadınların sık sık onun tadına baktıklarını ima eder. Kadınların kaşları da, saçlarının önüyle aynı siyah renge boyanır; bu siyah ne kadar koyu olursa yüz de o kadar güzel sayılır. Bu âdet sadece şehirlerde değil, hamamlar her yerde bulunduğundan Türkiye'nin bütün köylerinde de genellikle görülür.

Asya'da kadınların yüzlerinin böylesine güzel olmasında şaşılacak bir şey yoktur, zira hem ay hem de gün ışığından uzak dururlar ve hamamda yıkanmaya yahut ölülerin ruhuna dua etmek üzere mezarlığa gitmek dışında evlerinden asla ayrılmazlar. Hamama haftada iki yahut üç defa giderler, burada boyanıp birbirlerini pohpohlayarak dört yahut beş saat geçirirler; tarif ettiğim bütün bu şeyleri yapmak ise onlara bir akçeden fazlaya mal olmaz. Hamamlara kalabalık gruplar halinde giderler, kadınlar için ayrı hamamlar bulunduğu orada erkek olmaz; bazen erkek hamamlarına da giderler ama bu, haftanın belli bir günü olur, kadınların öğleden sonra, erkeklerin de sabah girdikleri hamamlar da vardır. Kimi yerlerde ise kadınlar sadece perşembe günü öğleden sonra hamama giderler. Bir keresinde yanlışlıkla başka günlerde yaptığım gibi hamama gittim ve kapıyı her zaman olduğu gibi açık buldum, içeri girince yıkanmaya hazırlanan kalabalık bir grup Türk kadını gördüm; eğer derhal aceleyle dışarı çıkmasaydım bu benim için ölümcül bir tehlike olurdu, zira Muhammed'in kanunu bu durumlarda öyle katıdır ki bir erkek kendisini ancak deli numarası yaparak kurtarabilir, zira Türkler, delilerin masumiyetleri içinde kutsal birtakım vasıflar barındırdığına inanırlar.

Tıpkı eski devirlerde Roma'da hamamlardan ve tapınaklardan daha muhteşem binaların olmadığı gibi, İstanbul'da ve Türkiye'nin başka yerlerinde de camiler ve hamamlardan daha zarif bina yoktur. Eğer böyle

çok hamam olmasaydı, Türk erkekleri ve kadınları utanç verici şekilde kirli ve bitli olurlardı, ama hamamlar olduğundan bunlar dünyadaki en temiz insanlardır. Hamamları muhteşem saraylardır, ama girdiğinizde bir *carolus*'tan daha fazla para ödemezsiniz. Hamamda temizlendikten sonra bizim Fransa'da yaptığımız gibi uzanıp yatmazlar yahut ince dallarla üzerlerini örtüp ısınmazlar. Yıkanmak için hamama gittiklerinde, ortasında genelde şık bir soğuk su pınarı olan geniş, yuvarlak kubbeli bir odaya girerler, elbiselerini burada çıkartırlar, bunları cübbelerine sararlar ve yandaki bir sıraya koyarlar. Sonra hamamcı iki geniş, renkli bez parçası [peştamal] verir, bunların biriyle önlerini, diğeriyle de başlarını ve artlarını örterler.

Oradan hamama girerler. İçeride bir dizi sıcak su çeşmesi vardır ve yıkanmak istediklerinde sadece musluğu açiverirler. Sonra köleler [kadınları için natırlar, erkekler için tellaklar] müşterileri yıkamaya gelir, onları ovalar, tımar eder, masaj yaparlar. Teferruatıyla anlatması çok uzun sürer, ama kısaca yaptıkları bunlardır. Mahrem yerlerini göstermek büyük edepsizlik olduğundan buralarını peştamalla tamamen örterler. Hamamcılar bunları yüzükoyun yatırır, sonra bileklerindeki, omuzlarındaki, sırtlarındaki, kollarındaki ve baldırlarındaki kasları ovalar. Sonra sırtüstü çevirirler ve göğsünü de aynı şekilde her yerinden ovalarlar. Son olarak başlarını kazırlar, zira köleler başka bir yeri tıraş etmezler; yalnız müşterilerine bir ustura verirler ki onlar da hamamın yanındaki küçük bir odaya girip mahrem yerlerindeki kılları temizlerler. Bütün bunları yaptıktan sonra çıkar ve elbiselerini koydukları sıraya giderler. Hamamın ustası bunlara iki temiz, kuru peştamal verir, kendilerini güzelce kurularlar, sonra tekrar kıyafetlerini giyerler ve hamamı kullandıkları için bir akçe ücret öderler.

Türkiye'nin her yerinde hamam usulü budur. Bu, Fransa'dakinden çok farklıdır; biz buhar odasından çıktıktan sonra yatakta uzanmaya alışkınsınız. Bizimkileri buhar odası (*étuves*), öbürlerini ise hamam diye anmamın iyi bir sebebi var. Avrupa'daki bütün diğer milletlerin bu hususta Fransa'dakinden farklı oldukları da doğrudur, zira ne İtalya'nın herhangi bir şehrinde, ne de Bohemya ve Almanya'nın şehirlerinde, sıcak banyodan çıktıktan sonra yatağa uzandıklarını görmedim. Türkiye'deki hamamlar-

dan sonra, eski devirlerdeki hamam usulüne Almanlardan daha yakın bir millet olmadığı kanaatine vardım. Ama İsviçre’de iffetli kadınların tamamen yabancı erkeklerle aynı zamanda hamama girmelerini de tuhaf buldum. Gerçi herkesin üzerinde mahrem yerlerini örten bezler vardır. Ancak, memleketin âdeti böyle olduğundan kadınları çıplak görmekle şehvet fiiline girişmezler.

KADINLARIN SAÇLARINI VE KAŞLARINI,
İHTİYAR ERKEKLERİN DE SAKALLARINI SİYAHA BOYAMAK İÇİN
KULLANDIKLARI REÇETE

Türk ve Rum kadınlarının kaşlarını boyamak için kullandıkları karışımı [rastık] yapma usulleri başka başkadır, ama çok yaygın olan birini öğrendim ki bu reçeteyi sadece kadınlar bilir. Bir ya da iki dirhem ağırlığında *aes ustum* [bakır oksit, Cu^2O ve CuO] veya sokak ağzıyla *feretro d'Espagna* da [ferretta di Spagna] denilen küçük bir parça yanık bakır alır ve bunu demir bir küreğin üzerine toz haline gelinceye kadar sürterler; sonra İstirya mazısını (*omphacitis*) alır ve bunu bakır oksit tozunun üzerine yerleştirirler. Sonra ateşte kor haline getirilmiş demir bir çubuk alarak mazının üzerine koyarlar, böylece mazi sıcaktan erir, üzerine üç yahut dört damla su damlatırlar. Sonra demir çubuğu tekrar kızdırırlar ve tamamen eriyip yanık bakır tozuyla karışincaya kadar mazının üzerine koyarlar. Karışım şimdi kalınca mürekkep kıvamındadır; kadınlar bunu cımbız benzeri ahşap bir aletle alır ve aynanın karşısında, kaşlarının üzerinde gezdirirler, sonra da orada kurumaya bırakırlar. Bu suretle beş veya altı defa tekrar ederler, böylece kaşlarını, köstebek derisinden bile kara bir renge boyarlar. En sonunda ıslak bir bezle kaşlarının etrafındaki derinin üzerinde kalan karalığı silerler. Peralı pek çok kadın, Yunanların karıları ve kızları, kaşlarını *rusma* ile alır ve sonra kaş kökündeki deriye bu karışımı bir yay şeklinde sürerler, böylece yüksek, hilal şeklinde kaşları olur. Bu, uzaktan bakınca güzel görünür, ama daha yakından bakınca çirkin gelir. Ama bu çağdaş bir kullanım değildir, en eski devirlerden beri uygulanmaktadır.¹²⁷

¹²⁷ Rastığın ana malzemesi olan antimon sulfid (Sb^2S_3), Antik Mısır'da MÖ 3100 kadar eski bir tarihte bile göz kozmetiği yapımında kullanılıyordu. Antimon doğada serbest halde nadiren bulunduğundan bir element olarak teşhisi oldukça geç tarihlere, 16. yüzyılın ilk yarısına rastlar, Belon'un 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a geldiği hatırlanırsa onun "yanık bakır" diye tanımladığı madde de muhtemelen bir antimon bileşimidir.

Rumlar, muhteşem bir güzelliği methetmek istediklerinde ellerini kaldırıp yana yatırırlar, bu sırada bahsettikleri kişinin gözlerinin ne kadar iri olduğunu göstermek için baş ve işaret parmaklarını uçlarını çember olacak şekilde birleştirirler. Bu, eski Yunanların yazılarında kadın güzelliğini göklere çıkarmak için kullandıkları ve aşağı yukarı koca-gözlü demek olan *platyophthalmos* sözcüğünü akla getiriyor. Ama geniş çehreli kadınlara özel bir letafet kazandıran şey, yay gibi kaşlardır. Yine gürbüz bir adamın güzelliğini methetmek istediklerinde de kadınlar için tarif ettiğim aynı çember işaretini yaparlar, ayrıca bu kanaatlerini daha güçlendirmek için de adamın gözlerinin öküz gözü gibi iri olduğunu söylerler. Eski Yunan heykellerini, antik madalyonlarını ve resimlerini görmüş olan herkes, Latin madalyonlarıyla karşılaştırıldığında gözlerin inanılmaz iri olduğunu fark edecektir. Nadiren evlerinin dışına çıktıklarından Türk kadınları hakkında pek yorum yapılamaz, ancak bunlar evlerinin terasına çıkıp bütün gün orada kalır ve komşularıyla birlikte kendi usullerince şarkı söylerler. İstanbul'da, Pera'da yaşayan Rum kadınlarının güzelce giyinerek şehirde dolaşabildikleri için diğer şehirlerdekilere göre daha fazla serbestliği vardır. Eğer kocaları zenginse öyle bir boyanıp süslenirler ki, parmakları tırnaklarına kadar yüzüklerle dolu olur, her zaman boyunlarından binlerce küçük boncuk sarkar, gerdanlıkları kimi zaman hakiki kimi zaman sahtedir, bunlar yetmezmiş gibi dört yahut beş kuşak üst üste sararlar ki bir kısmı en nefis ipeklilerden, bir kısmı sim işlemeli olur, bir kısmının çevresi hem hakiki hem de imitasyon taşlarla süslenir; dahası çok gösterişli ipekli giyerler. Gösteriş olsun diye bütün zenginliklerini üzerlerinde taşırlar. Ama böyle kıyafetleri sadece bayram günlerinde giyerler ve neredeyse düğüne gidiyormuşçasına süslenirler, öyle ki görenler onları gelin sanır.

TÜRK CAMBAZLARIN SEYİRCİLER KARŞISINDA YAPTIKLARI
İNANILMAZ ŞEYLER

Türklerin de bizim Avrupa'da olduğu gibi hokkabazları ve cambazları vardır. Bunları yapan kimselere sanatları çocukken öğretilir ve hayatları boyunca başka da bir sanat edinmezler. Onları bu sanatlarını sergilerken görmeyenlerin güçlkle inanacakları şeyler yaparlar. Bir başkasının bir saat boyunca yüz yahut daha fazla kez vurarak kırabileceği bir demir çubuğu tek bir yumruk darbesiyle kırmak büyük bir marifettir.

Bir keresinde, bir omzunda kocaman bir kütük taşıyan ve hiç dokunmadan onu öbür omzuna sıçratan birini görmüştüm. Kütüğü devamlı olarak bir omzundan diğerine ona dokunmadan sıçratıyordu. Böyle cambazlar, insanların pazar yerlerinde toplanacaklarını bildikleri kasabalar ve köylerde topluluklar halinde dolaşır dururlar ve seyircilerin karşısında keskin pala üzerinde çıplak ayakla yürümek, bir öküz bacağını bıçak kullanmadan dişle-riyle kırmak, sonra da kemiği çıkartıp, kırmak için kendi bacağına vurmak gibi binlerce numara yaparlar. Bunların yapıldığını görmesem inanmazdım, üstelik bir hile yapıldığını da sanmıyorum, zira kemiklerdeki eti sıyırdıktan sonra kendi bacaklarına öyle şiddetli vuruyorlar ki insan kıvılcım çıkmamasına şaşıyor. Kemik kırılana kadar vuruyorlar, bu şekilde birbiri ardına yarım düzine kemik kırıyorlar. Böyle şeyler, milletimizin halen hayatta bulunan önemli şahsiyetleri huzurunda yapılmamış olsa tasvir etmeye girişmeye pek cesaret edemezdim, ancak şahitten yana eksiğim olmadığı için anlatmaktan kaçınmıyorum. Hiç de iri kıyım olmayan başka cambazların da böyle numaralar yaptığını görmemiş olsam sadece inanılmaz kuvvetli bir adamın bunları yapabileceğini düşünürdüm, ama birçok kimsenin yaptığını gördüğümünden göz boyama olduğunu düşünmüyorum.

Bu cambazlar pazar yerinde büyük insan kalabalığı olduğunda meydana çıkarlar ve kimisi numaralarını sergilerken diğerleri de izleyicilerden para toplar. Sadece vermek isteyenler para verir, ama cambazlar öyle ısrarcı olurlar ki, insanlar az da olsa para verir. Bundan utanmadıkları için insanlardan Allah sevgisi [rızası] için para isterler.

TÜRKLERİN GÜREŞLERİ HAKKINDA

Eski devirlerin güreş usulleri, tıpkı Yunanistan ve Roma'da olduğu gibi, Türkler tarafından hâlâ korunmaktadır. Bu, bu memlekette görülebilecek en hoş eğlencelerden biridir. Güreşçiler, giydikleri kalın deriden bir külot pantolon [kispet] dışında tamamen çıplaktır; tüyleri alınmış, yağlanmış ve öyle bir yağa sıvanmışlardır ki, birbirlerinin eline gelmezler. Eğer güreşler yapılırken güçlü kuvvetli olmakla nam salmış ve başkalarıyla boy ölçüşmek isteyen genç bir adam da seyirciler arasındaysa (birçok insan bu güreşleri izler), güreşçilerden biri nam salmak için onu meydana davet eder; beriki meydan okumayı kabul ettiği takdirde ona da deri kispet verirler, sonra ikisi de soyunur. Yanlarında bulunanlar soyunmalarına yardım ederler ve bir kaftanı yahut başka bir örtüyü onlar soyunurken etraflarında tutarlar.

Güreşçiler hazır olunca karşı karşıya yerlerini alırlar; çıplak olduklarından ve de dizlerine kadar inen kispetler uyluklarını sımsıkı örttüğünden birbirlerini tutamazlar, böylece birinin diğerini devirmesi için biraz vakit gerekir. Güreş sırasında kolları ve bütün vücutları kaygan olduğundan sağlam tutmaları çok güçtür. Güreş, maharet gerektiren bir sanattır; müsabakayı kazanmak için birinin diğerini sırtüstü getirmesi gerekir ki bu da çok zordur. Eğer biri yan yahut dizlerinin üzerine düşecek olursa, diğeri de hâlâ ayaktaysa, bu onun kazandığı anlamına gelir, zira bu türden güreşte bacaklar da dahil vücudun her parçasını tutmaya izin verilir ve kavramayı başardıklarında da öbürünü bütün gücüyle bastırırlar; eğer birbirlerinin bileklerini kavramayı başarırlarsa her ikisi de diğerini tökezletmeye çalışır. Bazen biri diğerini savuramadan bir saat güreştikleri olur, ama müsabakanın seyri öyle keyifli ve kimi zaman birinden kimi zaman diğerinden yana görünen talihin kime güleceği öyle belirsizdir ki, izleyiciler asla sabırsızlanmazlar. Güreşçilerden biri yenilecek olursa eskrimde ödül kaybetmiş biri gibi üzüdür. Tıpkı Bretonların güreşlerinde olduğu gibi birtakım özel numaraları da vardır.

İp üzerinde yürümek, zamanımızın bir icadı değildir, zira birçok yerde eski devirlerin yazılarında bundan bahsedilir; ama bunda Türkler kadar iyi olan başka bir millet daha yoktur, zira onlar bunu çocukken öğrenir ve hayatları boyunca devam ederler. Eski devirlerde buna *schoenobates* yahut *funambuli* denirdi. Türkler sayıları sekiz on kişiyi bulan kalabalıkça bir topluluk kurarlar, bunlar ipleri ve diğer yükleri beraberlerinde taşır. Bütün gösteri için sadece bir ata ihtiyaçları vardır, zira turneye çıktıklarında bir günde aldıkları mesafe fazla değildir, bir köye ulaştıklarında genişçe bir yer bulur, yüklerini indirir ve yere iki uzun sıruk çakarlar, sonra bunlara biri diğerinden yüksek iki ip gererler. Cambazların kimi zaman yarım düzinesi birden alttaki ip üzerinde yürürler, sincap gibi beceriklidirler, ipin üzerinde dans bile ederler. Yukarıdaki ip sadece diğerlerinden daha mahir olanlar içindir.

Gösterilerini ortalık yerde yaparlar, zira ipleri açık alanda gererler. Ama biri ipten inince seyirciler arasında dolaşıp para ister, öyle sırnaşık olurlar ki bunlardan kurtulmak pek güçtür.

Bunların yaptıklarını teferruatıyla anlatsam pek çok insan inanılmaz bulacaktır. Avrupa'daki köylüler bunların yaptıklarının çeyreğini görseler hiç şüphem yok ki çoğu büyü var diye düşünecektir. Ama onlar bu şeyleri, tıpkı perendeciler gibi çocukluktan öğrendikleri için kolaylıkla yaparlar, yalnız Türkler perende atmaz. Başlarının tepesindeki kadın saçı gibi uzun bir tutam saçtan havaya asılırlar. Genelde bütün Türklerin saçları, tepeleri hariç usturaya vurulu olur, oradaki saçlarını da kıyamet gününde Muhammed onları tutup kaldırılsın diye bırakırlar. Bu bir tutam saçın uzun mu kısa mı olacağına karar vermekte serbesttirler. Türkler, birbirlerinin kafalarını, et kesmekte kullandıkları bıçaklarla kazırlar, bunları öyle bir keskin yaparlar ki ustura gibi keser. Türkiye'de berberler de vardır ki bunlar memleketten memlekete değişen türden usturalar kullanırlar, Suriye ve Mısır'daki usturalar ağır ve kalın olur, ağzı keskindir ve sapı da kıvrık değildir, sapın tepesinde ise irice bir başlık olur; Şam çeliği kullandıklarından mükemmel keser.

TÜRKLERİN KÖPEKLERİ VE AVLANMA USULLERİ HAKKINDA

Türklerin Türkiye’de beslediği köpeklerin belli bir sahibi yoktur, ama köylerdeki köpekleri evlerin döşemelerinde her zaman halılar serili olduğundan evlere sokmadan beslerler. Bunları beslemek için evlerin duvarlarında delikler olur ki yemeklerinden arta kalanları, ekmek ve kemikleri buraya koyarlar, köpekler de geldiklerinde yiyebilirler. Her köpek bir bekçi gibidir, yemek yediği evin civarında durur, başka köpeklerin buraya yaklaşmasını önler, *adil* [çakal] dedikleri kurtları kovalar ve köylere girmelerini engellerler.

Türkiye’deki tazılar bizdeki gibi iri değildir, ama bizim kırma dediklerimizle boyları aynıdır, kıllı kuyrukları ve sarkık kulaklarıyla Girit tazılarına benzerler, Türkler bunları bizdeki gibi daima bağlı tutarlar. Keklik avları için spanyelleri de vardır. Ayrıca şahinleri, atmacaları, doğanları da vardır. Bu avcı kuşlarını çağırmak istedikleri zaman sadece *bub bub* diye seslenirler. Türk doğancıları kuşlarını sağ ellerinde tutar ve taze et olmadığına pişmiş tavuk yumurtasıyla beslerler.

ULUDAĞ'DAKİ BİTKİLERİN İSİMLERİ

Kütahya'dan ayrılıp dağdan geçen İstanbul yolunu tuttuktan sonra, Uludağ'da vadiler arasında bir köye ulaştık. Bu dağ çok büyüktür. Çok miktarda gevene rastladık, buranın ahalisi bundan bizim kullandığımız sakızı yaparlar. Ertesi gün şafakla birlikte yola düştük ve dağ yolundan devam ettik, dağı aşmak bütün günümüzü aldı. Zirveye varınca burada hâlâ kar olduğunu gördük, zira bu yükseklikte havanın orta tabakası daima çok soğuk olur. Yüksek dağların zirvelerinin her zaman son derece soğuk olmasının, kar örtüsünün hiç kaybolmamasının sebebi budur; zira kar yazın da erimez. Bu yüzden dağın eteklerinde yazın hava çok sıcakken bazen dolu yağmasında da şaşılacak bir şey yoktur.

Burada, bizim bahçelerimizdekine benzer, ama çok büyümüş karaardıçlar gördük. Karaardıç bu dağda çok yaygındır, dağın yamaçlarında bundan daha bol bir ağaç yoktur. Köknarlar da burada devasa büyürler, ama reçineleri daha az olur. Bizim kayın¹²⁸ dediğimiz *ostria* ve atkestanelelerinden başka, bizimkilere benzeyen diğer ağaçlardan da vardır. Kızılçamlar da ormanların kimi yerlerinde çok yaygındır, ayrıca bizimkinden farklı bir meşe türü vardır ki eski devirlerin müelliflerinin bunu bilmediklerine inanıyorum. Bunların palamutları küçük bezelye tanelerinden daha iri değildir. Karacaot yüzünden her yer kırmızı çiçeklerle dolu, bunlar büyük miktarlarda yetişirler. Karacaotun kırmızı çiçek verdiğini ilk burada gördüm. Ayrıca *ledon* [laden] denilen bir tür nebat daha keşfettim ki Yunanistan ladeninden çok daha iri ve farklı bir türdür. Ayrıca eski devirlerdeki isimlerini bilmediğim, başka sefer tarif edeceğim daha birçok başka nebat ve ağaç da buldum.

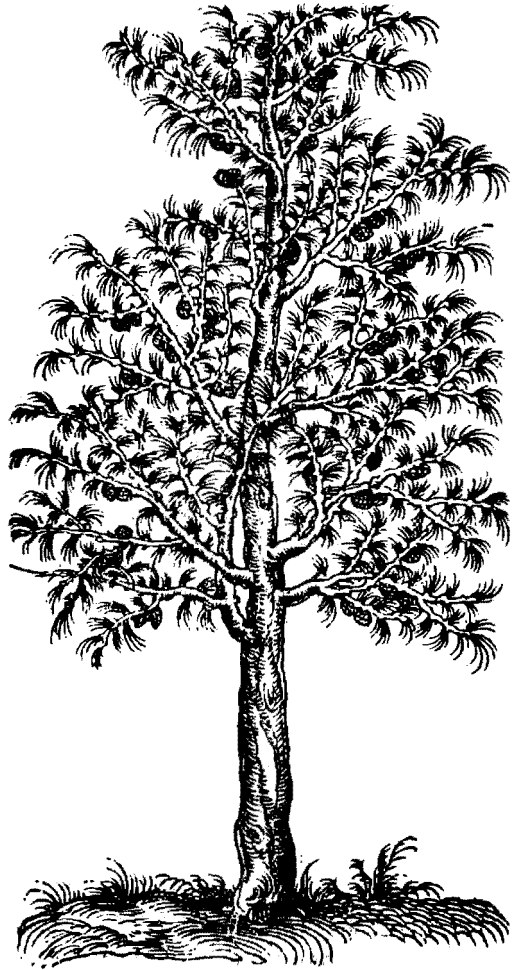
Sarıçam ve köknar ağaçları ormanlarının içinde yolumuza devam ettik ve geceyi de başka bir dağ köyünde geçirdik. Burada, Latinlerin *larices* dedikleri cinsten melez var mı diye dikkatlice inceledim, ama dağlarda hiçbir yerde görmedim. Bunlar Asya'da ve Yunanistan'da yetişmediğinden ne eski devirlerin Yunan müellifleri ne de Theophrastos ve Dioskorides onlar-

¹²⁸ Baytop'a göre kayacık, *Ostrya carpinifolia*; ağaçlar.org'a göre gürgen yapraklı kayacık, kayacık, veya karagürgen.

dan bahsetmez, zira bu bitkiler onlara yabancıdır. Dioskurides'in bunlardan söz ettiğinden haberdarım, ancak kendisine yabancı bir nebat olduğundan çok az şey söylemiştir. Plinius'un mazi ağacından¹²⁹ bahsederken Homeros'un bu ağacı anmış olduğunu söylemesine de şaşırdım. Bu yanlış şundan kaynaklanır ki, *picea* [ladin]¹³⁰ diyeceği yerde *larix* [*Larix decidua*, Avrupa melezi] demiştir. Buraya melezin bir resmini koyacağım, ancak tarifini burada değil daha sonra diğer iğne yapraklı ağaçlarla birlikte yapacağım.

Ertesi gün dağdan aşağı indik, burada kozalakları serçe parmağımızdan azıcık daha geniş olan bir tür ladin *Picea orientalis*, bulunduğunu gördüm. Ayrıca İtalya'daki Abruzzi ahalisinin kendi sokak dillerinde *spina cerisola* dedikleri fundalıklar da gördüm.

Dağı arkamızda bıraktıktan sonra kendimizi deniz kadar düz, geniş bir ovada [Bursa Ovası] bulduk. Burada toprak öyle bereketli ki, pirinç yetiştiriliyor; sadece dağın

Resim 10. Yazarın çizimine göre bir Doğu ladin

129 *Tetraclinis articulata*, vatanı kuzey Afrika olan bir ağaç türü.

130 *Picea orientalis*, Türkiye'de doğal olarak bulunan tek *Picea* türüdür: "Doğu ladinini Kafkasya'da ve Türkiye'de bulunur. Ülkemizdeki yayılışının batı sınırı Ordu'da Melet Irmağı'nın doğusundan başlar ve doğuya doğru Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin mıntıklarını içine alır." *Orman Atlası*].

dört yanından inen sayısız derenin sulamasıyla kalmıyor, su ayrıca kolaylıkla kanallara ayrılıyor, bentlerin arkasında toplanıyor ve gerektiği vakit salınıyor.

Türklerin çok fazla pirinç yemesinde şaşılacak bir şey yok, zira pirinci pişirmekte bizden daha maharetlidirler. Onları taklit etmek isteyen biri, pirinci et suyuna yatırmalı ve uzun süre karıştırmadan kaynatmalıdır, çünkü Fransızların âdetlerindeki gibi kaynarken karıştırılacak olursa tamamen bozulur. Fransızlar bu sayede bir ons pirinçten koca bir tabak dolusu pilav çıkartırlar, Türklerin usulünde ise bir tabak için bir funt gerekir.

Bu çeltik ovasından geçmemiz yarım gün çaktı; daha sonra da iki vadinin arasında bir geçeği aştık. Burada gene *spina cerisola* denilen çalılardan ve *ephedra* [efedra] denilen nebattan gördük ki bu ikincisinin boyu çok yüksek olur, tabiatı itibarıyla Athos Dağı'nda yetişen *smilax laevis*'e benzer; bunlardan biri genç bir ağacın yanında büyüyecek olursa onun boyunu bulur, yani ağaç dallarını gökyüzünün derinlerine uzatsa efedra da öyle yapar.

Buna örnek olarak: kimi çınarlar gördük ki, Emus Dağı'ndaki en yüksek köknardan biraz kısaydı, yanlarındaki efedralar da tepelerine kadar onlara eşlik ediyorlardı. Ama *smilax laevis*'in efedra karşısındaki bir avantajı bir ağaca tutunarak uzamasıdır; küçük bir çalının yanıdaysa küçük kalır, bir duvara yaslansa büyüyeceğinden daha fazla büyümeyiz. Bunu daha önce Slavonya'da, Castel Novo [Herceg-Novi] ile Ragouse Veche [Dubrovnik] arasında görmüştüm.

ESKİDEN TÜRK SULTANLARININ BAŞKENTİ OLAN
ANTİK BURSA ŞEHİRİ HAKKINDA

Eski devirlerde Prusa denilen ve Bitinya krallarının başkenti olan Bursa şehrine doğru yolumuza devam ettik. Plinius, bu şehrin Hannibal tarafından yaptırıldığını söyler: *Intus in Bithynia Prusa ab Annibale sub Olympo condita* (Olimpos eteklerinde Hannibal'ın kurduğu Bitinya Prusa'sı). Uludağ'ın eteğine kurulu şehri ta uzaktan gördük. Şehre erken vakitte ulaştık ve uzun müddet kaldık. Bu, dünyada en hayret verici şekilde kurulmuş şehirlerden biri, çünkü dağa doğru genişliyor ve surları da yok. Dağın etekleriyle muhtelif kısımlara bölünmüş durumda olduğu için Lyons'dan daha geniş bir alana yayılmış. Türklerin imparatorları bu memlekete ilk geldiklerinde Frigya'ya kadar ulaştılar ama daha uzağa gide-mediklerinden Bursa'da durarak onu imparatorluğun başkenti yaptılar. Ama sonraki yüzyıllarda devamlı Avrupa'ya doğru yayıldılar; Konstantinopolis'i aldıktan sonra Bursa'yı bırakıp burayı başkent yaptılar. Ancak Bursa günümüzde yine de İstanbul kadar zengin ve kalabalıktır; hatta ben daha ileri gidip ondan bile zengin ve kalabalık olduğunu söyleyeceğim.

Roland'ın büyük kılıcı, Bursa hisarının kapısında hâlâ asılı duruyor.¹³¹ Türkler bu kılıcı, paha biçilmez bir kutsal emanet gibi koruyorlar, sıradan insanların düşüncesine göre bunun nedeni Roland'ın Türk olduğuna inanmalarıymış. Bursa'nın zenginliği ipekten geliyor, burada tek bir yıl yok ki Suriye'den ve Doğu Akdeniz'deki diğer memleketlerden ipekle yüklü bin deve gelmesin ve yüklerini burada indirmesin; ipek burada işleniyor, eğiriliyor, örülüyor ve muhtelif dikiş nakış işleri haline getiriliyor, zira Türkler çok farklı renk ve modellerde, altın ve gümüşle işlenmiş desenli kadifeler giyiyorlar.

¹³¹ Charlemagne'nin (Şarلمان) maiyetindeki asilzadelerden Roland, *Chanson de Roland*'ın ve diğer *chansons de geste*'in (destanlar) kahramanıdır; Charlemagne gibi Doğuya seferler düzenlediği söylenir.

TÜRKLERİN İĞNE İŞLERİNİ MUHTEŞEM YAPTIKLARINA VE GİYİSİ-
LERİNİN DE İYİ DİKİLDİĞİNE DAİR

Türkler, yünlü, ipekli, sof veya şayaktan olsun hangi kıyafetleri yaparlarsa yapsınlar, dikişlerini muhakkak ipekle yaparlar ve iğne işçiliği de elbiseden bile uzun ömürlü olur. Hatta Türkiye’de elbise dikişlerinin sadece esas itibariyle Bursa’da eğirilen ipek iplikle yapıldığını söyleyeceğim. Ayrıca Türkiye’deki terzilerin, yaptıkları kıyafetler Avrupa’da yapılanlarla karşılaştırılacak olursa işlerini Latin ülkelerindeki terzilerden daha iyi ve daha zarif gördüklerini de söyleyeceğim, Avrupa’daki terzilik onların işçiliği yanında beceriksiz kalır. Kısacası, Türkler bütün işlerinde öyle ustalıklarla dikiş yaparlar ki, dikiş izi görünmez bile; işçilikleri öyle iyidir ki kimse bir hata bulamaz.

TÜRKİYE'DEKİ SEMERCİLER VE AYAKKABICILARA DAİR

Türk ayakkabıcı ve semerciler deriyi öyle ustalıklarla işlerler ki kimse onlardan daha iyisini yapamaz. Sicimlerini kalınlaştırmak için zift değil balmumu kullanırlar. Uzun, ince iğneleri vardır; bir bizle delik açtıktan sonra oradan hafifçe eğri iğneleriyle dikişi geçirirler. Genelde bütün deri işçiliğinde de dikiş için ipek kullanırlar. Türklerin ayakkabılarının önüne ve arkasına, ister büyük efendiler ister köylerde köylüler olsun, demir nalçalar geçirilir. Bizatihi Türklerin imparatoru bile, paşalar gibi, demir nalçalı ayakkabılar giyer, bunların büyük efendilerin ve köylülerin ayakkabılarından farkı yoktur, dahası kadınların, kızların ve küçük çocukların ayakkabıları da öyle olur. Bir ayakkabı bozulacak olursa asla tamir edilmez, semerlerin durumu da böyledir, zira Türkiye'de ayakkabı tamircisi yoktur [!]. Atların her tür koşum ve süslemeleri de nefis ipek ipliklerle dikilir; yukarıda ayakkabıcılar için söylediğim gibi ilkin bir bizle delik açılır, sonra oradan uzun, ince iğneler geçirilir.

TÜRKİYE'DEKİ NALBANTLARA DAİR

Türkiye'deki nalbantların, ülkenin hangi bölgesinde olurlarsa olsunlar, körükleri yoktur ve kömür de kullanmazlar, zira demirhaneleri de yoktur. Nalları ağırlık olarak Avrupa'dakilerin yarısı kadar bile çekmez, üstelik Avrupa'da bir tek nal yapmak için kullanılan malzemenin daha azıyla Türkiye'de iki nal yapılır. Kabaca şekil verilmiş düzinelerce nalı toptan alırlar. Mıhlarda da öyle yaparlar. Kimi iri kimi küçüktür, uyması için değiştirilmeleri gerekir. O zaman, terziler gibi yere çömelen nalbantlar nallara bunlara örsün üzerinde çekiç darbeleriyle şekil verirler, iyi bir çelik zımbayla delikler açarlar ve bu delikleri kare şeklinde, daha iyi kavraması için de baş tarafı köşeli başka bir zımbayla genişletirler; delik açtıktan sonra naldaki bu deliği istedikleri kadar genişletebilirler. Nalları kısa tutmazlar zira atlarına katiyen çember çizdirmezler,¹³² ayrıca nalları çaktıkları mıhların başı kiraz sapı boyunda uzunca olur. Devamlı at sırtında gitmelerine rağmen hayvanların nalı altı ay düşmez.

Türlere savaş sırasında büyük bir avantaj sağlayan çok hayranlık uyandıracak bir şeyden daha bahsetmem gerek. Atın toynağını tıraşladıklarında bizim yaptığımız gibi tırmık bıçağıyla delik açmazlar, bunun yerine el büyüklüğünde, keskin ağzı kabzasına doğru kıvrık demir bir taban bıçağıyla çaprazlamasına çekip düzlerler. Türkler atlarına talim yaptırırken asla çember çizdirmezler. Dolayısıyla nalları kısa tutmalarına da gerek yoktur. Ayrıca dizginlerin gemi de çok kısadır. Tımar tarakları bizimkiler gibi dışlıdır, ama tutacak yeri yoktur.

132 Bir süvari manevrası: hareketli bir kanat halinde genişçe bir çember çizmek.

TÜRKİYE'DEKİ KASAPLARA, ÖKÜZLERİN SAFRA KESELERİNDE
BULUNAN TAŞLARA DAİR

Türkiye'dekilerden daha ustalıkla et hazırlayan başka kasap bilmiyorum. Bunların hepsi de, ülkenin neresinden olurlarsa olsunlar, bir öküzün içini çıkartırken taş var mı diye safra kesesine bakarlar, zira safra keselerinde sık sık, Arapların *haraczi* [*bādzahr*, *bāzahr*, *fādzahr*] dedikleri taştan [bezoar taşı] bulunur. Arap müellif İbni Sina, bunun faydasını teferruatıyla tarif etmiştir. Yahudiler buna Türklerden de büyük itibar gösterirler; zira Türkler, Yahudilerden daha sağlıklı olduklarından bu taş daha az kullanır. Yahudilerin rengi, sadece Türkiye'de değil Almanya, İtalya, Bohemya ve Fransa'da da tabiatları itibarıyla genelde solgundur, sarılık da çekerler ve onları kasvetli, melankolik kılan kendilerine has bir yanları vardır; nerede olurlarsa olsunlar ağır ve dalgın hareket ederler. Türkiye'de yaşayan Yahudiler, bu illetlerine *haraczi* denilen taştan daha iyi bir deva bilmezler.

Bunu okuyan herkes kendi ülkesinde kasaplara, öküzün safra kesesinde böyle bir taş var mı diye bakmasını söylesin diye bu mevzuya burada değinmenin yeri olduğunu düşündüm. Bu, bütün safra keselerinde olmaz, ama her on yahut on iki hayvandan birinde bir yahut iki tane çıkar.

Bir koyun veya keçinin derisini yüzerlerken hızla kanını akıtırlar, ancak bu kandan faydalanmazlar. Deriyi yüzdüklerinde hiç kesmeden bir tarafa kaldırırlar, böylelikle dikilebilir ve içecek taşımakta kullanılabilir. Hayvanın karnı yarıldığında kırkbayırın altındaki işkembeğe yakın yerden ince bağırsağı keserler, sonra kalın bağırsakla birleştiği yeri bulurlar, iki ucunu birleştirirler; sonra ince bağırsağı yağ bırakmadan karından çektikten sonra birazdan tarif edeceğim şeyleri yapmak üzere bir çengele asarlar. Eti funt ölçeğiyle satarlar (diğer şeyleri de böyle yaparlar); öyle ustalıkla keserler ki her parçada pek az kemik kalır.

Eğer bir Türkün satacak öküz yahut koyunu varsa bunu kasaba satmaz, kendisi kasaba götürür, orada kestirir, adamın emeğinin karşılığını öder, sonra eti de kendisi satıp parasını kendisi alır. Ama her zaman böyle olmaz, zira kasaplar da dükkânlarında perakende satmak için köylerden ve pazarlardan hayvan alırlar.

TÜRKİYE'DE YAY KİRİŞLERİ VE UT TELLERİNE DAİR

Akşam geç vakit sırtında sepetiyle bir adam kasap dükkânına gelir ve gün boyu kendisi için ayrılmış bağırsakları alır ve bunları her türden tel yapan imalatçılara götürür. Bu imalatçılar özellikle yay kirişi yapmayı çok iyi biliyorlar. Yay kirişleri bağırsaktan yapıldığı için ürettikleri kirişler yaylarda çokça kullanılıyor. *Luth*¹³³ tellerinin her türlüünü ve en incisini yapıyorlar. Çalgının en ince telinden bizdeki kadar tiz ses elde ediyorlar, ama bu telleri ibrişimi üç kat bükerek elde ettikleri için bizimkiler kadar parlak tınlamıyor. Yine de, bu teller eğer daha iyileri bulunamazsa Venedik *luth*'lerinde kullanılabilir. Bu ibrişimlerin her rengini, kırmızı, mavi, yeşil, sarı, beyaz olanlarını ve her cinsini dükkânında satmayan tuhafiyeci yoktur. Bunun gibi diğer her türlü *luth* teli de Türkiye'de bulunabilir. Bunlar burada Avrupa'da olduğundan daha yaygın, bunun nedenini şöyle kolayca açıklayabilirim: Türklerde dört çeşit *guiterne*¹³⁴ ve *luth* vardır ve pek çok insan bunlardan birinin nasıl çalındığını bilir. Fransa'da yahut İtalya'da böylesine rastlayamazsınız, bu ülkelerin köylerinde çok az insan *guiterne* ya da *luth* çalmaya özen gösterir. Oysa Türkiye'de birçok kimse bu çalgılardan birini kendi tarzında çalar.

133 Belon'un özgün Fransızca metninde *luc* biçiminde yazılı ("*Des cordes d'arcs et de Lucs de Turquie*"ta kullanıldığı gibi. Önceleri *le'z* diye yazılan sözcük 1549'dan sonra *luc* biçimini almış, daha sonraları *luth* denilmeye başlanmıştır. Arapça *el ud* sözcüğünden Avrupa dillerine geçmiş bir çalgı adıdır bu (Fransızca *luth*, İngilizce *lute*, İtalyanca *liuto*, *leuto*, İspanyolca *laút*, Almanca *laute*). Avrupa'da erken orta çağdan 18. yüzyılın ortalarına dek kullanıldı. Belon'un İstanbul'da bulunduğu 16. yüzyılın ortalarında burada udu andıran birçok çalgı vardı: *Çeşde* ya da *şestar*, *kopuz*, *şeshane*, *ud*, *şehrud*. Belon da *luth* türünden dört çalgının varlığını saptamıştı. Burada söz edilen teller, metinden anlaşıldığına göre bu çalgıların hepsinde kullanılmaktaydı. Bundan dolayı Türkçede belli bir çalgıyı gösteren *ud* ya da *lavta* sözcükleri yerine, Belon'un Fransızca özgün metnine sadık kalarak organolojinin bir terimi olan *luth* sözcüğünü kullanmayı yeğliyoruz –Ersu Pekin.

134 Fransızca *guiterne* ya da *guiterre*, İngilizce *gittern*, İtalyanca *chitarra*, İspanyolca *guiterna*, Almanca *quintern* adlarıyla anılan, ortaçağdan itibaren yeniçağın başlangıcına dek Avrupa'da kullanılmış mızrapla çalınan telli bir çalgı. *Guiterne* ya da *guiterre* 16. yüzyılda Fransa'da ilk gitarlara verilen addı. *Gittern* sözcüğü 17. yüzyıl boyunca İngiltere'de gitar sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullanılmaktaydı –Ersu Pekin.

TÜRKİYE'DEKİ LUTH'LAR VE BUNLARIN AKORDUNA DAİR

Eski dünyanın müzik ve çalgılarını biraz olsun gün yüzüne çıkartmak isteyen biri, kitaplarda bulacağı bilgilerden çok Yunanistan'a ve Türkiye'ye giden birinin gözlemlerinden yararlanabilir.¹³⁵ Türkler ayrıca, tek sıra halinde dizilmiş altı deliği bulunan Alman flütü de¹³⁶ çalar. Ama bunların uzunluğu iki *coudée*'den¹³⁷ fazladır ve çalınması da bizim Avrupa'daki bütün flüt türlerinden daha zordur. Çünkü içi boydan boya tamamen boştur ve yukarı ucundaki geniş delikten üflenmesi gerekir. Bunları çalanlar üflerken mırıldanma alışkanlığı edinmişlerdir. Bu çalgıda pek ahenk bulmadım. Şunu söylemek isterim ki¹³⁸ *hautbois*,¹³⁹ *tabourin*,¹⁴⁰ *singhi*,¹⁴¹ *guiterne*,¹⁴² *viole* ya da *rebec*,¹⁴³ *Heptacalamos*'u¹⁴⁴ gayet iyi çalarlar.

135 Belon'dan yaklaşık iki yüz yıl kadar sonra İstanbul'a gelen Charles Fonton da aynı kanıya varmıştır: "Eski Yunan ve Romalıların müziklerini maalesef iyi tanıyamıyoruz. Ancak bu müziklerin kalıntılarının Şark müziği içinde yaşamakta olduğunu söylemek yanlış olmaz." Charles Fonton, 18. Yüzyılda Türk Müziği. Şark Musikisi (Avrupa Musikisiyle Karşılaştırmalı Bir Deneme), Fransızcadan çeviren ve yayına hazırlayan Cem Behar (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1987): 57 –Ersu Pekin.

136 Belon *flustes d'Alemants* (Alman flütü) terimini bu kez Türkçe *ney* karşılığında kullanıyor. Ney de, yan flüt gibi doğrudan borunun içine üflenerek çalınır, çalgının üflenen ucunda ses üretmek için ek bir parça yoktur. Neyzenler neyi biraz eğip başlarını da hafifçe yana eğerek doğrudan borunun içine üfle-diklerinden Belon'da yan flütü çağrıştırmış olması –Ersu Pekin.

137 *Coudée*, dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeyi gösteren eski bir uzunluk ölçüsü, İngilizce *cubit*. İki *coudée*'nin yaklaşık 1 metreye karşılık geldiği tahmin edilebilir –Ersu Pekin

138 Burada sıralanan çalgı adlarını yazarken, 16. yüzyıl Fransızcası özelliklerini taşıyan Belon'un özgün ortografisine sadık kaldık –Ersu Pekin.

139 "*Haultbois*," obua. Zurna karşılığında kullanılmış –Ersu Pekin.

140 "*Tabourin*," *tambourin*. Def. *Tambour de basque* de denir –Ersu Pekin.

141 "*Singhi*" sözcüğü sözlüklerde bulunamadı. 1536'da İstanbul'da bulunan Fransız elçiliğinde çevirmen olarak görevli Guillaume Postel, 1560'ta Poitier'de yayınlanan *De le république des turc* kitabında çeng eşliğinde dans eden kızlardan "*singuin*" diye söz eder. Çengilerin parmaklarına taktıkları zillerle dans ettiklerini dikkate alarak "çeng-çengi-çingene" sözcüklerinin birbirleriyle sesteş ilişkilerini göz önünde tutarak Belon'un da Postel gibi "zil" anlamına gelebilecek melez bir sözcük ürettiği varsayılabilir –Ersu Pekin

142 "*Guiterne*" için bkz. 134 numaralı dipnot –Ersu Pekin.

143 "*Viole*," *violon*, keman. Eski Provanşçadan 12. yüzyılda Fransızcaya geçmiş bir sözcük. Olasılıkla İtalyanca ve İspanyolcadaki *viola*'dan geliyor. "*Rebec*" ise Türkçe rebab anlamında. Ortaçağ'dan beri Fran-sa'da kullanılan yaylı bir çalgının biçiminden dolayı kuş gagası anlamındaki *bec*'ten dönüşmüş bir söz-cük. Arapça *rebab*'tan eski İtalyancaya (*ribeba*, *ribeca*), Provanşçaya (*rebeb*) ve oradan da eski Fransızcaya (*rebebe*, *rubeebe*) geçtiği düşünülüyor. Belon, "*violes ou rebec*" diyerek 16. yüzyılda İstanbul'da dikey olarak yayla çalınan *kemançe* ya da *rebab*tan söz etmektedir –Ersu Pekin.

144 "*Hepta calamos*," yedi kamışlı anlamında eski Yunanca bir sözcük. Belon'un bu sözcükle "miskal"i (musikâr) kastettiği anlaşılmaktadır. Farklı boylarda kamışların yan yana dizilerek birleştirilmesiyle

Bunlardan başka çeşitli *luth*'ların da bulunduğunu eklemeliyim. Bunlardan oldukça ağır olan en büyüğünün sekiz teli vardır ve orta uzunluktaki düz sapının üstünde birçok perde bağı bulunur. Akordu bizimkilerin akorduna hiç benzemez, çünkü bu büyük *luth*'ta kullanılan teller bizimkiler gibi değildir. *Luth*'ların bir diğer türü orta boyludur ve sözü geçen büyük *luth*'dan daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir; *guiterne*'e benzer, onun gibi yedi teli vardır, ama ondan daha ahenkli ve çalması daha zor bir çalgıdır. Ama akordu farklıdır; Türklerin ve Yunanlıların tarzında çırpma tekniğiyle çalınmaya uygundur. Bunu Anadolu halkından çok, Mora, Eğriboz ve Ege adalarında yaşayanlar gibi, Rumların "Palameriti" dedikleri gemiciler kullanır. *Guiterne*'de olduğu gibi sapında perde bağları yoktur, ama ben *guiterne* gibi akort ettim ve sapına perdeleri bağlayarak çaldım. Kalın bam telinin arkasında ince bir tel daha bulunur; bu teli karşısındaki tiz ses veren telden bir oktav daha ince sese akort ederler ve bu denli tiz ses verebilmesi için de daha kısa tutarlar; bu telin bağlandığı burguyu sapın yan tarafına takarlar. Üçüncü tür *luth* ilk ikisinden daha küçüktür ve boydan boya iki *coudée* uzunluğundaki (yaklaşık 1 metre) sapında birçok perde bağı bulunur. Düz ve uzun saplı bir kaşık olarak gözünüzde canlandırabilirsiniz. Hem çalması çok zor olmadığından hem de ucuz fiyata bulunabildiğinden bu çalgıyı herkes çalabilir. Büyük *luth*'un çalınmasına benzer biçimde bu da *Citara*¹⁴⁵ gibi kuş tüyüyle çalınır. Gemicilerin kullandığı perdesiz olanları, *guiterne* ve *luth* gibi hem parmakla hem de mızrapla çalınır. Daha önce söz ettiğim Toros Dağları'nda yetişen asla çatlamayan bir tür iğne yapraklı ağaçtan yapılır. Göğsünün yarısı bu ağaçtan, geri kalanıysa Aristoteles'in *hyena piscis* ve *siluris*¹⁴⁶ diye adlandırdığı bir tür balığın derisinden yapılıyor.

meydana gelen miskaller 18-24 kamıştan yapılırlardı. Yedi kamışlı eski Yunan pan flütlerinin varlığı biliniyor. Öte yandan yedi aralıklı dizileri ifade eden antik yedi telli lirlerden kaynaklanan *heptachord* ve *heptatonic* yapıları da dikkate almak gerekir –Ersu Pekin.

145 "Citara," sözcüğünü Belon olasılıkla gitar karşılığında kullanıyor. *Cithara* ya da eski Yunancada *kit-hara* lire benzeyen yedi telli bir çalgıya verilen addır. Latince kullanılan biçimiyle *cithara*, Fransızcadaki uzun gövdeli, çok kısa saplı ve ortaçağda mızrapla çalınan kısık sesli bir çalgı olan *citole* adına kaynaklık etmiştir (İspanyolca *citola*, Provensça *cithola*). İki ortaçağ çalgısı olan *giterne* ve *citole*'yi birbirinden ayırmakta sorunlar vardır –Ersu Pekin.

146 "Hyena piscis," sırtlan balığı. "Siluris," kedibalgı. Yunanistan kıyılarında endemik olan kedibalgısına aynı zamanda *Silurus aristotelis* de denilmektedir.

Bu balığa Yunanlar günümüzde¹⁴⁷ *glagnion* diyorlar. Bu *luth*'un eşiği balık derisinin üstüne yerleştirilir ve eşik telleri kemanda olduğu gibi kaldırır. Ağaçtan yapılanının fiyatı altı dukadan fazla ediyor, gemiciler hiç yüksünmeden bu fiyata satın alıyorlar.

Türkler, ister mermer, ister cam, ister ağaç olsun, kakma işlerinde bütün diğer milletlerden üstündürler. Her biri 20 dukaya satılan küçük mücevher kutuları yaparlar. Kahire'de ve İstanbul'da pencereler yaprak yahut damasko desenleriyle rengârenk yapılmış camlarla kaplıdır. İlk kalıp üzerine alçıdan bir çerçeve çıkartırlar, sonra camı yaparlar ki bu usul Türklere Araplardan gelmiştir.

147 Belon'un (1517-1564) yaşadığı çağda –Ersu Pekin.

TÜRKLERİN İYİ SATRAŇ OYUNCULARI OLDUKLARINA VE
GEVEN SAKIZINI ÇOK YAYGIN KULLANDIKLARINA DAİR

Türkler iyi satraŇ oyuncularındır ve bu oyundan da büyük zevk alırlar. Bazen bütün gün durmadan oynadıkları olur, satraŇ takımlarını da nereye gidiyorlarsa yanlarında götürürler, üzerinde oynanacak tahta yerine sadece boyanmış bir parça bez kullanırlar. Bu, onların ihtisas sahibi oldukları bir oyundur, zira günlerce dizlerinin üzerine çökerek ve başka da bir şey yapmadan aylıklık içinde oynar dururlar.

Ben Bursa'dayken geven dedikleri ağacın sakızına büyük bir talep olduğunu gördüm, öyle ki ipeklilerine parlaklık vermek için yılda 4 bin funttan [y. 2 ton] çok kullanıyorlar. Bu kazançlı işi bilen Anadolu köylüleri Misya, Frigya, Gallogreece [Galatya] ve Paflagonya kırlarında bunu toplayıp satmak için Bursa'ya götürürler, karşılık olarak da hemen oracıkta peşin para alırlar. Bu sakızın Venedik'e Girit'ten getirildiğini yazanlar büyük hata içindedir. Eski devirlerin insanların bilmedikleri, yaygın kullanılan başka bir ecza daha vardır. Bu, menengiç ağacında görülen bir tür mazıdır ki birinci kitapta bahsetmiştim; ipek boyamakta çok yaygın kullanılır, bu suretle çok muhtelif renklerde boyarlar. Bu mazıdan her yıl 6 bin funttan [y. 3 ton] çok tüketilir. Bunların içi boştur, ebadı Roma mazıları kadardır ve erkek sakız ağacı mazıları baharda toplanır. Bunu toplamayacak olsalar yarım ayak uzunluğunda bir boynuz gibi uzar.¹⁴⁸

148 Bkz. dipnot 13.

TÜRKLERİN BAHÇELERİNE, BAHÇIVANLIK BECERİLERİNE VE
PEK MERAKLISI OLDUKLARI ÇİÇEKLERE DAİR

Güzel çiçeklerden Türkler kadar keyif alan başka millet yoktur; güzel bir şebboy yahut başka bir zarif çiçek bulacak olsalar hiç kokmasa bile güzelliğini söylemeden geçmezler. Biz, farklı cinslerden ıtırılı çiçeklerden karışık buketler yapmayı severiz, Türkler ise kokuya değil sadece görünüşe önem verirler ve buket değil tek çiçek severler. Çeşit çeşit çiçekleri olsa bile sarıklarının kıvrımlarına sadece bir çiçek takma âdetleri vardır. Zanaatkârların önlerinde tüm güzelliğiyle diri kalsınlar diye içine farklı çiçekler konmuş kavanozlar vardır genellikle, çiçekleri diri tutmak için bunlara su konulmuştur. Türkler de bahçelerine bizim kadar önem verir ve egzotik ağaçlar, özellikle de muhteşem çiçekleri olan ağaçlar dikmek için çok zahmet çeker, bunun için para harcamaktan kaçınmazlar.

Türklerin bahçelerinde, Yunanların sokak ağzıyla *kromada* yahut *cromadia* dedikleri, badem ağacı büyüklüğünde bir ağaçları vardır. Türkler, yemişleri yenebildiği için hurma ağacına istinaden buna *courma* [hurma/ Trabzon hurması] derler. Bu ağacın yaprakları sandalağacı yapraklarına benzer. Güzel çiçekler büyük bir itibar görür, bunun bir örneğini, yaprakları sarmaşığa benzeyen küçük bir çalıda gördük. Bu çalı yıl boyunca yeşil kalır ve neredeyse bir arşın uzunluğunda, bütün dalı örten, tilkinin kuyruğu kalınlığında erguvan rengi çiçekler verir. Kırmızı zambak da öyle yaygındır ki bahçesinde bu nebattan olmayan kimse yoktur. Bu kırmızı zambaklar, bizim ülkemizdekilerden farklıdır, çiçeği beyaz zambağın çiçeğine benzer, ama yaprakları *elegia* denilen kamışın yaprakları şeklindedir ve kökleri de ayrıkotununkilere benzer, ama ayrıkotunun kökleri çok daha geniştir. İstanbul'a gemilerle gelen birçok yabancı da yanlarında sayısız nebatat kökü getirerek pazarlarda satarlar; böylece getirdikleri her şeyden para çıkartırlar.

Başka bir yerde, Yunanların sadece yenebilecek nebata ilgi gösterdiğini söylediğimde, Türklerin de böyle olduklarını kastetmedim. Bunlar şimdi nebatata isim vermek hususunda Yunanları kat kat aşarlar, zira Türkiye'de azıcık da olsa güzelliği olan tek bir nebat yoktur ki, Türkler ona

kendi dillerinde bir isim vermiş olmasınlar. Diğer nebattan başka yabancı safrana, sadece kokusundan ötürü değil göze hoş görüldüğünden ve de sanki yapma çiçeklermiş gibi küme küme çiçek verdiğinden ve yaprakları çiçekleriyle bağlanmış gibi görüldüğünden büyük değer biçerler.

Türklerin birçok meselede hayret uyandırıcı çareleri vardır, insanları çabucak uyutmak bunun bir örneğidir. Uykusuzluk çeken birinin çabucak uyumasını sağlayan bir eczadan daha fevkalade bir şey olabilir mi? İlaç dükkânları bulunmadığından bir eczacıya gidip ve *tatoula* [tatula/boruotu/cinotu...] tohumu isterler ki bunun için bir akçe öderler. Sonra da bunu uykusuzluk çeken adama verirler. Tatula, Arapların *nux metel* ve Yunanların da *solanum somniferum* dedikleri şeydir, Eriha Vadisi'nde, Elyesa Pınarı'nın yanında bulunur. İmparator [I.] Selim'i yazan Jovius,¹⁴⁹ onun, insanları mutlu edip onlara melankoli veren, büyük tasaların hatırasını silen bir tohumdan bazen yediğini, insanın bunu yedikten sonra sadece eğlence istediğini ve zihnini meşgul eden şeyleri düşünemediğini söyler. Bu tohumun ne olduğunu bilmez, ancak bu *nepenthes*'tir [eğer *Nepenthes phyllamphora* ise Nepent/Bardakağacı]. Ne var ki ben, Türkiye'deki pazarlarda *harmala* [*Peganum harmala*/Üzerlik otu] dedikleri bir nebatın tohumunun yaygın şekilde satıldığını gördüm. Bu nebat, ikinci kitapta bahsetmiş olduğum bir tür yabancı sedefotudur [*Peganum buxbaumii*], bizim memleketlerimizde yetişmeyen bu nebat Türkiye'nin her yerinde tarlalarda ve çitlerin dibinde bulunur.

Nebat arayışım içinde birçok bahçeyi ziyaret ettim, ama Padua'daki Venedikli hanımın bahçesinden daha muhteşemini görmedim. Bu bahçenin, Aquileia Patriği Monsignor Daniel Barbarus tarafından yaptırıldığını düşünüyorum. İkinci en güzel bahçe, Paris yakınlarındaki Saint-Maur'de idi. İstanbul'daki bahçelerde alıç ve şeftali ağaçları yaygındır. Badem, elma ve diğer yaygın ağaçlar gibi meyve ağaçlarına gelince, Türklerin bunların ziraatında son derece usta olduklarını gözledim.

¹⁴⁹ Paulus Jovius (Paolo Giovio): Türkler üzerine risalesi 1529'da İtalya'da yayınlandı. Birçok dile çevrilen bu risale Osmanlı İmparatorluğu üzerine zengin bir literatürün başlıca kaynaklarından biri haline geldi.

KARADENİZ SAHİLLERİNDE VE İSTANBUL PAZARLARINDA
BULUNAN HAYVAN VE NEBATLARLA TÜRKİYE’DE HAYVANLARA
ZARAR VEREN YILDIZLAR

Türkler, yılın belli bir vakti koyunlarını gece otlamaya salmazlar. Onların inancına göre bunun sebebi geceleyin en yüksek noktasına eriştiklerinde temmuz ve ağustos ayları boyunca görülebilen iki yıldızdır. Eğer koyun kafasını kaldırıp da bu yıldızların ışığına maruz kalacak olursa oracıkta ölür, ama yılın bu vaktinde üstü örtülü bir yerde kalırsa ölmez.

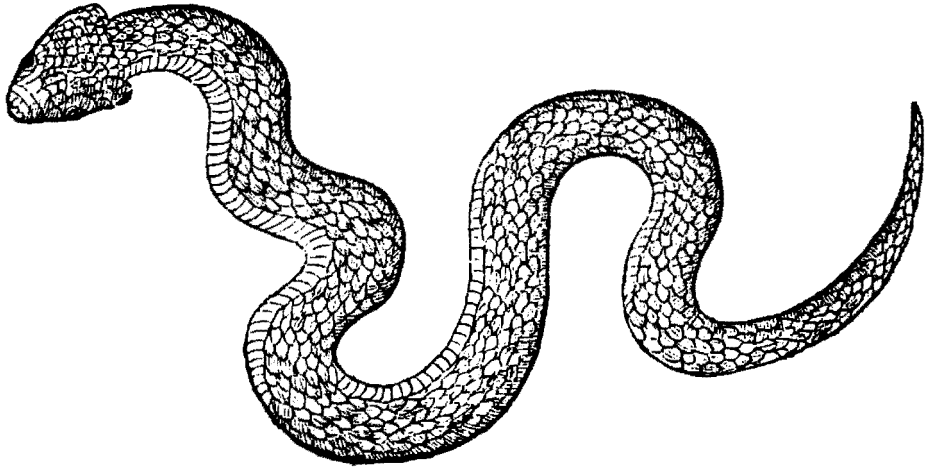
Güvenilir tecrübelere dayanarak bunun böyle olduğunu söyler ve tehlikeden kaçınmak için temmuz ve ağustos aylarında koyunlarını kapalı yerlere koyarlar. Bu olay Türkiye’nin her yerinde değil, sadece Trakya’nın bazı yerlerinde vuku bulur. Bundan kaçınmak için koyunlarını sadece bu aylarda kapalı ağıllara koyarlar, ama başka zamanlarda, hatta kışın bile bu hayvanları ağıllara koymazlar. Böyle bir âdeti olmayan ancak hayvanları telef olup giden ve sebebini de bilmeyen birçok başka millet ise bunu bir tür cadı işine bağlar; bana öyle geliyor ki Vergilius da *Eclogae*’sinde aynı görüştedir. Bana bunu ilk kez İstanbul’da söylemişlerdi, ancak daha sonra kendi tecrübelerimle de teyit ettim, zira engerek peşindeki bir adamla birlikte Karadeniz sahillerinde gezerken muhtelif yerlerde sürülerin kapalı ağıllarda tutulduğunu gördük; çobanlar bana, yılın başka zamanlarında hayvanları saldıklarını söylediler. Çobanlar bunun sebebini bilmiyorlardı, ama gene de, hayvanları açık alanda bıraksalar öleceklerini söylediler.

Seyahatim sırasında gördüğüm çiçekler hakkında onları toplar toplamaz şu satırları yazdım. Laden ve onun köklerinde büyüyen *hypocistis* [*Cytinus hypocistis*/inekmemesi] çok yaygındır. Ayrıca üç çeşit süpürge çalısı, kurtkulağı ve *aphace* de [*vicia sativa*/burçak/fiğ] buldum. Yabani bir nebat olan *androsemon* [*Hypericum Androsaemum*/kılıçotu/sarı kantaron/koyunkıran] burada başka her yerde olduğundan daha yaygındır. İtalyanların *ceciliana* dedikleri bitkiyi kastediyorum. Her türden sinirotu da burada vardır. *Linaria* [nevrüzotu/ketenotu], *lampsana* [*Lampsana communis*/Şebrek], sığırkuyruğu/burunca otu, ıtırılı civanperçemi, *lagochymeni*, [*Lagoecia cuminoides*/

yabani kimyon], sakızkeyganası, ebegümeci ve yabani ebegümeci, *prassium* [*Lamium purpureum* L./ballıbaba], *marrubium* [*marrubium vulgare*/köpeko-tu], yemesi hoş olan *chrysantemon* [kasımpatı],¹⁵⁰ papatya/öküzgözü, iki tür cüce sedir, cüce ardıç, kocayemiş, çınar, fındık, mürver, cüce mürver.

Ayrıca sahilde hâlâ bir bütün olarak uzanan bir yunus iskeleti de buldum. Gıcırdiken, kuşkonmaz, *trifolium menientes* [yonca/tırfıl], *caucalis* [*Caucalis platycarpus* L./kavkal], yabani rezene, menengiç, zıkkım ağacı/zak-kum, yabani erik, kasıkotu/koyunotu, acıyavşan, arınca, bayırturpu, ısır-gan, *aspalathus*, [*Aspalathus linearis*/kızıl çay], *agourupes* [?], danaayağı, iki cins papatya, yuvarlak köklü bir eşekkulağı cinsi (yerli ahali *sterouli* diyor), çayırduğmesi [*Sanguisorba minor* L.], kedibaşı, nane, *origanum heracleoticum* [fudeng/güveği otu, keklig keklik otu], atkuyruğu, *buphtalmum* [akhavan, büyük papatya], karabuğday, karacaot, iki tür eğreltiotu, yabani gelincik, üç tür sümbül, iki tür hintsünbülü, *satyrion* [sahlepotu], *violes* [viola/menekşe], süpürgeotu, atkasnısı/atkasnağı [*Ferula communis*], zulfaotu [*Hyssopus offi-cinalis*], meu [*Meum athamanticum*], sarı çiçekli ve beyaz çiçekli karakafes otu/eşekkulağı, şerbetçiotu, *asclepias* [ipekotu], *cynoglossum*, [*cynoglossum officinale*/köpek dili] yabani kadifeçiçeği, karaağaç, kısa mahmudotu, *hermo-dactes* [Yumrulu hermaparmağı *Hermodactylus tuberosus*], peygamberdiken [carduus benedictus], *sideritis* [dağçayı/dağnanesi], kuzukulağı, meşe, defne, apparitory [yapışkanotu, *Parietaria officinalis* Fransızcası *Paritoire*], hindiba, yabani gül, mahmudeotu, kuzukulağı, *asperula* [yapışkanotu/küçük fevve belumotu *Asperula arvensis*], akdiken, karabuhur, *laureola* [*Daphe lauerola*/mazaryon], sığır dili, *lycopsis* [*Lycopsis orientalis*/öküz dili], *alaternus* [*Rham-nus Alaternus*, cehri], *taliotrum* [*thalictrum*/çayır sedefi], meşesüseni [*iris pumila*], üç tür ağaç sütleğeni, erkek ağaç sütleğeni, *myrsinites* [*Euphorbia myrsinites* L./deli sütleğeni] ve *helioscopus helioscopius* [feribanotu *Euphorbia helioscopia*]. Ayrıca *ornithogalon* [*Ornithogalum stachyoides*/tükrükotu], kara-kavak, titrekkavak, kestane, kızıl ağaç, sumak, yarpuz, Fransızların *alisier* dediği *sorbus torminalis* [pitlicen/üvez], *anabasis* [*anabasis articulata*/meyve-dar üşnan/meyvedar çöğän], *verbena* [*verbena officinalis*/mineçiçeği; *verbena*

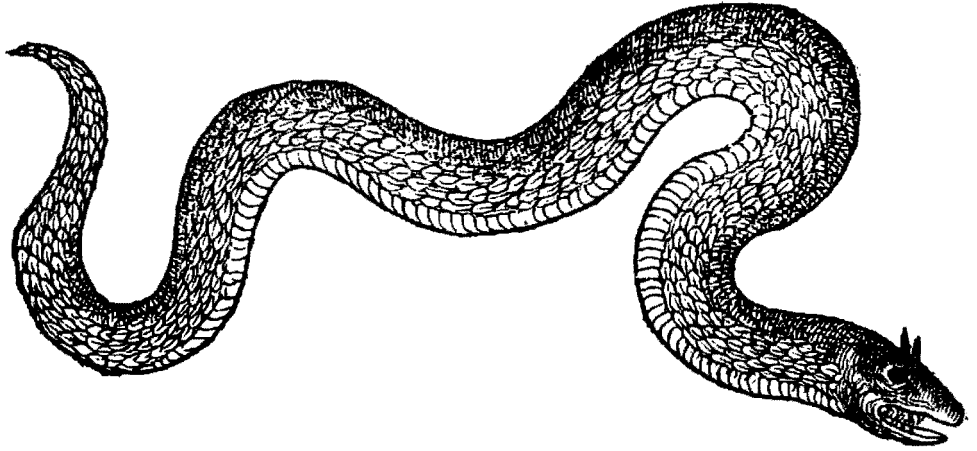
150 Bitki bilimci Turhan Baytop'un belirttiğine göre *Chrysanthemum segetum* (dağlama/horozbıyığı) gibi bazı kasımpatı türlerinin "gövesi taze olarak yenir," ve "Bazı *Chrysanthemum* türleri ... çiçek açmadan önce toplanır, suda haşlanır ve salata olarak yenir."

Resim 11. Yazarın çizimine göre bir engerek türü (*Coluber gemonensis*)

supina/güvercinotu], *peristereon* [*Lycopus europaeus* L./su ferasyonu ve iki tür de akçaagaç gördüm.

Benimle birlikte olan engerek toplayıcısı Türk [Müslüman] olduğu halde yılanların çağdaş Yunanca isimlerini de biliyordu; engereklerle ve diğer yılanlara bakmaya çıktığımızda bunlardan çok sayıda bulduk, bunlar arasında eski devirlerde *driini*, şimdi ise bu eski isminden izler taşıyan *dendrogailla* denilen tür [*Coluber gemonensis*] vardı. Daha önce hiç bu kadar iri yahut böyle yüksek sesle tıslayan yılan görmemiştim. Bir defasında çok büyük birini yakaladım, öyle ki çuvala koyduktan sonra bu çuvalı omzunda taşıyan köylü iki fersah mesafeyi dinlenmeden gidemedi. Yılanın derisi samanla doldurulduğunda da öyle kalındı ki, iri kıyım bir adamın uyluğu kadar vardı. Bunun ve diğer türlerden yılanların derileriyle ve de kuşların ve kara hayvanlarının postlarıyla, nebatatla, alışılmadık tohumlarla ve muhtelif deniz canlılarıyla kocaman bir sandık doldurdum ve bunu, Signior Vivaldi'ye ait, *Delphina* adlı bir Ceneviz gemisine yükledim; İngiltere'ye giden geminin kaptanı François Brusquet idi, ama gemi korsanlar tarafından ele geçirilip Cezayir'e götürüldü, yani her şeyi kaybettim. Yılanlar canlıyken birbirlerine çok benzerler, bunların sadece siyah beyaz şekilde çizilmiş

Resim 12. Yazarın çizimine göre bir boynuzlu engerek (*Vipera aspis*)

resimlerinin de birbirlerine benzemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Ancak şu, *drinunus*'un¹⁵¹ gerçek bir tasviridir.

Ayrıca bir yılan daha bulduk ki bunun alnındaki deri yumru gibi sert bir topak olmuştu; bu yılanın eski müelliflerin [*Vipera*] *aspis* dedikleri hayvan olduğunu düşünüyorum. Bu bana çok nadir bir hayvanmış gibi geldi, ancak İtalya'da, Abruzzi'de de görmüştüm. Boynuzlu engereğin gözlerinin üzerinde küçük boynuzlar gibi iki sivrilik olduğu halde bunda sadece bir tane vardır, ayrıca *amphisboena* ile aynı renktedir. Boynuzlu engerekten ikinci kitapta teferruatıyla bahsetmiştim, bu nedenle burada daha fazla konuşmadan sadece resmini koyacağım, zira yılanlardan başka bir yerde bahsedeceğim.

Bizim sağır olduğuna inandığımız semenderlerden *pluvine*, *mirtil* ve *phalangie* her yerde yaygın ve çok sık görülüyor.

Sahil boyunca geri dönüp Karadeniz'in başladığı boğazın ağzına vardık. Yalındaki tepelerden en yükseğine tırmandık, burada tarif etmeye değerini düşündüğüm bir usulle göçmen kerkenez yakalayan bir kuşçuya denk geldik. Bütün kuşların yuvalarında meşgul oldukları mayıs başı olduğundan,

¹⁵¹ Bu, antik yazarlardan alınmış, ağaçta yaşayan bir yılan türünün (muhtemelen *Vipera ammodytes*) ismi. Belon hiç şüphesiz anlattığı türlerin büyüklüklerini abartıyor, zira buradaki tarif, engerekten ziyade pitona denk düşüyor.

sağ koldaki Akdeniz tarafından böyle çok çaylak ve kerkenez görmek bana alışılmadık gelmişti. Kuşçu bunları birini bile kaçırmadan büyük bir ustalıklarla yakalıyordu; bir saat içinde bir düzineden fazlasını yakalamıştı. Bir çalının arkasına gizleniyor; önünde çalidan itibaren çapraz iki adım, dikine de iki veya üç adımlık bir alan var, buraya her biri bir parmak kalınlığında ve adam boyunda, tepesinde çentikler olan altı sırik diyor. Yeşil iplikten çok hafif bir ağı sıriklardaki bu çentiklere bağlıyor ve adam boyunda asılı bırakıyor, çemberin içinde bir arşın yüksekliğinde başka bir kazık diyor, buna da diğer ucunu elinde tuttuğu bir sicim bağlıyor. Bu kazığa bağlı birkaç küçük kuş da, çemberin içine serptiği yemlerden yemleniyor. Kuşçu, Akdeniz tarafından gelen bir kerkenez gördüğünde kazığa bağlı kuşlarını ürkütüyor. Kerkenezi çok uzak bir mesafeden görür görmez kendi kuşlarını telaşa veriyor, zira bu kerkenezlerin gözleri öyle keskin ki yarım fersah mesafeden görüyorlar ve yerdeki kuşları yakalama saikiyle bütün süratleriyle uçarak dahıyor, böylece ağa dolanarak yakalanıyorlar. Sonra kuşçu bunları alıyor, hazır tuttuğu bir bezle kanatlarını ve kuyruklarını sarıyor, gözkapaklarını diktikten sonra yere bırakıyor ki kuşlar ne hareket ne de mücadele edebiliyorlar. Bu kadar çok kerkenezin nereden geliyor olabileceğini bilemedim, zira orada iki saat kaldım ve bu süre boyunca otuzdan çok kuş yakaladı, yani bir kişi tek bir günde yüz kadar kuş yakalayabilir. Çaylaklar ve kerkenezler birbiri ardınca sürüler halinde geliyorlar, gözün gördüğü her yerde varlar.

İstanbul'da pazarlarda bilhassa baharın nebatat satanlarda bizim bilmediğimiz ve kullanmadığımız birçok çeşit oluyor. Bunlar arasında, onların sokak ağzıyla *lapsana* [*Lapsana communis*] dedikleri memeotu/şebrek/tavşan salatası da var. Ama bunun başı meydana çıkıp da çiçek vermeye başladığında *vrouve* [kömeç] diyorlar. Çiğ yendiğinde bayırturpuna benziyor, ama kaynatılırsa acılaşıyor. Bunu aşıyorlar böylece tatlı oluyor; çiğ de yiyorlar yemeklerine de katıyorlar, *selino* diyorlar. Maydanoza *macedonico* diyorlar. *Smilax aspera* [gıcirdiken] sapları da satıyorlar ki buna *smilachia* diyorlar. Bunlar salatada iyi oluyor. Karaüzüm anlamına gelen bir kelimenin bozulmasından türettikleri *Embegli melena* [*Dioscorea communis* L./şeytanşalgamı/dolambaç/akasma/binkulaç/yabankabağı] dedikleri karaşeytanşalgamı sapları da var. Ancona'da buna *tamarou* deniyor.

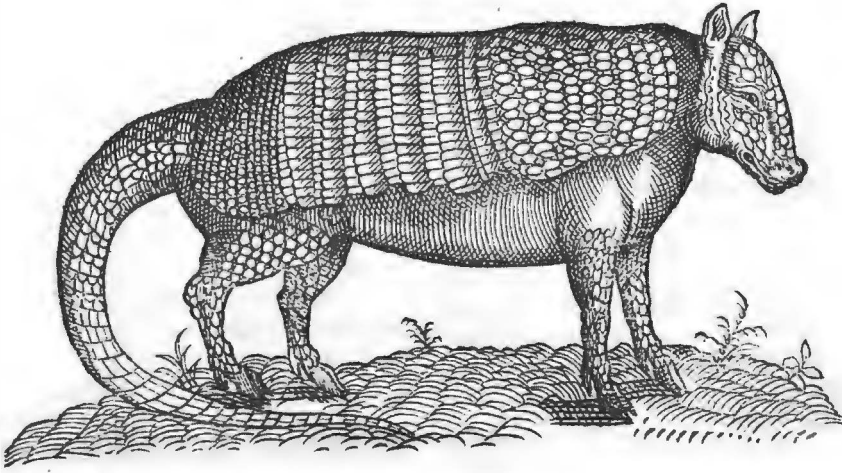
Türkler Türkiye'nin şehirlerinde haftanın belli günlerinde pazar kuruyorlar. İstanbul'da bir yerde pazartesi günü kuruluyor, başka bir yerde salı günü, Pera'da perşembe günü, başka günler de böyle devam ediyor. İstanbul'a dönüp de pazar yerlerini düzenli olarak ziyaret etmeye başladığımda başka memleketlerden getirilmiş birçok kendine has şey buldum, bilhassa tiryakçıların¹⁵² sattığı eczalar dikkatimi çekti, bunlar toplayıcılara bulabildikleri her tür yeni şeyi getirmeleri için sipariş verirler, sonra da bunları tezgâhlarında sergileyerek satarlar. Kimisi seyircilerine yılanlar gösterir, ama bu hususta daha fazla konuşmayacağım, zira yılanların resimlerini verdiğim kitapta teferruatıyla bahsetmiş bulunuyorum. Kimileri merhem, muhtelif kökler ve pelinotu satar. Bu satıcılar İstanbul'a genellikle Mısır'dan gelir, zira daha önce Kahire'de gördüğüm ve başka bir eserimde yayınlayacağım¹⁵³ Nil balıkları resimlerini satın aldığım kimilerine İstanbul'da da rastladım. Armadillo dedikleri Gine ve Newfoundland'den gelen eski devirlerin müelliflerinin bahsetmediği bir hayvanları da vardır ki buraya resmini koymanın uygun olacağını düşündüm.

Teşhir edilen bu hayvanın büyük ilgi görmesinin nedeni, tabiatın onu sert bir deri ve zırh pulu gibi pullarla teçhiz etmiş olmasıdır. Bu hayvanı daha önce bir tür Brezilya kirpisi diye tasvir etmiştim, zira kirpinin tostoparlak olması gibi bu da pullarının içinde büzülür. Orta boy bir domuz yavrusundan iri değildir, üstelik hakikaten bir domuz türüdür, bacakları, ayakları ve burnu domuza benzer. Fransa'da da teşhir edilmiş olan bu hayvan tahıl ve meyveyle beslenir.

Fransızlar, burada zikretmenin yerinde olduğunu düşündüğüm, *tartaret* yahut *tartarin* denilen bir başka hayvanı da bilirler, yalnız isimlerindeki benzerlikten ötürü Fransızların tatou dedikleri armadillo ile karıştırılmaması gerekir. Kahire'deki cambazlardan bahsederken sözünü ettiğim gibi, Aristoteles'in *simia porcaria* dediği bu hayvanın babun olduğunu düşünüyorum. Zira buna babun diyen diğer milletler, Fransızların ve öbür halkların *magot* [kuyruksuz maymun] dedikleri hayvanı kastederler.

152 Hayvani, nebati ve madeni maddelerin karışımından meydana gelen, sancıya, öksürüğe, yılan ve akrep sokmasına, bazı hastalıklara ve zehirlenmeye karşı kullanılan afyonlu macun, panzehir, antidot –Kubbealtı Lugatı.

153 *L'histoire naturelle des étranger poissons marin...*

Resim 13. Belon'un çizimine göre bir Armadillo

Buraya bu hayvanın resmini koymayacağım, zira her ne kadar Fransızca ismi hakkında güçlükler olsa da kimileri kuyruksuz maymun yahut babun ile *tartaret*'nin aynı şey olmadığını ileri sürdükleri için başka bir eserde¹⁵⁴ detaylı biçimde tasvir etmek niyetindeyim.

Şimdi de gözlemlerimi sonuçlandırmak üzereyken, okurdan, eğer bir hayvan veya nebatın resmini verdiğim halde bundan fazla bahsetmediysem beni ayıplamamasını rica edeceğim, zira adını andığım her şeyi bu kitapta anlatsaydım, başka bir yerde daha teferruatlı tasvir etme fırsatını kaybetmiş olurum. Gene de fırsat buldukça münasip görüldüğü ölçüde az çok detaylı anlattım. Ama başka milletlerin de bu anlattıklarımda bir şeyler bulabilmeleri için, bu eseri burada kullandığım kelimeler ve buradaki sıralamayla olmasa da başka dillerde de yayınlamak niyetindeyim. Yeter ki okur, bu eserden fayda sağladığı kanaatine varırsa, seyahatlerimin masraflarını karşılayan, alicenap hamim ve efendim Kardinal Monseigneur Tournon'a, âlimlerinden biri olma ayrıcalığını bana bağışlayan, alicenap, yüce gönüllü ve bilgeler bilgesi kralımıza ve Fransa Şansölyesi Monseigneur François Olivier'e şükranlarını eksik etmesin.

154 Portraits d'oyseaux, animaux... (1557)

Dizin

Ab

Abidos/Abidos Kalesi 33, 70-71
Abruzzi 195, 212
acıbadem yağı/*metopium* 106
acıhıyar/kargadüleş 61
acıyaşan/geven/*tragacantha/Astragalus* *traga-*
cantha 110
acıyaşan/koyun yaşanı/*polium/teucrium po-*
lium L. 37
Adana 107, 113-114, 116-119, 122, 144
Adıyaman 41
Adiabene Krallığı 139
Adriyatik Denizi 29
Afrika 65, 88, 195
Afrika antilobu/*bubalus* 60
afyon 146-147, 214
Afyon/Afyonkarahisar/Carachara 41, 115, 130, 144,
146, 149
Agourupes [?] 210
ağaç sütleğeni 210
ağaçyosunu/ketencik/*usnea* 61
Ahikerya/Ikarya/Icaria/Nicaria Adası 86, 91
Ahmed Paşa (Karagöz)/Corague 181
ahtapot 50, 54
Aigues-Mortes Kasabası 25
akasya/Arap zımkı/*acacia/akakia* 20, 60, 79
Akbaş/Sestos Kalesi 32, 70-71
akçaağaç/*asphendannos* 32, 156, 211
Akdeniz 20, 48, 50, 60, 76, 88, 96, 112, 116, 119,
124, 136, 156, 197, 213
akdiken 210
akhavan/büyük papatya/*buphtalmum* 210
Akhilleus 14
akkavak 109
akord 203-204
Aksaray 41
Akşehir/Achara 129-130, 146
Aktuarios, İoannes Zaharias (hekim) 53
alaterno/eleprinos 105
Ali Paşa (Hadım) 181

alinternus 108

Alman Flütü/*fluste d'Almant/flustes d'Alemants*
60, 203
Alman(lar) 60, 177, 186
Almanya 35, 141, 143, 147, 186, 201
altın karnış/*Lysimachia* 14
amber 106
Amik Gölü/*Stagnum Meandriopolis* 107
amphisboena (engerek türü) 212
Anadolu 24, 34, 40-41, 69-71, 73, 83-84, 93-94,
122, 143, 146-147, 160, 180-181, 204, 206
Anadolu Selçukluları 116
Anastasios I (Bizans İmparatoru) 33
Anastasios Suru/Makron Teikhos (Uzun Duvar)
33, 40
Anavarza/Caesar Augusta/Caesarea Ciliciae/*Op-*
pian/Oppianos 114, 116
Ancona/Anconalı(lar) 30, 68, 213
andızotu/*enula campana* 168
Andros Adası 91
anka kuşu/*phoenix* 165
Ankara/Angourı/Encyra 41, 129, 144
Antakya 105, 107-109, 119
Antalya 41, 115, 181
Antepfışığı/*Pistacia vera* L. 36
antimon/antimon sulfat ($Sb^{\circ}S^{\circ}$) 188
Antiokhos Soter 107
Apokalips 93
Apollonius Molon 93
Aquileia Şehri 208
Arabistan 65, 105-106, 117, 141, 148-149, 175, 183,
185; kirazı/*Ziziphus spina-Christi* 79
Arap zımkı bkz. akasya/*acacia*
Arap(lar) 66, 79, 104, 106, 114, 126, 137, 157, 164-
165, 201, 205, 208
ardıç III, 119, 126, 210
ardıçkuşu 41
arınca 210
Aristoteles 13, 46, 53, 143, 204, 214
arkebüz 91, 158
arkeilli/alcyonium 73

Armadillo 214
 Armor 125
 armut 122, 160
 Arnavutköy Vapur İskeleyi 51
 Arnavutlar/Epiriler/*epirof*lar 34-35, 139
 Arnavutluk 25, 29
 Arsinoe (Mısır Prensesi) 175
 Arslanhane 57-58
 Artvin 195
 Arzus Nehri 39
 Asamia Ülkesi 139
 Asi/Orontes/Orous Nehri 107
 Asklepios 13
 aslan postu 165
 asma kabakları 32
 Assos Burnu 77
 Asur 82, 139, 174
 Asya 15, 29, 40-41, 70, 76, 87-88, 114, 116, 137, 141, 147, 149, 161, 184-185, 194
 Athos Dağı 24, 111, 196
 Atina/Atinalı(lar) 13, 87, 158
 atkasnısı/atkasnağı/*Ferula communis* 210
 atkestanesi/*aesculus/esculus* 27
 atkuyruğu 210
 atmaca 193
 Avlonya/Valona/Vlore 29
 Avrupa ankuşu/*melissophago/merops* veya *api-aster* 32
 Avrupa ladini/*Larix decidua* 35
 Avrupa melezi/*Larix decidua* 195
 Avrupa/Avrupalı(lar) 20, 41, 44, 60-61, 69, 71-72, 108, 112, 125, 136, 143-144, 146-147, 151-152, 154-155, 165, 172, 183-184, 186, 190, 192, 197-198, 200, 202-203
 Aya Laura Manastırı 111
 ayakkabı/ayakkabıcı(lar) 114, 149, 173, 177-178, 199
 ayapana/*Eupatorium ayapana* 14
 Ayasofya 56-57
 ayı 58
 ayıfındığı/*tyrax* 119

Aynaroz Dağı 15
 ayıkotu 207
 Azak/Azov/La Tana 55
 azat/azatlık 51, 130, 172-173
 Bâb Bulus/Aziz Pavlus Kapısı 109
 Baba Burnu/Cavo Sancta Maria/larganum 77
 Babıralı 19
 babun/*simia porcaria* 214-215
 badem 96, 118, 122, 207
 bağa 128
 bağcılık 48, 82, 126
 bakır oksit (Cu²O ve CuO)/*aes ustum/feretro d'Espagna/ferretta di Spagna* 188
 bal 39, 88
 balıkçı dükkânları/*cetarij* 55
 balıkçı(lar) 25, 50-54, 90
 balıkçılık 25, 42, 48, 50, 52-53, 54, 113
 balkabağı 32, 36
 ballıbaba/*Lamium purpureum L./prassium* 210
 balta 88, 127, 155-156
 Barbaros'un türbesi (Beşiktaş) 51
 barbuta 49
 bardakağacı/*nepent/nepenthes/Nepenthes phyllamphora* 208
 Bartın 41
 Bayezid II 40, 181
 bayırturpu 210
 Baytop, Turhan 122, 194, 210
 Beaucaire 44
 Bebek 51
 beçtavuğu/Afrika tavuğu/*meleagrides* 173-174
 Beşiktaş 51
 beyaz hünnap/*Zizyphus lotus* 122
 beyaz kök/*ben album* 60
 beyaz meyveli [yemişli] mersin/*fruit* 111, 115
 beyaz pancar 103
 beyaz ratam/*katis/cytisus* 32
 beyneb fidanı 111
 bezoar taşı 201
 biber 20

Bâ

bişotu/boğanotu/*Aconitum napellus/bisch/napellus* 60
 Bitinya 41, 180, 197
 biz iğnesi 199
 Bizans 33, 40, 53, 57, 66, 69, 74; İmparatorluğu 139
 blok flüt 60
 Bodrum/Halikarnas 41, 93-94
 Boğaz/Boğaziçi 41, 53, 59, 66, 68-69, 212
 Bohemya 141, 186, 201
 Bolu/Abonimania/Boli 41, 180
 Bordeaux 72
 boruelması 37
 boruotu/cinotu/*tatoula/tatula/nux metel/solanum somniferum* 208
 Boşnak(lar) 139
 botanikbilimi 112
 Boyana Nehri/Boiana 25
 boynuzlu engerek/*Vipera aspis* 212
 Bozcaada/Tenedos 74, 76-77, 80, 82-83, 95
 Breton(lar) 191
 Brezilya kirpisi 214
 brik 69, 88, 90, 98
 Brittany 125
 Brusquet, François 211
 buhar odası/*étuves* 186
 Bulamaç/Farmakonisi Adası 93
 Bulgar(lar) 139
 Bulgaristan 40
 Burgazada 46
 Bursa/Prusa 36, 41, 77, 79, 122, 161, 197-198, 206;
 Ovası 195
 Büyük Saray 57
 Büyükkada 46
 Büyükkemece/Buikchegmegy 42

Ca

Caesar/Iulius Caesar/Sezar 13, 80, 173, 175
 Cağaloğlu 56
 calamus (odoratus) 20, 60
calamus olens 60
 cambaz(lar) 190, 214
 Cape Zonari/Cavodel Bo 101

Carcassonne 44
 cariyeler 151-153
 Cavo Melanios 83
 cehri/*alaternus/rhamnus/Rhamnus Alaternus* 25, 105-106, 111, 210
 Celile 141
 Ceneviz/Cenevizler 68-69, 85, 211
 Cenis Dağı/Mont Cenis 77, 180
 cennetkuşu/*apus/rhinctes* 165
 Cenova 44; Cumhuriyeti 84
 Ceyhan/*Pyramus* Nehri 114
 Charles VIII 168
cilicia/cilicas (kumaş) 125
citole/cithola/citola 204
 civanperçemi 209
 Civitavecchia 27
 Claudius Aelianus/Aelian 124
 Columella 116, 122, 184
 Comasco 52
 Constantinus (İmparator) 56
costus 20
coudée 203-204
 cüce ardiç 210
 cüce mürver 210
 cüce sedir 126, 210
 çakal/*adil/Aureus lupus/squillachi* 114, 193
 çalılar/fundalık/*spina cerisola* 113, 195-196
 Çanakkale 46, 70-71, 74-77, 84; Boğazi 25, 41, 51, 68, 70-76; Körfezi 81
 Çankırı/Gangra/Gangrorum/Theodosia/Totia 41, 180
 çayırduğmesi/*Sanguisorba minor* L. 210
 çayırsedefi/*thalictrum/talietrum* 210
 çaylak 213
 çeektirme 69, 84, 86, 90, 93, 99, 173
 çeltik 196
 Çemberlitaş 44; Sütunu 56
 çeng 203
 çeng-çengi-çingene 203
 çeşde ya da şeştar 202
 çınar 43, 108-109, 112, 119, 196, 210

D'

çıplak filozoflar/*gimnosofist* 13

çıra/*dadi* 53

çiltavuk 47

çipura 49

çitara/*cithara* 204

çitari 49

çobandüdüğü 106

çobanpüskülü/*ilex aquifolium* 109

çocuk büyütme 135-136

çordük otu 37, 61

Çorlu/Chiaurlic 39

çökelek/*melca* 168

çökertme ağları 51

Çuha/Kythira 30

çulluk 47

çupra 80

d'Aramon, Gabriel 44

dağ keçisi 117

dağ mazaryonu ağacı/*chamelea/Daphne alpina/Thymelaea alpina* 111

dağçayı/dağnanesi/*sideritis* 210

dağlama/horozbıyığı/*Chrysanthemum segetum* 157, 210

Dalmaçyalı(lar) 139

dalyan 48-49, 51

damasko 205

danaayağı 210

Daniel Barbarus (Monsignor) 208

Danimarka 35

Darius III 112

davul 60, 137

defne 111-112, 210

Deli Burnu 116

deli sütleğen/*Euphorbia myrsinites L./myrsinites* 210

deliler/deli 165

Delphina (gemi) 211

demir nalça 199

Demokritos 13

dendrogailla/Coluber gemonensis/driini 211

deniz yavşanı/pelin/*Absinthium maritimum* 61, 122, 124

deniz yosunu/*alga latifolia* 73

denizayısı 128

Denizli 115

depilasyon/*psilothre* 182-183

derviş(ler) 158-159

devekuşu 165

Dikkarpas Burnu 116

Diodoros 14

Dioskorides 61, 73, 112, 116, 119, 157, 184, 194-195

Dirimtekin, Feridun 40

Dirrachium 29

dişbudak 43

doğan/doğancı(lar) 193

Doğu ladini/*Picea orientalis* 195

Doriskos çayırı 31

Draç/Durazzo 27, 29

Dubrovnik/Ragusa 69, 85

dut ağacı 108, 112

dülger otu/*Achillea ageratum* 14

Dümrek Çayı/Simois 80

ebegümeci ve yabancı ebegümeci 210

Ebu Bekir Razi 143

Eceabat/Maito/Maydos 70-71

Edime/Adrianopolis 40

efedra/*ephedra* 196

Efes 41, 83

Eflak(lar) 139

Ege Denizi 25, 51, 68, 82, 90, 119, 204

Egnatia Yolu/Roma yolu 29, 39

eğirotu/Azak eğiri/*acoron/Acorus calamatus L./Calamus aromaticus* 20, 61

eğreltiotu 210

Eğriboz 204

El Mansur 143

Elam ülkesi 141

Elçi Hanı 44

elegia 207

elektrikli tırpana/*torpedo* 98

Eb

elma 122, 208
 Elyesa Pınar 208
 emircik/yalıçapkını 32
 Emus Dağı 24, 196
 Erdel/Transilvanya 44, 161-162
 erguvan/*kesmesen/acacalis/Cercis siliquastrum* 60
 Eriha Vadisi 208
 erik 122, 160
 erkek ağaç sütleğeni 210
 Ermeni(ler) 107, 117, 122, 126, 137-139, 142, 147, 160, 182
 Ermenistan Krallığı 139
esculus/acontias/Aesculapiu/ochillane/sagitta 98-99
 Eskişehir 41, 115
 Eşek Adası/Gaideroniso 92
 eşekhiyan/*Ecballium elaterium* 23
 eşekkulağı/*sterouli* (yuvarlak köklü) 210
 Etiyopya 171
 Eupator (Trakya kralı) 14
 Evliya Çelebi 32
exocetus/gilini/glinos 52
exoceti 52

Fa

Fantainebleau 119
 Farrou 105
 Felemenk 35
 Fener Burnu/Cavo Rosso/Erithris 94
 feribantotu/*Euphorbia helioscopia/helioscopus helioscopius* 210
 fındık 43, 61, 118, 136, 160, 210; yağı 173
 fırınlar/Fourneauux 91-92
 fiğ, burçak/*aphace/vicia sativa*
 fil 60, 174
 Floransa 44, 161
 Foça/Phocaea 158
 Fonton, Charles 203
 Fourvières/Tarare Tepesi 109
 François I (Kral) 15, 119, 121
 Franqui 85

Fransa/Fransız(lar) 20, 27-28, 34-35, 44-45, 65, 86, 96, 101, 106-108, 112, 116, 125, 130, 145, 147, 161, 165, 170, 180, 186, 201-203, 214-215
 Frenk(ler) 69, 85, 142
 frenküzümü 25
 Frigya 41, 67, 73, 82, 125, 180, 184, 197, 206
 Friuli 34, 61
 Fumel, Monsieur de 65, 109
 fusta 69, 87, 90, 93

Galata 69
 Galatya/*Gallogreece* 41, 146, 180, 206
 Galenos 25, 84, 143, 161
 Ganymedes 175
garum 54-55
 Gaziantep 41
 geberotu 25
 gebre otu/kapari 98
 Gelibolu 32, 37, 39-40, 67-69, 77, 79, 184
 gelin balığı 49
 gelincik balığı/*Gaidropsarus mediterraneus* 52
 Gemlik Körfezi 66
 Gentius (Slovanya kralı) 13
 gerdanlık(lar) 189
 gergedan dişi 128
 gıcırdikeni/*Smilax aspera* 112, 210, 213
 ertlak şişmesi/*gos/louppes* 179
 Gine 214
 Giresun 195
 Girit/Giritli(ler) 25, 30, 32, 40, 95, 99, 111, 116-117, 141, 206; tazısı 193
 gitar/*guiterne/guitere/chitarra/gittern/guiterna/quintern*) 202, 204
 giterne 204
 Glaukon 84
 golyan 80
 Gordion/Gordinus 180
 Gotlar Sütunu 56
 Gökçeada/İmbros 32, 73, 76
 gölevez/*dasheens*/Evliya Çelebi'de kürkas 32, 106
 görevez 108

Ga

güherçile 20
 Gülek Boğazı 113
 Gülhane Parkı 56
 Gümtülcine/Commercine/Komotini 26-27, 29
 gümtüş yapraklı defne ezentere/*thymelea/Thymelea tartonraira* 111
 güreş 191
 güveği otu, keklig, keklük otu/*fudeng/origanum heracleoticum* 210
 güvercinotu/*verbena supina* 211

Ha

hadım(lar) 174-176, 181
 Halep 103, 105, 107, 118, 126; Hisarı 105
 halı 118, 144, 152, 174, 193
 Haliç 19, 44, 168; kayıkçı esnafı 59
 Hamsin Yortusu 141
 Hannibal 197
 hardal tohumu 168
 harnup 119, 126
 haşhaş 146-147
hataen achryma 59
 Havari Andreas'ın haçı 38, 74
havecque/vulpe 52
 havlıcan 106
 hayatağacı 119, 121
 hayıt/*agnus castus* 109
 Hazar Denizi keçileri 124
 Heirim Hisarı 105
 Hekabe'nin mezarı 76
 Hellespont 68
 Henri II 65
hepta calamos/heptacalamos 203, ayrıca bkz. miskal
heptachord ve *heptatonic yapılar* 204
 Heraclea balı/*heracleum* 39
 Herakles/Herkül [Herakles] heykeli 13, 126
 Herceg-Novı/Castel Novo 196
 Herodotos 14, 89
 Heybeliada/Demonesos/Khalkidıs 46
 Hıristiyan(lar) 22-23, 26, 35, 44-45, 57, 78, 93, 96, 103, 122, 126, 137, 139-140, 142, 144, 147, 154-155, 170-172, 176, 182

Hırvat(lar) 139
 hıyar/*anguria* 32, 79
 Himalayalar 20
 hindiba 210
 Hindistan 13, 146
 hindistancevizi 20, 106
 Hint kaplumbağaları 128
 hintağacı 106
 Hintli(ler) 142
 hintsünbülü/*C. Nardus* 60, 210
 Hipodrom 56-57
 Hipokrates 95, 143
 hipopotam 60
 hokkabaz(lar) 190
 Homeros 86, 119, 195
 Horminium 77, 161
hostellerie 21, 44
 Humus Hisarı 105
 hünnap/*jujube* 96

ığırp 50, 54
 ıhlamur ağacı 126
 İos Adası 86
 ısırgan 210
 ıskarmoz balığı/*pesescome* 49
 İsparta/Spartade 146
 İssus veya İssos Şehri 112
 ıslılgan/*ilex /ilex colchica* 109
 Işın, Mary 10, 115
 İugurtha 166
 İbn Sina 19, 143, 185, 201
 İbrahim Paşa (Kavalalı) 21
 İbrani dilleri 141, 143
 İda Dağı (Girit) 111
 iğdiş 174-175
 iğneli vatoz/*Dasyatis pastinaca* 50-51
 İkaryı bkz. Ahikeryı
 ilaç dükkânı/*apotecaries* 20, 143
 İmrallı Adası/Besbicus/Besbikos/Calomino/Kalanimos 46, 50, 73
 İncil 138

İğ

incir 96, 108, 118, 160
İneçik Köyü/Aignegic 36
inekmemesi/*Cytinus hypocistis/hypocistis* 209
İngiltere/İngiliz(ler) 40, 90, 160, 202, 211
ip cambazları 192
ipek boyacıları 36
ipek/ipekli 97, 144-145, 149-150, 166, 189, 197-199, 206
ipekböceği/*cavalieri* 108
ipekotu/*asclepias* 210
İpni/Fourni/Formoz 91
İpsara 83
İran Seferi 44
İran/İranlı(lar) 139, 146, 171, 180
İsa (Hz.) 171
İskender (Büyük) 13, 107, 112
İskenderiye 15, 66, 86, 101-103, 175
İskenderun Körfezi/Sinus Issicus 112-113, 116
İskiri/Skyros/Schiro 89
İskit ülkesi 139
İslam/İslamiyet 46, 51, 131, 135
İsmail (Şah) 180-181
İsmil 125-126
İspanya/İspanyol(lar) 51, 141-142, 144, 161
İstanbul 15, 19, 24-25, 27, 29, 34, 36-37, 39-40, 42-48, 50-51, 54-59, 61, 65-66, 68-69, 74-75, 77, 82, 90, 102, 107, 115, 140-142, 144, 156, 159-161, 168, 179-180, 185, 188-189, 194, 197, 202-203, 205, 207-209, 214; Boğazi 102; surları 56, 126
İstanköy/Kos Adası/Stancou 94-95
istavrit/*suro* 55
İstirya mazısı/*omphacitis* 188
İsviçre 187
işeme çubukları bkz. sibeke
İtalya/İtalyan(lar) 22, 25, 27-30, 34, 44, 54-55, 59, 79, 84-85, 97, 101, 105, 108, 112, 130, 126, 142, 147, 186, 195, 201-202, 208-209, 212
iuncus odoratus 60
İustinianos (İmparator) 40
İyonya 125
izmarit 49

İzmir 41, 94
İzmit Körfezi/Astakos/ Nikomedia/Nikomedy
Körfezi 46, 66, 180
İzmit/İznikmid/İznikûmid/Nikomedy 41, 46, 107, 180
İznik/Nikaea 66
İznik/Nikaea Körfezi, bkz. Gemlik Körfezi

Juba (Moritanya Kralı) 14
Julius III (Papa) 27

kadınların güzelliği 185-187
kadınların kıyafetleri 148-150
kadırğa 52, 66, 89-90, 96, 101, 154
kadife 166, 197
Kağthane 168
Kahire 15, 75, 144, 149, 159, 175, 205, 214
Kahramanmaraş 41
Kakma/kakmalı 128, 205
kakule veya hemame/*Amomum* (zencefilgiller-den) 20, 106
Kalde-ülkesi 13
Kale-i Sultaniye/Sultaniye Kalesi 70-71, 74
kalseduan taşı 34-35, 59
Kalymnos/Kelemez/Calimno 93
kalyon 44, 68
Kanada 119, 121
kantaron 13, 61
Kapadokya 41, 141, 144, 146, 180
kaplumbağa 36
kar leopar(lar)ı 58
kar ve buzun saklanması 160-162
karaağaç 43, 210
karaardıç/*savin juniper* 111, 119, 126, 194
karabuğday 210
karabuhur 210
Karaburun 51
Karabük 41
karacaot 194, 210
Karadeniz 25, 41, 48, 50-51, 53, 124, 140, 180, 209, 212

Ju

Ka

Karadeniz Ereğlisi 39
 Karadeniz sıçanı/kakım/*mures pontici* 58
 karagöz 49
 karakafes otu/eşekulağı 210
 karakavak 109, 210
 Karaman 128; atları 123
 Karamenderes/Skamender/Xanthus nehri 80
 karanfil 20, 106
 karapancar 103
 karapelin 61
 Karasu/Mesta/Mestro 24
 Karatay İlçesi 125
 kargadüleş bkz. acıhiyar
 kargaotu (mor)/*lysimachia purpurea* 40
 karpuz/*copous* 32, 36, 79
 Karya 41, 111
 kasabü'l-zerire/*cassabouserire* 60
 kasap(lar) 201-202
 kasıkotu/koyunotu 210
 kasımpatı/*chrysantemon* 210
 Kastamonu 41
 kaşık 22
 Kaşık Adası 46
 kaşıklık 165
 katırtırnağı/*aspalathus* 116
 katran/*quodran* veya *quatran/cade cerbin* 72
 katranardıcı/*Juni perus oxycedrus L./oxicedrus* 110
 kavak 34
 Kavala/La Cavelle 21, 23-24, 80
 kavkal/*caucalis/Caucalis platycarpus L.* 210
 Kayaaltı Deresi 32
 kayacık (gürgen yapraklı) veya karagürgen 194
 kayacık/*Ostrya carpinifolia* 194
 kayısı 160
 kaymak/*aphroga* 168
 kaymak/*caimac* 168
 Kayseri 41
 Kaz Dağı/İda dağı 77, 79-80
 keçe 116, 118, 143-144, 165
 keçi 72, 88, 103, 115, 117, 124-125, 129, 144, 201
 Keçi Adası/Pserimos/Psermo 94

keçi yağı 157
 kedibalığı/*raye* 51-52, 54
 kedibalığı/*Siluris/Silurus aristotelis* 204
 kedibaşı 210
 kefal 49, 54
 kekik/dağ kekiği/*tragoriganum* 30, 61
 keklik 47, 193
 keler 54
 kelle ve paça 168
 keman/*viole/violon* 203, 205
 kemaçe 203
 kenevir 155
 kerdeme/*lépidon/Lepidum sativum/sarapidi* 74
 kerkenez 212-213
 Kerkeras/Cerkerius 87
 kervansaray/*arbachara/carbachara* 22-23, 42, 44,
 106, 113-114, 121-122, 124, 126, 128, 130
 kese 146, 151, 155, 166
 kestane 210
 keten/keten kumaş 36, 59, 152, 155, 170, 177
 Khalke İsa'sı/Khristos tes Khalkes 57
 Khalke Kapısı 57
 Kheiron Centaur 13
 Kıbrıs 97, 112, 116
 kıl dökücü/*rusma* 182-183, 188
 kılıçbalığı/*gladius* 54
 kılıçotu/sarı kantaron/koyunkıran/*androsemon/*
ceciliana/Hypericum Androsaemum 209
 Kınalıada 46
 Kıpti(ler) 142
 kırlangıç 32
 kırmızı kök/*rubeum* 60
 Kırşehir 41
 kısa mahmudotu/*chamaedrys/teucrium chama-*
edrys 14, 37, 110, 210
 kışkavunu 79
 kızıl çay/*aspalathus/Aspalathus linearis* 210
 kızılbaş 210
 Kızılbaş ayaklanması 181
 kızılçık ağacı 122, 156
 kızılçam/*piceae* 50, 72, 109, 111, 119-120, 194

Kiklad Adaları 96
 Kiklatlar 82
 Kilikya 105, 112, 114, 116-117, 125, 129, 146, 180
 Kilikya Kapısı/*Portae Ciliciae* 112-113
 Kilitbahir Kalesi 70-71, 74
 kimyon 117
 kirpi 58
 kispet 191
 kitre 106
 Kleom/*Cleomene arabica* 14
 Kleomenes (Arkadya kralı) 14
 koca-gözlü/*platyophthalmos* 189
 kocayemiş 105, 119, 210
 kolyoz 49
 Kommagene 41
 Konstantinopolis 53, 56, 197; ayrıca bkz. İstanbul
 Konstantinos V 40
 Konya Arkeoloji Müzesi 126
 Konya Ereğlisi/Heraclea 39, 118, 122-124, 160
 Konya/Iconium 113, 124-126, 128, 130, 142, 144
 Kopt 171
 kopuz 202
 korsan/corsair 14, 86-91, 93, 96, 101, 172-173, 211
 koruk suyu/üzüm ekşisi 168
 koşum(lar) 199
 koyun 24-25, 72, 86, 108, 115, 117, 124, 159, 168, 201, 209
 koyunbutrağı/*Eupatorium cannabinum* 14
 köprüge 137
 köknar 35, 119, 194, 196
 köknar/*abietes/larix/sapinus/suiffes* 121
 köle(ler), kölelik 45, 51, 59, 69, 90-91, 96, 116, 130, 142-143, 151-152, 161, 166, 172-176, 179, 186
 kömeç/vrouve 213
 köpek(ler) 114, 193
 köpek dili/*cynoglossum/cynoglossum officinale* 210
 köpekotu/*marrubium/marrubium vulgare* 210
 kös ve nevbet davulu 137
 Kserkses I (Serhas) 31, 89
 kuduzotu (beyaz)/*behen abias* 60
 kuduzotu (kırmızı)/*behen hamer* 60

Kudüs/Kudüs surları 15, 103, 141
 kulkul ağacı/*coulcoul* cevizi 61
 Kumburnu/Sigaeum Burnu 82
 Kuran 170, 177
 Kurburnu/Yeniçeri Burnu/Cavo di Genissari 76
 kurt 114
 kurtbağı/*Thymelea hirsuta* 111
 kurtkulağı 209
 kurtluca (siyah)/siyah *chameleon* 39
 kurut/*bohourt/maza* 22, 82
 kuşçu(lar) 212-213
 kuşçubuğu/*cytisus* 25
 kuşkonmaz/*corruda* 25-26, 210
 Kutsal Kitap 141
 Kutsal Roma Germen İmparatorluğu 44
 kuyruksuz maymun/*magot* 214
 kuzukulağı/*stachys/Stachys byzantina* 108, 210
 Küçük Ermenistan/Kilikya Ermeni Krallığı 116, 130, 146
 küçük kakule/hamame 60
 küçükhindistancevizi 106
 Kütahya/Cute/Cutia/Contieum 41, 180-182, 194

La Rie/Rye kasabası 40
 laden/*Cistus/ledon* 126, 194
 lahit(ler) 23, 78, 80, 109, 130, 180
 lampuga/*Coryphaena hippurus* 49
 Languedoc 84, 115, 173
 Lapseki/Lampsacus 184
 larices 194
 Larissa (Troya) 81
 Latin(ler) 46-47, 54, 56, 58, 65, 69, 79-80, 85, 103, 105, 121, 136-137, 139, 144, 151, 183-184, 189, 194, 198
 Leros/İleryoz/Cortolo Adası 93
 Levant 20, 47, 54-55, 104
 Leviticus 55
 levrek 54
 leylek 74, 108
 Libya 141
 Lidya 41, 116

La

Likya 41, 180
 Limni/Lemnos/*Stalimine* 15, 73, 76
 limonotu/*Cymbopogon citratus* 60
 Lipsos/Leipsoi/İlipsi 93
İir 204
 Lisimahos (Makedonya kralı) 14
 Livia 174
İixivium 27-28
 Lombard(lar) 34-35
 Lombardiya 179
Lotidae familyası 52
 luth/el ud/laút/laute/leuto/liuto/lute 202-205, ayrıca bkz. ud
 Lübnan Dağı 111, 119
 lületaş veya denizköpüğü/*spuma maris* 73
 Lyons 107, 197

Ma

Macaristan 44, 69, 128, 141, 162
 Macharon toprağı 28
 Magnesia (Yunanistan) 83
 mahmudeotu 210
 Maine 178
 Makedonya 14, 24, 34, 36, 50, 108, 157
 Makron Teikhos/Macrontichos kasabası 33; ayrıca bkz. Anastasios Suru/Makron Teikhos
 Malta 95
 Manisa/Magnesia 41
 mantar meşesi yemişi 105
 Marcus Antonius 174
 Marmara Adası/Proconesus 46, 56, 73
 Marmara Denizi 25, 29, 37, 39, 41, 46-48, 50-54, 56-57, 66-68, 73-74, 122, 160, 180; balıkçılığı 48-49
 Marmaraereğlisi/Heraclea 37, 39, 68, 122-123
 Marsilya 52, 158
 Martialis 173
 marul 103
 Maruni(ler) 142
 matbaa/matbaacılık 59, 142, 177
 Matrakçı Nasuh 46
 mavnalar/*hippagi/mahones* 69

maydanoz/*macedonico* 213
 mazariyoniye 111
 mazaryon tüylü çekem 11
 mazaryon/*Daphe lauerola/laureola* 210
 mazaryon/*Daphne mezereum/keller kraut* 111
 Meclas Nehri 24
 Medler 141
 Mehmed II 69
 Mekke 158, 164
 Melane Nehri 32
 Melanicus sinus Körfezi 24
 melanurya 49
 Melet İrmağı 195
 memeotu/şebrek/tavşan salatası/*lapsana/Lapsana communis* 213
 Menderes/Meander Nehri 83
 menekşe/*viola/violes* 210
 menengiç ağacı 36, 61, 127, 206
 menes 49
 Mengrelya (Batı Gürcistan) 115
 mercan 54
 mercimek/*afcos* 22
 Meriç/Hebrus/Marissa 31-32
 mersin 79, 112
 mersinbalığı 55
 meşaleyle balık avlama 53-54
 meşe 34, 43, 194, 210
 meşesüseni/*iris pumila* 210
 Metells (Quintus Caecilius Metellus Numidicus) 166
meu/Meum athamanticum 210
 meyankökü 106
 meyve kurusu 179
 meyvedar üşnan/meyvedar çöğün/*anabasis/anabasis articulata* 210
 Mezopotamya 139, 141
 mığrı balığı 52
 Mısır 13, 22, 56, 65-66, 74, 79, 105, 108, 117, 141, 143, 183, 185, 188, 192, 214
 Mısır anason, emmus, nanhâ v.s./ameos/ammi/*Carum copticum* veya *Trachyspermum copticum* 20, 60

Mısır sakızı 84
 Mısırlı(lar) 47, 59, 72, 75, 104, 114, 175
 miskal/musikâr 60, 203, ayrıca bkz. *hepta calamos*
 Midilli/Lesbos/Metelin 22, 76-77, 80, 82-83, 95
 Mikail (Melek) 165
 Milet 41; yünü 125
 Milion Taşı 56
 mineçeği/*verbena officinalis* 210
mirtil 212
 miskotu 106
 Misya 206
 Mitilini/Metelin 82
 Mitridates 13
Mons aster 111
 Mora 23, 204
 Mudanya 161, 180; Körfezi 50
 Muğla 41
 Muhammed (Hz.) 144, 148-150, 158, 164, 170-171, 185, 192
 Muhammedi 171
 Musa Dağı/Pierius Dağı 111
musulma 170
 muz 106, 108
 müezzin(ler) 178
 mürekkepbalığı 54
 müren balığı 50, 54
 Mürted/Cio/Kea/Zia 90
 mürver 210
 Müslüman(lar) 22, 139, 149, 158, 170-172, 176-177, 211
 Mysia [güney Marmara] 160

Na

nakış, nakışçılık 144-145, 197
 Nakşa/Naxos 86
 nalbant 200
 nane 210
 Napolili(ler) 68
 nar 96, 108, 122
 Narni 105
 natır(lar) 186

Neron (İmparator) 161
 Nestos/Nesos Nehri 24, 31
 nevruzotu/ketenotu/*Linaria* 209
 Nevşehir 41
 Newfoundland 214
 ney 203
 neyzen 203
 Niğde 41
 Nil balıkları 214
 nişangâh 167
 Noel 128, 178
 Nur/Amanos/Karadağ/Monte Negro Dağı 107, 109, 111-112, 125

obua/*haulbois* 137, 203
 Odysseus 14
 oklukirpi 58
 Okyanus 50, 52, 54
 Olivier, François 215
 Ordu 195
 ordugâh 154-155
 Orminium 77
 Osmanlı/Osmanlılar 19-20, 44, 46, 59, 69, 165; Devleti 84; İmparatorluğu 208; Safevi Savaşı 42
 Otranto Seferi 44
oultan meheure 59
 ödağacı 106
 ökse ağacı 96
 öküzdili/*lycopsis/Lycopsis orientalis* 210
 Örme Sütun 56

Ob

Pa

Padua 122, 208
 Paflagonya 41, 144, 146, 160, 180, 206
 Paksu/Paxi Adaları 90
 Palameriti 204
 palamut 49, 194
 Pamfilya 112, 128-129, 141, 180
 pamuk 40, 79
 Pantheon (Roma) 56-57
 papağan balığı/*scarus* 51

papatya 210
 papatya/öküzgözü 210
 papaz ravendi/*Rhapontic* 61
 Paris 25, 31, 51, 208
 Parisli(ler) 51, 108
 Patmos/Parmosa 93
 Paulus Jovius (Paolo Gioivo) 208
 Pekin, Ersu 10
 pekmez sucuğu/*stopides* 118
 pekmez/üzüm sırası 118, 131
 pelikan/*onocrotalus* 98, 108
 Pelinaion/Pelleneum 83
 pelinotu 214
 Pera 19, 44, 50, 55, 58, 189, 214
 Peralı(lar) 188
 Pers(ler) 90, 112, 139, 141, 175
 peştamal 186
 peygamberdiken/*carduus benedictus* 210
 peynir 37, 82, 86, 112, 115-116, 144
 phalange 212
 Philippi 30
 Philippi 80
 Philippos sarayı 108
 pıral 108, 112
 Picardy 42
 pilo 184
 pina/*perma/pinna marina* 46
 Pinios/Peneus Nehri 91
 piscigaroles 55
 Pisidya 141
 pissasphaltum 72
 Pistacia terebinthus L.36
 piton 212
 Piyale Paşa (Kaptanıderya) 84
 Platon 13, 143, 158
 Plinius 29, 31, 53, 55, 81, 111, 125, 161, 174, 180,
 195, 197
 pluvine 212
 Po Bölgesi/Nehri 34, 52
 Pompeius 13
 Pontoise 31

Pontus 13, 41, 141
 porsukağacı 126, 156
 portakal 96, 122
 Portekiz 141
 Porto Lagos/Bouron Kasabası 25-26, 29
 Postel, Guillamu 203
 Protesilas'ın mezarı 76
 Provans 203-204
 Provence 49, 84
 pusula/bussolo 88
 puta atışı 167
 Ragouse Veche [Dubrovnik] 196
 Ragusalı(lar) 69
 Rahip Yohannes 171
 rastık 188
 rave 168
 ravent/rhubarb 61
 rebab/rebec 203
 reçine 61, 72-73, 98, 119, 127, 194
 rhus obsosniorum 168
 Rize 195
 Rodos 95-96, 99, 116; Şövalyeleri 95-97, 99, 101
 Roland'ın büyük kılıcı 197
 Roma mazıları 206
 Roma pelinotu 61
 Roma/Roma dönemi/Romalı(lar) 29, 47, 53-56,
 82, 88, 99, 105, 107-108, 116, 124, 141, 161,
 166, 168, 173-176, 184-185, 191, 203
 Romagna 34
 rosatum 106
 Rouen 51
 Rum(lar) 46, 54, 69, 77, 93, 117, 122, 126, 128, 138-
 139, 142, 144, 162, 166, 182, 188-189, 204
 Rusya 74
 sahilçamı/aleno/pinasteri 121
 sahlepota/satyrion 210
 sahte mersin/pseudomyrthus 113
 Saint-Just tepeleri 107
 Saint-Maur 208

- sakal 131, 164, 188
 Sakarya/Sangari Nehri 180
 Sakız Adası 44, 76, 82-86, 97, 117, 161
 Sakız toprağı/*theodotion* 84
 sakız/*terebehtin chi otica* 36
 Sakızağacıgiller/*Anacardiaceae* 36
 sakızkeyyanası/*Carlina gummifera* 110, 210
 salamura 55, 168
 salıncak 163
 samançiçeğı/kağıtçiçeğı/*helichrysum/helichrysum bracteatum/stoechados* 108
 sandalağacı/*andrachnes* 105-106, 108-109, 111, 113, 119, 207
 Santa Maria Rotonda, bkz. Pantheon
 Sapanca Gölü 180
 Sarameli 109 125
 Sarayburnu 56
 sardalya/*célerin* 25, 54
 sariağız 54
 sariçam 112, 119, 194
 sarık 118, 142, 164
 sarımsak 37, 88, 123, 144, 155, 166, 168, 179
 sanzırımk/*orpiment* 183
 Saros Körfesi 32
 Satelie Körfezi 80
 Savoy/Savoylu(lar) 34-35, 77, 179
 scourance 25
 Scyliorhinus ailesi 52
 sebesten/*cordia sebestene* 96
 Sedefadası 46
 sedir 119-121
 Sefer-i Irakeyn 46
 Seine Nehri 31
 Selanik 36, 157
 Selçuklular 139
 Seleukos Nikator 107
 Seleukus Krallığı 107
 Selim I 208
 selino 213
 Semadirek/Samotraki 24, 31, 73
 semender 212
 semer/semerci(ler) 37-38, 109, 199
 Semiramis (Kraliçe) 174
 Serapion/Yuhanna ibn Sarabiyun 143
 Serrion Dağı 27
 Serrium Dağı 29
 servi 24, 43, 119
 Seyhan/Schelikmark 116
 siğirdili 210
 siğirkuyruğu/burunca otu 209
 Sihâhü'l-Cevheri 141
 Sırp(lar) 139
 sırtlan balığı/*Hyena piscis* 204
 sırtlan postu 165
 sibek 135-136
 Silivri Kalesi 40
 Silivri/Seliurée/Selimbria/Selymbria 39-40, 42, 68
 sim işleme 189
 Sina dağı 15
 sinarit 49, 54
 sinirotu 209
 Sinop 41
 sirke 54, 59, 168
 Sisam/Samos 86-87, 91, 93-94
 Sivriada 46
 siyah mercan/*antipathe* 73
 Skamandria 70
 skarpelalar 27
 Slavonya 196
 Slovakça 141
 smilax laevis 196
 sof kumaş 124, 129, 144, 149, 198
 soğan 88, 103, 117, 136, 144, 155, 179
 Somme Nehri 108
 sorguçlu ördek/beyaz rahibe/*cotée/glaucium* 108
 söğüt ağacı 24-25, 126
 spanyel 193
 Sparta hamamları 184
 Spoleto 30
 Sporadlar/Sporades 94, 96
 Strabon 14
 Strimonikus sinus denizi 24

Strymon Nehri 24, 31
 styrax ağacı veya kardelen çalısı/kırmızı buhur 98
 su ferasyunu/*Lycopus europaeus L./peristereon* 211
 suaygırı 128
 Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus) 161
 sukabağı 50, 54
 Sultanahmet Meydanı 57
 Sultanیه 70, 74-77; ayrıca bkz. Çanak kale
 sumak 123, 168, 210
 Suriye 105-106, 108, 111, 117, 143, 175, 183, 185,
 192, 197
 susam 36, 79
 susamyağı 79, 173
 Süleyman (Kanuni, Sultan) 44, 95
 sülün 47
 sümbül 210
 sünnet/sünnetçi 24-25, 148, 170-172
 süpürge çalısı 209
 süpürgeotu 210
 süt keşiği/*misitra*
 sütü güşad otu/*Gentian* 13
 Sycamore/*Acer pseudoplatanus* 112
 şahin 193
 Şahkulu 181
 şalgamcı/*şalgamanij* 168
 Şam 103, 106, 109, 124, 159; çeliği 192
 şap 27-28
 Şapçı/*Chapsylar/Sapes* 27
 şaperon 165
 şarap 59, 82, 84, 82, 117, 123, 125-126, 142, 154,
 162, 174, 182
 Şark müziği 203
 şarkı 59, 177-178, 189
 Şarlman 197
 şayak 198
 şebboy 207
 şebrek/*lampsana/lampsana communis* 209
 şeftali 122, 160, 208
 şehrud 202
 şekerkamışı 108
 şerbet/şerbetçi 118, 160-161

şerbetçiotu 210
 şeşhane 202
 şeytanşalgamı/dolambaç/akasma/binkulaç/ya-
 bankabağı/karaşeytanşalgamı sapları/*Dios-
 corea communis L./Embegli melena/tama-
 rou* 213
 tabourin, tambourin/tambour de basque 203
 tandır 131
 Tarascon 44
 tarçın 20, 106
 tarhana/trachana 22, 82
 tartaret yahut tartarin 214-215
 Taşoz Adası 24, 31
 Tataristan
 tatlısu kefalî/*lentiscus/lilinga/licorini/vandoise* 25
 tavşan 117
 Tavşan Adası 46
 taze peynir/*cloro tyri* 116
 teda 72
 Tedavi Bilimi [Therapeutics] 161
 tef 170
 Tekirdağ/Rodosto/Perinthus 36-37, 39, 68, 122-123
 tellak(lar) 186
 terebentin 20, 36
 tereyağı 37, 99, 115, 144
 Terni 105
 terra chia 84, 184
 terzi(ler)/terzilik 173, 177, 198
 tesbihagacı/hebulben/*Staphylea pinnata L.* 60
 Teselya 77
 Tetraclinis articulata 195
 Teukros
 Theodosios II 56
 Theophrastos 119, 194
 Tıbnî Mekke/C. Schoenanthus 60
 tıgala/alhasos 60
 tırfıl/cytisus 40
 tırpana 54
 tilki postu 165
 tiryakçılar 214

titrekkavak 210
 Tolfá 27
 Topkapı Sarayı 161
 Toros Dağları 81, 111-113, 118-120, 122, 160, 204
 Toskanya 34
 totenes 54
 Tournon, François de 27, 215
 Trabzon 195
 Trabzon hurması, hurma/courma/ *kromada* ya-
 hut *cromadia* 207
tragium 40
 Trakya 14, 24, 27, 33-34, 36, 39-40, 68, 70-71, 76-
 77, 139, 168, 209; ülkesi 42, 67
triclinium 173-174
 Troezen İlçesi 23
 Troya/Troya harabeleri 15, 70, 76-81, 122
 tulum 72, 103, 115
 tulumda tuzlanmış/*dermatisi hilatismeno* 116
 turşu 168
 tuzlanmış et 117
tükrikotu/ornithogalon/Ornithogalum stachyoi-
des 210
 Türkiye 15, 19-22, 34, 36, 42, 44, 47, 59, 65, 68-70,
 74, 79, 97, 103-104, 106, 108, 117, 123, 128,
 135-137, 139, 141-146, 148-149, 151-152, 156,
 158, 159-161, 163-164, 166-168, 171-172, 174,
 176-179, 182-186, 192-193, 195, 198-203, 207-
 209, 214
 tütüleme 25, 117
 Tyberis 116

Ud

ud/lavta 202, ayrıca bkz. luth
 Uludağ/Olimpos Dağı 77, 161, 180, 194, 197
 unluca/*halimus* 25
 uskumru balıkçılığı 54
 üvez, *pitlicen/alisier/sorbus torminalis* 210
 üvez/*sorbus aria* 27, 105
 üzerlik otu/harnala/*armala/harmal/Peganum har-*
mala 60, 208
 üzüm 117, 160

Vankulu Lugatı 141
 Vardacı/kapakçı 48
 Varro (Marcus Terentius) 173
 vaşak 58
 vatoz 52, 54
vecd/ecstasis 158
 Venedik/ Venedikli(ler) 20, 27, 40, 44, 55, 61, 66,
 68-69, 73, 91, 96, 99, 143, 147, 161, 202,
 206, 208
 Vergilius: *Eclogae* 209
Vipera ammodytes 212
 Vire Kasabası 31
 Vistonida Gölü/*Bistonius lacus*/Palus Vistonis 25,
 29
 Vitruvius 84
 Vivaldi (Signior) 211
 Vukafala Akra/Bucephala 23-24
 yaban domuzu 128
 yabani erik 210
 yabani eşek 58, 83
 yabani gelincik 210
 yabani gül 210
 yabani hünnap 43
 yabani kadifeçeği 210
 yabani kimyon/*lagochymeni/Lagoecia cuminoides* 210
 yabani rezene 210
 yabani sedefotu/*Peganum buxbaumii* 208
 yağ 21, 23, 79, 88, 115, 168, 184, 201
 yağmurkuşu 47
 Yahudi(ler) 22, 27, 54-55, 57, 69, 107, 116-117, 126,
 141-146, 157, 170-171, 176, 182, 201
 Yahudiye 141
 yalıçapkını 32
 yan flüt 60, 203
 yapışkanotu/apparitory/*Parietaria officinalis* (Fran-
 sızcası *Paritoire*) 210
 yapışkanotu/*asperula/ Asperula arvensis/küçük*
fewe belurnotu 210
 yarpuz 210

Yassıada 46
 yay kırışları 202
 yazılı hani 49
 yemeklik toprak/*terra capillorum* 185
 yeniçeri(ler) 65, 69, 146, 161, 165-166
 yeşil peynir/*caseum viride* 116
 yeşimtaş(lar)ı 35, 59
 yıldızlar 209
 yoğurt/çökelek/*oxygal* 22, 37, 128, 168
 yoğurtotu 116
 yonca/tırfıl/*trifolium menientes* 210
 Yozgat 41
 Yuhanna (Havari) 93
 Yumrulu hermaparınağı/*hermodactes/Hermoda-
ctylus tuberosus* 210
 Yunan pan flütü 204
 Yunan/Yunanlı(lar) 14, 24-25, 29, 52, 55-56, 71, 74,
 76, 83, 85, 87, 91, 93-96, 98, 100, 124, 166,
 168, 174, 184, 188-189, 204, 207-208
 Yunanistan 15, 22, 25, 29, 31, 34-36, 47, 77, 79, 83,
 90, 93, 96, 112, 115, 117, 183, 191, 194, 203-
 204; kekiğı 61
 yunus/*porpoise* 54, 210
 yün/yünlü 40, 124-125, 129, 144, 166, 198

Za

zambak 207
 zaylan/*ambrosia* 122, 125
 zeytin 96
 zeytinyağı 173
 zıkkım ağacı/zakkum 109, 119, 210
 zil 203
 zulfaotu/*Hyssopus officinalis* 210
 zurna 137, 203
 zurna/nây-i Türkî 137

Gabriel de Luetz, ya da daha bilinen adıyla Gabriel d'Aramon, Fransa Kralı I. François'ın Fransa Kralı II. Henri, diplomat Gabriel d'Aramon'u 1546'da büyükelçi olarak İstanbul'a yolladı. Büyükelçinin maiyetinde bir grup bilim insanı da vardı. Bunlardan 1517 doğumlu Pierre Belon zoolojiye büyük ilgi duyduğu için Felemenk ve İngiltere'ye gitmiş memleketine döndüğünde Vittenberg Üniversitesinde, ünlü bitkibilimci Valerius Cordus'un yanında eğitim görmüştü. 1542'de Paris'te tıp eğitimi de gören Belon, Cardinal François de Tournon'un eczacısı olduktan sonra masraflı seyahatler yapma fırsatına kavuştu. Döneminin bilim insanları gibi aynı anda farklı disiplinlere ilgi duyuyordu, coğrafya, zooloji, botanik, antikçağ bunlardan bazılarıydı. 1551-1555 arasında yedi kitabı yayınlanmıştı. Büyükelçi Gabriel d'Aramon'un maiyetinin bir mensubu olarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarını görmesi ise *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges...* adlı eserini 1553'te yayınlamasıyla sonuçlandı. Belon İstanbul'a 1547'nin mayıs ayında gelmiş, ağustos ayına kadar burada kaldıktan sonra Mısır'a gitmek üzere gemiyle yola çıkmıştı. Mısır, Arabistan, Filistin, Suriye üzerinden Anadolu'ya dönen yazar, ilk uğrak yeri Antakya'dan sonra İskenderun Körfezi'ni dolaşarak Adana'ya, buradan da Konya, Akşehir ve Afyonkarahisar'a gitmişti. Muhtemelen ağır kış koşulları nedeniyle 1548 baharına kadar Afyonkarahisar'da kalan Belon yeniden yola çıkarak Kütahya, Bursa, Mudanya üzerinden İstanbul'a dönmüştü. Elinizdeki kitap Belon'un

yukarıda adını zikrettiğimiz eserin Türkiye coğrafyasıyla ilgili bölümleriyle sınırlı bir çevirisidir. Metin bu nedenle yirmi birinci bölümden başlamakta, ardından elli dokuzuncu bölüme atlanmaktadır. Birinci Kitap, bölümlerinde bundan sonra herhangi bir atlama olmadan 76. bölümle sona ermektedir. İkinci Kitap ve Üçüncü Kitaplarda bulunan ve günümüz Türkiye coğrafyası dışında kalan yerlere ait anlatılar çevrilmemiştir. Bu seyahatnameyi yayınlamamızı öneren ve metindeki yüzlerce bitki adının Türkçe karşılıklarını bulmamıza yardım eden mutfak tarihçisi Priscilla Mary Işın'a ve eserin Türk musikisiyle ilgili bölümlerini yayına hazırlayıp notlayan müzik tarihçisi Ersu Pekin'e sonsuz teşekkürlerimizle.

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-198-7

